

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
İQTİSADİYYAT NAZİRLİYİ YANINDA
DÖVLƏT VERGİ XİDMƏTİ**

TƏDRİS MƏRKƏZİ

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA KORRUPSIYA İLƏ
BAĞLI CİNAYƏT İŞLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ VƏ BU SAHƏDƏ
STATİSTİK GÖSTƏRİCİLƏRİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ**

**Tədqiqat işi “Azadlıqdan Məhrumətmə Yerlərinin
Müşahidəsi” İctimai Birliyi tərəfindən yerinə yetirilmişdir**

BAKİ - 2020

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	4
FƏSİL I. Azərbaycan Respublikasında korrupsiya qarşı mübarizənin ümumi səciyyəsi	7
1.1. Korrupsiyanın qanunvericilik və doktrinal müstəvidə anlayışı	7
1.2. Azərbaycan Respublikasında korrupsiyaya qarşı mübarizənin hüquqi əsasları	18
FƏSİL II. Azərbaycan Respublikasında korrupsiya cinayətlərinə görə məsuliyyətin hüquqi tənzimlənməsi	43
2.1. Azərbaycan Respublikasında korrupsiya cinayətlərinə görə məsuliyyət müəyyən edən qanunvericiliyin inkişaf tarixi	43
2.2. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət qanununda korrupsiya əməllərinə görə məsuliyyət	54
FƏSİL III. Azərbaycan Respublikasında korrupsiya cinayətlərinin bəzi əsas kriminoloji xüsusiyyətləri	69
Nəticə	80
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı	83

GİRİŞ

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Azərbaycan Respublikasının demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət kimi inkişafı ölkəmizin siyasi və sosial-iqtisadi sisteminin əsaslı surətdə dəyişməsi ilə paralel olaraq, bir sıra problemlərinin aradan qaldırılması ilə üzvi surətdə bağlıdır. İctimai həyatımızda mövcud olan bu cür problemlərdən biri hakimiyyətin və idarəetmənin ayrı-ayrı səviyyələrində korrupsiya hallarının təzahür etməsidir. Qədim yunan filosofu Aristotel demişdir ki, istənilən dövlət quruluşunda ən başlıcası – qanunlar və polad qanunçuluq vasitəsilə işləri elə qurmaqdır ki, bu zaman vəzifəli şəxslər qanunsuz yolla qazana bilməsinlər [32, s.114].

Bu mövqe öz məna və mahiyyətini indi də itirməmiş, hətta daha aktuallaşmışdır. Çünki dünyanın bir çox ölkələrinin, hətta inkişaf etmiş dövlətlərin müasir mərhələsində islahatların həyata keçirilməsi yolunda əsas maneələrdən birinin məhz korrupsiya olduğu aydın olmuşdur. Eyni zamanda, bəzi ölkələrdə korrupsiyanın daha təhlükəli xarakter kəsb etdiyi müşahidə olunur.

Korrupsiya təkcə dövlət qanunvericiliyi ilə deyil, həmçinin dini normalar ilə pislənilən əməldir. İncildə (Əhdi-ətiq) hakimiyyət nümayəndələri tərəfindən rüşvət almanın təhlükəliliyi barədə göstərilmişdir: “Mən sizin cinayətlərinizin nə dərəcədə çoxsaylı və günahlarınızın nə dərəcədə ağır olduğunu bilirəm: siz haqlını sıxışdırırsız, rüşvət alırsız, haqqı-ədaləti axtaran dilənçini isə qapıdan qovursunuz”. İslam dininə görə də layiq olmadığı bir şeyi əldə etmək üçün bir şey vermək, almaq, vasitəçilik etmək günah sayılır. Müqəddəs Qurani-Kərimin Əl-Bəqərə surəsinin 188-ci ayəsində buyrulur: “Bir-birinizin mallarını haqqınız olmadığı halda yeməyin. Xalqın malının bir qismini (onun sizə haram olduğunu) bilə-bilə günah yolu ilə yeməyiniz üçün onu (malınızı) hakimlərə (rüşvət) verməyin”. Həzrət Mühəmməd (s.) rüşvətin yayıldığı yerdə ədalətsizliyin baş alıb getdiyini, asayiş və təminatın aradan qalxdığını nəzərə alıb demişdir ki, “rüşvət alan da, verən də cəhənnəmlikdir”.

Korrupsiya əslində dövlətin vəzifəli şəxslərinin ictimai rifaha, qanuna, qanunçuluq rejiminə, vətəndaşlara biganəliyini göstərir. Korrupsiya qanunların

aliliyi, demokratiya, insan haqları üçün təhlükə mənbəyi sayılır, yalnız iqtisadi inkişafa deyil, bütövlükdə dövlətin bütün sferalar üzrə inkişafına çox ciddi maneələr yaradır. Xarakter və məzmununa görə çox yüksək uyğunlaşma qabiliyyətinə malik olan korrupsiya hadisəsi öz görkəmini fasiləsiz olaraq dəyişir. Dünyanın demək olar ki, bütün ölkələrində korrupsiya halı mövcuddur. BMT, Avropa Şurası kimi təşkilatlar beynəlxalq səviyyədə korrupsiya ilə mübarizənin gücləndirilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirir. Bu hadisənin yüksək ictimai təhlükəliliyi nəzərə alınaraq BMT Baş Assambleyasının 34-cü sessiyasında «Hüquq qaydalarının qorunması üzrə vəzifəli şəxslərin davranış Məcəlləsi» qəbul olunmuşdur. 1996-cı ildə Avropa Şurası tərəfindən korrupsiya ilə mübarizə üzrə fəaliyyət proqramı qəbul edilmişdir. Beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş sənədlər sırasında 27 yanvar 1999-cu il tarixli “Korrupsiyaya görə cinayət məsuliyyəti haqqında Konvensiya” və 4 noyabr 1999-cu il tarixli “Korrupsiyaya qarşı mülki-hüquqi məsuliyyət haqqında Konvensiya”nın da adlarını qeyd etmək olar.

Korrupsiya mövzusunda ən ağırlı problemlərdən biri bu neqativ əməllər ilə bilavasitə mübarizə aparmalı olan hüquq mühafizə və ya məhkəmə orqanlarında korrupsiya hallarına yol verilməsidir. Azərbaycan hüquq elminin nümayəndələrindən biri olan Ç.F.Mustafayev bu baxımdan qeyd etmişdir ki, cinayətkarlığa qarşı mübarizə aparmalı olan müvafiq dövlət orqanlarında çalışan ayrı-ayrı vəzifəli şəxslər cinayətkar qruplarla əlbir olub onların vasitəçiliyi ilə varlanır, cinayətkar birləşmələrin bədnam niyyətlərinin hasil olmasına lazımi «dövlət mühafizəsi»ni təmin edirlər [26, s. 6].

Korrupsiyanın yayılmasının səbəbləri çoxsaylı və müxtəlif amillərlə şərtlənir. Təzahür xarakterinə görə onları siyasi, iqtisadi və hüquqi amillərə bölmək mümkündür. Onu da qeyd etməliyik ki, Azərbaycan Respublikası kifayət qədər səmərəli antikorrupsiya qanunvericiliyinə malikdir. Lakin ən başlıcası Azərbaycan dövləti başçısı, cənab Prezident İlham Əliyevin bu neqativ təzahür ilə çox kəskin mübarizə əzmi vardır. Prezident dövlət məmurları ilə bütün görüşlərində ölkədə bu sahədə ciddi islahatların aparılmasının vacibliyini, eyni zamanda bu neqativ fəaliyyət

ilə barışmaz mövqeyini sərgiləyir.

XXI əsrdə korrupsiya miqyasına və təhlükəlilik dərəcəsinə görə XIX əsrin müstəmləkəçilik problemləri və XX əsrin soyuq müharibəsi ilə müqayisə edilir. Belə müqayisə bu sosial bəlanın cəmiyyətin siyasi, sosial və iqtisadi problemlərinin ümumi nəticəsi olmaqla yanaşı, həmin problemlərin daha da dərinləşməsinə mənfi təsir göstərməsi ilə əlaqədardır. Korrupsiya əməllərinin təhlükəliliyi həm də onunla fərqlənir ki, istənilən dövlətin iqtisadi və siyasi əsaslarını sarsıdan bəla kimi o yalnız milli səviyyə ilə məhdudlaşmır, həm də transmilli xarakter kəsb edir.

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı həm də onunla müəyyən olunur ki, son illərdə korrupsiya cinayətlərinin törədilməsinin yeni üsulları yaranır, onların istintaqı prosesi bir qayda olaraq cinayət törətmiş şəxslərin və onlarla əlaqəsi olan digər şəxslərin fəal şəkildə qarşıdurmaları ilə müşayiət olunur. Korrupsiya cinayətləri ilə mübarizədə müsbət nəticələrə nail olmağa mane olan amillərdən biri də bu növ cinayətlərin açılması və istintaqı zamanı yol verilən çatışmazlıq və nöqsanlardır.

Beləliklə, korrupsiyanın dövlətimizin sosial yönlü bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğun şəkildə dinamik inkişafı, respublikamızda azad, demokratik cəmiyyət, hüquqi dövlət quruculuğu üçün ciddi təhdidlərdən biri olması, milli dövlət hədudlarını aşaraq transmilli xarakter daşması, bu növ cinayətlərin açılması və istintaqının mürəkkəbliyi, kriminalistik, prosessual və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə bağlı müəyyən problemlərin mövcudluğu tədqiqat mövzusunun aktuallığını göstərir.

Problemin elmi işlənmə dərəcəsi. Azərbaycanda korrupsiya cinayətləri ilə mübarizə məsələlərinin elmi işlənməsinin müasir vəziyyətinin təhlili belə bir fikir söyləməyə əsas verir ki, ölkəmizdə korrupsiyaya qarşı mübarizənin cinayət-hüquqi xarakteristikası və tövsifi, habelə korrupsiya cinayətlərinin açılması və istintaqının təşkilati, taktiki, prosessual aspektləri bir qayda olaraq ayrı-ayrılıqda tədqiq olunmuşdur. Halbuki korrupsiyaya qarşı mübarizə tək-cə maddi hüquq normalarının deyil, həmçinin prosessual hüquq sahələrinin predmetinə daxildir. Azərbaycanda bu günə kimi korrupsiya cinayətlərinin cinayət-hüquqi, cinayət-prosessual hüquq və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti aspektlərinin sintez halında tədqiqinə həsr olunmuş

monoqrafik tədqiqata rast gəlinmir. Halbuki bəhs edilən ictimai təhlükəli əməllərin cinayət-hüquqi ilə yanaşı, kriminalistik xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi korrupsiya cinayətlərinin istintaqının aparılması üzrə səmərəli təşkilati və taktiki tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasına kömək edə bilər.

Tədqiqatın metodoloji əsasları. Tədqiqatın metodoloji əsası olaraq problemin kompleks analizini həyata keçirməyə imkan verən dialektik metod çıxış edir. Tədqiqat zamanı ekspert qiymətlərinə əsaslanan modelləşdirmədən, həmçinin, məntiqi metodlardan (analiz, sintez, induksiya, deduksiya, analogiya) və müqayisəli-hüquqi, konkret-sosioloji, statistik, tarixi-hüquqi kimi digər ümumelmi metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın normativ və empirik bazasını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, cinayət, cinayət-prosessual və əməliyyat-axtarış qanunvericiliyi, ölkə Prezidentinin sərəncam və fərmanları, «Korrupsiya ilə mübarizə haqqında», «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» və s. qanunlar, digər normativ-hüquqi aktlar, Ali Məhkəmənin qərarları və Konstitusiya Məhkəməsinin şərhləri, məhkəmə təcrübəsinin ümumiləşdirmələri, cinayət statistikasına materialları təşkil edir.

Tədqiqatın quruluşu. Tədqiqat işi giriş, 6 yarım fəslə birləşdirən 3 fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısı hissələrindən ibarətdir.

I FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA KORRUPSİYAYA QARŞI MÜBARİZƏNİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

1.1. Korrupsiyanın anlayışı: qanunvericilik və doktrinal müstəvidə

Hüquq ədəbiyyatında korrupsiyaya birmənalı anlayış verilməmişdir. Buna görə də korrupsiya termini altında etimoloji mənada nəyin nəzərdə tutulduğuna, onun yaranma tarixi məsələlərinə, hansı növ ictimai təhlükəli əməllərin korrupsiya cinayətlərinə aid edilməsinə, ayrı-ayrı hüquqşünaslar və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən korrupsiyaya verilmiş anlayışlara diqqət yetirilməsi zəruridir. Etimoloji cəhətdən korrupsiya sözü (lat. - corruptio) satın almaq mənasını verir. Başqa sözlə, korrupsiya ictimai və siyasi xadimlərin, vəzifəli şəxslərin pulla və ya digər maddi nemətlərlə ələ alınmasını nəzərdə tutur. Korrupsiya - şəxsi mənfəət əldə etmək məqsədi ilə dövlət hakimiyyətindən sui-istifadədir. Korrupsiyalaşdırmaq (lat. sorumpere) kimisə pulla və ya başqa maddi rifahla ələ almaq deməkdir. «Sorumpere» tərfi Roma hüququnda ümumi qaydada zədələmək, sındırmaq, dağıtmaq, satın almaq kimi izah edilir və məhkəmə təcrübəsində hüquqa zidd olan hərəkətlər mənasını daşımışdır. Bu məfhum latın sözlərinin birləşməsindən: «sorreu» - yeganə predmet üzrə öhdəçilik münasibətləri tərəflərinin bir neçə iştirakçısı və «rumpere» - sındırmaq, zədələmək, ləğv etmək, sözlərindən əmələ gəlmişdir [35, s. 10].

Hüquq ədəbiyyatında korrupsiyaya verilmiş çoxsaylı təriflər vardır. Bir çox izahlı lüğətlərdə korrupsiya vəzifəli şəxslərin, siyasi xadimlərin rüşvətlə alınması, satılması kimi xarakterizə edilir. Belə ki, A.M.Proxorovun redaktorluğu ilə nəşr olunmuş «Sovet ensiklopedik lüğəti»ndə «korrupsiya – vəzifəli şəxslərin tutduqları vəzifələrdən irəli gələn hüquqlardan şəxsi mənfəət naminə birbaşa istifadə etməsi» kimi [46, s. 640], S.M.Lakşınanın redaktorluğu ilə nəşr olunan «Əcnəbi sözlərin qısa lüğəti»ndə «korrupsiya – vəzifəli şəxslərin, ictimai və siyasi xadimlərin ...

cəmiyyətdə satın alınması» kimi [40, s. 129], A.Y.Suxorevanın redaktorluğu ilə nəşr olunmuş «Hüquq lüğəti»ndə «korrupsiya – hüquq və hakimiyyət səlahiyyətindən istifadə etməklə vəzifəli şəxslərin şəxsi mənfəətini təmin etmək məqsədilə siyasi və dövlət idarəçiliyi sahəsində yol verilən cinayətkar fəaliyyət» kimi [33, s. 320], S.İ.Oceqovun «Rus dilinin lüğəti»ndə «korrupsiya – vəzifəli şəxslərin və siyasi xadimlərin cəmiyyətdə rüşvətlə satın alınması» kimi [45, s. 256] xarakterizə edilmişdir.

Məlumdur ki, Beynəlxalq Şəffaflıq təşkilatı (Transperensi İnterneşl) istər dünya və istərsə ayrıca götürülmüş bir ölkə miqyasında korrupsiyanın öyrənilməsi və onunla mübarizə üzrə tanınmış qeyri-hökumət təşkilatıdır. Bu təşkilat ilk dəfə təbiətə latent olan hadisələrə statistikanın tətbiqinin qeyri-mümkünlüyünü əsaslandırmaqla, korrupsiyanın kəmiyyət göstəricilərinə malik olmaması haqqında mövcud təsəvvürləri rədd etmişdir. «Transperensi İnterneşl» təşkilatının «Ümumdövlət Davranış etikası sistemləri» barədə tərtib etdiyi vəsaitdə korrupsiyaya «şəxsi mənfəət əldə etmək məqsədilə dövlət hakimiyyətindən sui-istifadə etmək» məzmununda anlayış verilmiş, həmçinin göstərilmişdir ki, korrupsiya dövlət qulluqçularının elə hərəkət tərzidir ki, bu zaman həmin qulluqçular qanun və mənaəviyyət normalarının ziddinə olaraq varlanırlar və yaxud hakimiyyətdən sui-istifadə edərək yaxın adamlarının varlanmasına şərait yaradırlar [28, s. 1].

Korrupsiya siyasi quruluşundan, iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, bütün ölkələrdə mövcud olsa da, ayrı-ayrı ölkələrdə onun təzahür formaları və miqyası müxtəlifdir. Məhz buna görə də korrupsiya ilə mübarizə beynəlxalq ictimaiyyətin, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların daim diqqət mərkəzindədir. Bu problemin həllinə yönəlmiş çoxsaylı nüfuzlu beynəlxalq konfranslar, seminar və simpoziumlar keçirilmişdir. 1979-cu il dekabrın 17-də BMT-nin Baş Məclisi tərəfindən «Vəzifəli şəxslərin hüquq qaydalarını təmin etmək üzrə davranışı haqqında» Məcəllə qəbul edilmişdir. BMT-nin «Cinayətkarlığın qarşısının alınması və hüquqpozucuları ilə rəftar» üzrə VIII Konqresinin (1990) Katibliyi tərəfindən hazırlanmış «Korrupsiya ilə mübarizə üzrə praktiki tədbirlər» adlanan sənədi xüsusi

göstərmək lazımdır. BMT-nin VIII Konqresində qəbul olunmuş «Dövlət idarəetmə sahəsində korrupsiya» adlı 7 nömrəli Qətnamədə dövlətlərə korrupsiya və hakimiyyətdən sui-istifadə praktikasının qarşısının alınmasına yönəlmiş inzibati, intizam xarakterli tədbirlərin qəbulu, onların işləməsi mexanizmlərinin hazırlanması istiqamətində aşağıdakı tövsiyələr verilmişdir:

a) iqtisadi və sosial inkişaf planlarının xüsusi prioritet istiqaməti kimi korrupsiya ilə mübarizə strategiyasının işlənilib hazırlanması;

b) dövlət xidmətləri və proqramlarından istifadə hüququ haqqında ictimai məlumatlılığın yüksəldilməsi və şikayət vermə üçün səmərəli kanalların təmini;

c) dövlət təşkilatlarında lazımi daxili idarəetmə prosedurasının yaradılması;

ç) dövlət idarələri çərçivəsində hesabatlılığın, effektiv intizam tədbirlərinin və dövlət qulluqçularına münasibətdə hüquqi müdafiə vasitələrindən ibarət tədbirlərin qəbulu;

d) korrupsiya nəticəsində əldə edilmiş vasaitlərin köçürmələrinin qarşısının alınması üçün bank və maliyyə qaydalarının, mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi.

«Cinayətlərin qarşısının alınması və cinayətkarlarla davranış» üzrə BMT-nin IX konqresində (Qahirə, 1995) korrupsiya müzakirə edilən mühüm mövzulardan olmuşdur. Burada dövlət hakimiyyətinin vəzifəli şəxslərinin beynəlxalq davranış Məcəlləsinin layihəsi müzakirə olunmuş, korrupsiyanın iqtisadiyyata, siyasətə, cəmiyyət həyatının digər sferalarına daxil olması, qlobal miqyas alması, korrupsiya ilə bağlı məhkəmələr tərəfindən baxılan işlərin isə aysberqin ancaq görünən hissəsi olduğu qeyd olunmuşdur.

29 mart 1996-cı ildə Venesuelanın paytaxtı Karakasda Amerika dövlətləri Təşkilatının iştirakçıları tərəfindən imzalanmış korrupsiyaya qarşı Amerika dövlətlərarası Konvensiyası da son illərdə qəbul olunmuş və korrupsiyaya qarşı mübarizəyə istiqamətlənmiş beynəlxalq sənədlərdən biridir. 1999-cu il yanvarın 27-də Strasburqda Avropa Şurası tərəfindən «Korrupsiya ilə əlaqədar cinayət məsuliyyəti haqqında», 1999-cu ilin noyabrın 4-də isə «Korrupsiya ilə əlaqədar mülki-hüquq məsuliyyəti haqqında» konvensiyalar qəbul edilmişdir.

Korrupsiya əməllərinin subyekt dairəsini genişləndirən daha tutumlu anlayışı Avropa Şurasının «korrupsiya üzrə xüsusi işçi qrupu» tərəfindən verilmişdir. Onlar bu fenomeni təkcə «rüsvətخورluq» kimi deyil, həm də «dövlət və ya xüsusi sektorda müəyyən vəzifələrin yerinə yetirilməsi tapşırılmış şəxslərin özləri və ya digərləri üçün istənilən hərəkətlə və ya hərəkətsizliklə, qanunsuz fayda əldə etmək məqsədi ilə öz vəzifə səlahiyyətlərindən, statusundan qanunsuz sui-istifadəsi» kimi qiymətləndirmişlər [42, s. 14]. Fikrimizcə, belə bir anlayışın meydana gəlməsi korrupsiyanın transmilliləşməsindən, sürətli intensivləşməsindən irəli gəlir və korrupsiya subyektlərinin strukturunda kommersiya və digər qeyri-dövlət strukturlarının nümayəndələrinin də təmsil olunması ilə əlaqədardır.

BMT katibliyi tərəfindən hazırlanmış müvafiq sənəddə isə korrupsiya aşağıda göstərilən üç təsnifat qrupuna ayrılmış kriminal əməllərin məcmusu kimi şərh olunur:

1. vəzifəli şəxslər tərəfindən dövlət əmlakının oğurlanması, talanması və ya mənimsənilməsi;
2. şəxsi fayda əldə etmək üçün vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə;
3. ictimai borcla şəxsi tamah arasında münaqişə.

BMT-nin 12-15 dekabr 2000-ci ildə qəbul edilmiş “Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə Konvensiyası”nda korrupsiyaya vəzifəli şəxs tərəfindən öz vəzifə borcunu yerinə yetirən zaman hər hansı hərəkət və ya hərəkətsizliyə yol verməsi müqabilində şəxsən və ya vasitə ilə həmin vəzifəli şəxs və ya digər fiziki və ya hüquqi şəxs üçün hər hansı qeyri-qanuni əmlakın ona vəd edilməsi, təklif edilməsi və ya təqdim edilməsi, eləcə də həmin vəzifəli şəxs tərəfindən hədə-qorxu ilə tələb edilməsi və ya qəbul edilməsi kimi müəyyən olunmuşdur [44, s. 148].

24-26 fevral 1999-cu il tarixdə Vaşinqtonda ABŞ Dövlət Departamenti tərəfindən edilən təşəbbüs və himayədarlıq nəticəsində «Korrupsiya ilə mübarizəyə dair Qlobal Forum: ədliyyə və təhlükəsizlik orqanları əməkdaşlarının paklığının təminatı» adlı beynəlxalq konfrans-forum keçirilmişdir. Azərbaycan da daxil olmaqla

90 dövlətin nümayəndələrinin, BMT, ATƏT, Avropa Şurası, Dünya Bankı, Ümumdünya Gömrük Təşkilatı, İnterpol və digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların iştirak etdiyi ümumdünya forumunda hüquq-mühafizə və hüquqtətbiqetmə orqanlarında korrupsiya ilə mübarizə məsələləri müzakirə edilmişdir.

2001-ci il mayın 28-31-də Hollandiyanın Haaqa şəhərində 144 dövlətin ədliyyə, maliyyə, xarici işlər nazirlərinin, prokurorluq və gömrük orqanları rəhbərlərinin, BMT, Avropa Şurası, Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Ümumdünya Gömrük Təşkilatı, İnterpol və digər beynəlxalq təşkilatların nümayəndələrinin iştirakı ilə «Korrupsiya ilə mübarizə və düzgünlüyün təmin edilməsi» mövzusunda 2-ci qlobal forum keçirilmişdir. Ümumdünya miqyaslı bu tədbir 1999-cu ildə Vaşinqtonda keçirilmiş 1-ci qlobal forumun işini davam etdirmişdir. Forumda korrupsiyanın qarşısının alınması sahəsində əldə edilmiş nailiyyətlər və yeni mübarizə yolları araşdırılmış, 1-ci qlobal forumun qəbul etdiyi tövsiyələrin hazırkı dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılması məsələlərinə baxılmışdır. Forumda yekun sənəd qismində qəbul edilmiş Bəyannamədə korrupsiyaya qarşı mübarizənin bütün dövlətlər tərəfindən aparılmasının vacibliyi bəyan edilərək, milli hökumətlərə vəzifəli şəxslərin davranış kodeksinin qəbul olunması, siyasi partiyaların maliyyələşdirilməsinin şəffaflığının təmin edilməsi, korrupsiyaya görə cinayət məsuliyyətinin nəzərdə tutulması, korrupsiya ilə mübarizə üzrə xüsusi strukturların yaradılması tövsiyə edilmişdir.

2001-ci ildə Rumıniyanın sədrliyi ilə Praqada keçirilən İqtisadi Forum effektiv idarəçilik məsələlərinə həsr edilərək korrupsiyaya qarşı mübarizənin peşəkar üsullarını müəyyən etmişdir. 2003-cü ilin dekabrında ATƏT İqtisadi və Ətraf mühit sahəsində Yeni Strategiya çərçivəsində idarəçilik məsələləri üzrə qarşıda duran öhdəliklər təsdiq edilmiş və 55 iştirakçı dövlətin şəffaflıq və korrupsiya sahəsində götürdüyü öhdəlikləri sistemli şəkildə müzakirə edilmişdir.

2003-cü il dekabrın 9-da BMT tərəfindən «Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında» konvensiya qəbul edilmişdir. Bu konvensiyanın məqsədi transmilli cinayət hesab edilən korrupsiyanın qarşısının səmərəli üsullarla alınması üçün

tədbirlər sistemini müəyyənləşdirmək və bu istiqamətdə iştirakçı dövlətlərin əməkdaşlığının koordinasiyasına nail olmaq idi. Bu məqsədlə konvensiya korrupsiyanın təzahür etdiyi hüquq pozuntularının növlərini və bunların qarşısının alınması üçün tətbiq edilən sanksiya və tədbirləri müəyyən etmişdir. Bu sənəddə korrupsiyanın daha yığcam tərif verilməmişdir: «Korrupsiya – şəxsi məqsədlərlə fayda, mənfəət əldə etmək üçün dövlət hakimiyyətindən sui-istifadə etməkdir» [41, s. 81]. Bu məfhum özündə rüşvətxorluğu (şəxsi vəzifə borcu mövqeyindən çəkəndirmək üçün ona mükafatın verilməsi), qohumbazlığı (himayəçiliklə qohumların və ya «öz adamlarının» gəlirli və ya sərfəli vəzifəyə qoyulması) və dövlət vəsaitlərinin şəxsi istifadə üçün qeyri-qanuni mənimsənilməsini əks etdirir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz beynəlxalq sənədlərdə istər cinayət, istərsə də mülki-hüquq məsuliyyəti yaradan korrupsiya ilə əlaqədar hüquq pozuntuları sadalanmış, onların cinayət tərkibi və mülki-hüquq pozuntusuna xas olan əlamətləri qeyd olunmuşdur. Bu sənədlərdə korrupsiyanın anlayışı, yerli vəzifəli şəxslərin aktiv və ya passiv şəkildə rüşvətlə ələ alınması, milli seçkili orqanların üzvlərinin və xarici vəzifəli şəxslərin rüşvətlə ələ alınması, özəl sektorda aktiv və passiv şəkildə rüşvətlə ələ alınma, beynəlxalq təşkilatların və assambleyaların üzvlərinin, beynəlxalq məhkəmələrin hakim və qulluqçularının rüşvətlə ələ alınması, nüfuz alveri, korrupsiya ilə əlaqədar əldə edilmiş gəlirlərin leqallaşdırılması, hüquqi şəxslərin məsuliyyəti və bu cür hüquq pozuntularına görə tətbiq edilən sanksiya və tədbirlər öz əksini tapmışdır.

Problemin elmi tədqiqi ilə məşğul olan hüquqşünas alimlərin də korrupsiya anlayışına yanaşma tərzləri müxtəlifdir. Azərbaycan müəlliflərindən olan N.Həsənov korrupsiyaya belə tərif vermişdir: «Mütəşəkkil cinayətkarlığın bir forması kimi korrupsiya, əsasən, dövlət orqanlarında və hakimiyyət dairələrində çalışan məmurların öz statuslarından, dövləti funksiyaları həyata keçirmələrindən, bununla bağlı imkan və nüfuzlarından qanunsuz olaraq maddi, digər nemətlərin və üstünlüklərin əldə edilməsi məqsədilə «öz xidmətlərini» dövlət nüfuzuna xələl gətirib fiziki və hüquqi şəxslərə «satmaq», sonuncuların isə bunun əvəzində dövlət

və cəmiyyətin maraqlarına ziyan vuran, dövlət büdcəsinə toplanan və s. vəsaitin talanması, digər imkanların əldə edilməsi üçün dövlət və qeyri-strukturlardan öz maraqları naminə istifadə etmələri kimi başa düşülməlidir» [18, s. 14]. R.Məmmədov korrupsiyaya - dövlət siyasəti və dövlətin idarə olunması prosesinə qəsd edən ictimai-təhlükəli təzahür kimi müxtəlif maraqlı şəxs və dairələrin dövlət hakimiyyəti nümayəndələrini, dövlət məmurlarını pulla, əmlak və qeyri-əmlak xarakterli şirnikləndirmələrlə, hətta şantaj və provakasiyalarla ələ almaq yolu ilə dövlətin siyasi və iqtisadi əsasına pozucu təsir göstərən fəaliyyəti kimi anlayış vermişdir [25, s. 19].

İ.A.İsmayılov korrupsiyaya dair hüquqpozmalara – korrupsiyaya şərait yaradan, eləcə də qanuna zidd olaraq nemətlər və üstünlüklərin verilməsi və əldə edilməsi yolu ilə həyata keçirilən intizam, mülki-hüquqi, inzibati və cinayət məsuliyyətinə səbəb olan hərəkət və hərəkətsizliyin məcmusu kimi anlayış vermişdir [19, s. 172]. F.Y.Səməndərov tərəfindən korrupsiyaya yığcam, eyni zamanda dolğun tərifi verilmişdir: «Korrupsiya - vəzifəli şəxslərin dövlət və iqtisadi mənafeyin zərərinə olaraq hüquqazidd və başqa əqdlərə əsaslanan müəyyən münasibətlər sistemidir» [31, s. 6].

Rusiya müəlliflərindən A.İ.Dolqova korrupsiyanı dövlət və ya digər qulluqçuların ələ alınması və satılması ilə və ya bu əsasında onlar tərəfindən şəxsi və ya dar qrup, korporativ maraqlarla rəsmi qulluq səlahiyyətlərindən, onunla bağlı olan nüfuz və imkanlardan tamah niyyəti ilə istifadə ilə xarakterizə olunan sosial hadisə kimi qiymətləndirmişdir. B.V.Voljenkinə görə, korrupsiya – dövlət funksiyasını yerinə yetirməyə səlahiyyətli olan dövlət (bələdiyyə) qulluqçularının və digər şəxslərin öz qulluq mövqeyindən, statusundan və nüfuzundan kollektiv maraq və şəxsi gəlir əldə etmək niyyətilə istifadə etməsində ifadə olunan hakimiyyətin aşınmasından ibarət olan sosial hüquqi hadisədir [35, s. 4].

Fikrimizcə, korrupsiyanın daha bitkin xarakteristikasını A.İ.Kirpiçnikov vermişdir: «Korrupsiya – hakimiyyətin korroziyasıdır. Pas dəmiri dağıtdığı kimi, korrupsiya da dövlət aparatını dağıdır, cəmiyyətin mənəvi dayaqlarını sarsıdır.

Korrupsiyanın səviyyəsi cəmiyyətin özünəməxsus termometridir, onun mənəvi vəziyyətinin göstəricisi dövlət aparatının öz xüsusi məqsədləri üçün deyil, cəmiyyətin maraqları ilə bağlı olan vəzifələri həll etmək bacarığının göstəricisidir. Metal üçün korroziya həddi onun davamlılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsinə, cəmiyyət üçün isə korrupsiya həddi neqativ hadisələrə müqavimət qabiliyyətinin aşağı düşməsinə göstərir» [39, s. 17].

Beynəlxalq konvensiyaların ratifikasiyası ilə üzərinə götürmüş olduğu öhdəliklərin icrası məqsədi ilə 2004-cü ilin yanvar ayının 13-də Azərbaycan Respublikasının “Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında” Qanunu qəbul edilmiş və 2005-ci ilin yanvar ayının 1-dən qüvvəyə minmişdir. Avropa Şurası Konvensiyalarının müddəalarına uyğun olaraq hazırlanmış qanunda korrupsiyanın anlayışı verilməklə, onun əsas formaları və məsuliyyət növləri təsvir edilmiş, korrupsiya hüquqpozmalarının subyektləri göstərilmişdir. Qanunun 1-ci maddəsinə əsasən, korrupsiya - vəzifəli şəxslərin öz statusundan, təmsil etdiyi orqanın (qurumun) statusundan, vəzifə səlahiyyətlərindən və ya həmin status və səlahiyyətlərdən irəli gələn imkanlardan istifadə etməklə qanunsuz olaraq maddi və sair nemətlər, imtiyazlar və ya güzəştlər əldə etməsi, habelə fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən qeyd edilən maddi və sair nemətlərin, imtiyazların və ya güzəştlərin qanunsuz olaraq vəzifəli şəxslərə təklif və ya vəd olunması və yaxud verilməsi yolu ilə həmin vəzifəli şəxslərin ələ alınmasıdır.

«Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında» Qanunun 9-cu maddəsinə əsasən, korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmalar bilavasitə korrupsiya hüquqpozmalarından və korrupsiyaya şərait yaradan hüquqpozmalardan ibarətdir.

Qanunda korrupsiya hüquqpozmalarına aşağıdakılar aid edilmişdir:

1) vəzifəli şəxsin xidməti vəzifəsinin (səlahiyyətlərinin) icrası ilə əlaqədar hər hansı hərəkətin edilməsi və ya belə hərəkətin edilməsindən imtina olunması müqabilində özü və yaxud üçüncü şəxslər üçün birbaşa və ya dolay yolla maddi və sair nemətlər, imtiyazlar və ya güzəştlər tələb etməsi, əldə etməsi və ya belə maddi və sair nemətlərin, imtiyazların və ya güzəştlərin verilməsi ilə bağlı təklifi və ya vədi

qəbul etməsi;

2) xidməti vəzifəsinin (səlahiyyətlərinin) icrası ilə əlaqədar hər hansı hərəkətin edilməsi və ya belə hərəkətin edilməsindən imtina olunması müqabilində vəzifəli şəxsə onun özü və ya üçüncü şəxslər üçün fiziki və ya hüquqi şəxs tərəfindən birbaşa və ya dolayı yolla maddi və sair nemətlər, imtiyazlar və ya güzəştlər təklif olunması, vəd edilməsi və ya verilməsi;

3) vəzifəli şəxs tərəfindən xidməti vəzifəsinin (səlahiyyətlərinin) icrası ilə əlaqədar hər hansı hərəkətin edilməsi və ya belə hərəkətin edilməsindən imtina olunması müqabilində qanunsuz olaraq alınmış əmlakdan özü və ya üçüncü şəxslər üçün mənfəət əldə etmək məqsədilə istifadə edilməsi;

4) vəzifəli şəxs tərəfindən xidməti vəzifəsinin (səlahiyyətlərinin) icrası ilə əlaqədar maddi və sair nemətləri, imtiyazları və ya güzəştləri haqqı ödənilmədən və ya bazar qiymətlərindən və ya dövlət tərəfindən tənzimlənən qiymətlərdən aşağı qiymətə (tarifə) əldə edilməsi;

5) vəzifəli şəxsin xidməti vəzifəsinin (səlahiyyətlərinin) icrası ilə əlaqədar əmanətlərdən (depozitlərdən), qiymətli kağızlardan, rentadan, royaltidən və ya icarədən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə zidd olaraq gəlir götürməsi;

6) müəyyən mükafat müqabilində vəzifəli şəxsin qərarına qanunsuz təsir göstərmək imkanına malik olduğunu bildirən hər hansı şəxsə birbaşa və ya dolayı yolla maddi və sair nemətlərin, imtiyazların və ya güzəştlərin təklif olunması, vəd edilməsi və ya verilməsi;

7) müəyyən mükafat müqabilində vəzifəli şəxsin qərarına qanunsuz təsir göstərmək imkanına malik olduğunu bildirən şəxs tərəfindən maddi və sair nemətlərin, imtiyazların və ya güzəştlərin qəbul edilməsi və ya belə maddi və sair nemətlərin, imtiyazların və ya güzəştlərin verilməsi ilə bağlı təklifin və ya vədin qəbul edilməsi.

Vəzifəli şəxsin aşağıdakı hərəkətləri korrupsiyaya şərait yaradan hüquqpozmalar sayılır:

1) xidməti vəzifəsini (səlahiyyətlərini) icra etdiyi dövrdə elmi, pedaqoji və

yaradıcılıq fəaliyyəti istisna olmaqla, digər ödənişli vəzifə tutmaq və ya fəaliyyət növü ilə məşğul olmaq;

2) statusundan, təmsil etdiyi orqanın (qurumun) statusundan, vəzifə səlahiyyətlərindən və ya həmin status və səlahiyyətlərdən irəli gələn imkanlardan istifadə etməklə maddi və sair nemətlərin, imtiyazların və ya güzəştlərin əldə edilməsi məqsədilə fiziki və hüquqi şəxslərə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirməkdə, eləcə də subsidiyalar, subvensiyalar, dotasiyalar, kreditlər və digər güzəştlər alınmasında qanunsuz kömək etmək;

3) bilavasitə, başqa və ya uydurma şəxslər vasitəsilə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq, əvəzçilik üzrə işləmək (elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyəti istisna olmaqla), habelə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən təsərrüfat subyektlərinin və maliyyə-kredit müəssisələrinin icra orqanlarının tərkibinə daxil olmaq;

4) statusundan, təmsil etdiyi orqanın (qurumun) statusundan, vəzifə səlahiyyətlərindən və ya həmin status və səlahiyyətlərdən irəli gələn imkanlardan istifadə etməklə onun səlahiyyət dairəsinə daxil olmayan məsələlər üzrə digər dövlət orqanlarının, yerli özünüidarəetmə orqanlarının və ya qurumların fəaliyyətinə qanunsuz müdaxilə etmək;

5) statusundan, təmsil etdiyi orqanın (qurumun) statusundan, vəzifə səlahiyyətlərindən və ya həmin status və səlahiyyətlərdən irəli gələn imkanlardan istifadə etməklə şəxsi maraqlarına aid məsələlərin həllinə təsir etmək;

6) normativ hüquqi aktların və digər qərarların qəbul edilməsi zamanı fiziki və ya hüquqi şəxslərə onların təyinatına uyğun olmayan üstünlüklər vermək;

7) vəzifə tutduğu və ya ona tabe olan, onun nəzarətində olan, habelə ona hesabat verən orqanların (qurumların) işi üzrə fiziki və ya hüquqi şəxslərin nümayəndəsi qismində iştirak etmək;

8) qanunla və ya digər normativ hüquqi aktlarla verilməsi nəzərdə tutulmuş məlumatların fiziki və ya hüquqi şəxslərə verilməsindən əsassız imtina etmək, belə məlumatların verilməsini gecikdirmək və yaxud natamam və ya təhrif olunmuş məlumatlar vermək;

9) qanunla və ya digər normativ hüquqi aktlarla verilməsi nəzərdə tutulmayan məlumatları və sənədləri fiziki və hüquqi şəxslərdən tələb etmək;

10) dövlət orqanlarının, yerli özünüidarəetmə orqanlarının və ya qurumların maddi və maliyyə vəsaitlərini qanunsuz olaraq namizədlərin, qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiya bloklarının, referendum üzrə təşəbbüs qruplarının seçki fonduna vermək;

11) qanunvericiliklə başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, dövlət fondlarına, dövlət orqanlarının, yerli özünüidarəetmə orqanlarının və ya qurumların təsərrüfat subyektlərinə məxsus olan maddi və maliyyə ehtiyatlarını qeyri-dövlət strukturlarına vermək;

12) fiziki və ya hüquqi şəxslərə hüquqlarının və qanuni mənafelərinin həyata keçirilməsində süni maneələr yaratmaq;

13) sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi ilə bağlı səlahiyyətləri belə fəaliyyəti həyata keçirən fiziki və hüquqi şəxslərə qanunsuz olaraq vermək [22].

Korrupsiyaya verilmiş anlayışları aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

- korrupsiya – siyasi və ya dövlət idarəçiliyi sahəsində səlahiyyətli şəxslərin onlara etibar edilən hüquq və hakimiyyət imkanlarından şəxsi varlanma məqsədi ilə istifadəsini nəzərdə tutan cinayət əməlidir;

- korrupsiya – şəxsi varlanma məqsədi ilə dövlət orqanlarının təyinatını təhrif edən rəsmi şəxslərin qanunsuz davranış formasıdır;

- korrupsiya – səlahiyyətli şəxsin vəzifəsindən, yaxud statusundan qeyri-qanuni istifadə edərək, özü və ya başqası üçün hər hansı imtiyaz əldə etməsi, vəzifə borcunun və başqa şəxslərin hüququnun pozulmasıdır;

- korrupsiya – şəxsi varlanmaq məqsədi ilə xidməti vəzifədən sui-istifadə olunmadır (Beynəlxalq Şəffaflıq təşkilatı).

Korrupsiya – vəzifəli şəxslərin özlərinin və təmsil etdikləri qurumların (orqanların) statusundan, vəzifə səlahiyyətlərindən və ya mövqeyindən irəli gələn imkanlardan istifadə etməklə qanunsuz olaraq maddi, əmlak və digər xarakterli

nemətlər, imtiyazlar və ya güzəştlər əldə etməsi, habelə fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən qeyd edilən nemətlərin, imtiyazların və ya güzəştlərin əldə edilməsi, qanunsuz olaraq vəzifəli şəxslərə təklif edilməsi və ya vəd olunması və yaxud verilməsi yolu onların ələ alınmasından ibarət olan yüksək ictimai təhlükəli neqativ sosial hadisədir.

Müxtəlif dövlətlərin hüquq sistemləri tərəfindən korrupsiya əməli bir mənəli şərh olunmur. Bəzi dövlətlərdə bu problemə konkret cinayət tərkibi yaradan və konkret hüquq normaları ilə tənzimlənən cinayət hadisəsi kimi yanaşılır. Digər dövlətlərdə isə bunu əsasən rüşvətxorluq kimi tövsif edirlər. Bir çox dövlətlərdə korrupsiyaya qarşı mübarizə onun konkret təzahürlərinə - pul vəsaitlərini leqallaşdırmağa, vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadəyə, rüşvət almağa görə aparılır. Korrupsiya dövlət qulluqçuları və digər vəzifəli şəxslərin pulla ələ alınması, bu baxımdan şəxsi və ya dar qrup maraqları, korporativ maraqlar naminə rəsmi vəzifə səlahiyyətlərindən və imkanlardan istifadə edilməklə səciyyələnir. Korrupsiya cinayətlərinin konkret hüquq normaları ilə tənzimlənmədiyi ölkələrin hüquq sistemlərində rüşvətxorluq, dövlət əmlakının mənimsənilməsi, dələduzluq yolu ilə ictimai və ya şəxsi əmlakın oğurlanması və mənimsənilməsi, vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə etmə, vergidən yayınma, kommersion sarrinin yayılması, və s. korrupsiyaya aid edilir. Lakin korrupsiya hərəkətlərini bunlarla məhdudlaşdırmaq olmaz. Onların sırasına şəxsi gəlir əldə etmək məqsədilə vəzifəli şəxslərin kommersion fəaliyyətində gizli iştirakı, şəxsi mənfəət məqsədilə qulluq mövqeyindən istifadə edərək kommersion strukturlarına imtiyazların verilməsini və s. aid etmək olar.

1.2. Azərbaycan Respublikasında korrupsiyaya qarşı mübarizənin hüquqi əsasları

İlk öncə ondan başlayaq ki, korrupsiyanın tarixi dövlətlərin yaranma tarixi qədər qədimdir. Tarixi materiallardan məlumdur ki, Roma imperiyasının pretorları, magistrləri, vergi toplayanları və digər vəzifəli şəxsləri əyalətlərin əhalisini öz

vəzifələrindən sui-istifadə edərək soyur, onları talan edərək dilənçi halına salırdılar. Rüşvətxorluğun miqyasının genişliyi Qay Yuliy Sezar (e.ə. 102-44-cü illər), Böyük Pampey (e.ə. 106-48-ci illər), Sulla (e.ə. 138-78-ci illər) kimi qədim Roma hökmdarları və sərkərdələri, şair və filosof Tit Lukretski (e.ə. 1-ci əsr) və başqaları tərəfindən cəmiyyət həyatının neqativ hadisəsi kimi pislənirdi. Bu neqativ təzahür haqqında qeydlərə bütün qədim şərq sivilizasiya mərkəzlərinin: Misir, Mesopotamiya, Hindistan və Çinin dövlət idarəçiliyinə həsr olunmuş əsərlərində, dini və hüquqi ədəbiyyatlarda rast gəlmək mümkündür. Bir-birini əvəz edən tarixi formasiyalarda istehsal münasibətlərinin sürətlə inkişafı, kapital bazarının yaranması, cəmiyyətin qütblərə bölünməsi, yuxarıların imtiyazları, aşağıların asılılığı insanlar arasındakı münasibətlərdə korrupsiyanı bir qazanc mənbəyinə çevirmişdir [27, s. 20].

Bütün tarixi dövrlərdə dövlətlər qanunların köməyi ilə bu bəlanın kökünü tam kəsməsə də, onu cilovlamağa səy göstərmişlər. «İlk əvvəl rüşvətə görə yalnız məhkəmə hakimlərini təqib edirdilər. Həm də rüşvət almağa görə cəza çox ağır olmuşdur. Herodot bütün bunları təsvir edərək yazırdı ki, İran şahı Kmbis (e.ə. 600-559-cu illər) pulla ələ alınmış bir hakimi edam edərək, başqalarına ibrət dərsi olsun deyə, onun dərisini soyub hakim kreslosunun üzünə çəkməyi əmr etmişdi. XII Cədvəl qanunlarına görə, rüşvət alanlar ölüm cəzasına məhkum edilirdilər. Rusiya imperiyasında I Pyotr rüşvətxorluqla kəskin mübarizə aparmışdır. Lakin onun fəal mübarizəsinə baxmayaraq hakimiyyətinin sonlarında demək olar ki, əksər silahdaşları rüşvətə qurşanmışdı. Rusiyada XIX əsrdə rüşvətxorluğun miqyası elə yüksəlmişdi ki, ədliyyə naziri V.N.Panin qızına bağlıladığı evi rəsmiləşdirərkən müvafiq məmura «hədiyyəni» şəxsən özü təqdim etmişdi» [24, s. 731]. Ş.Monteskye yazmışdır ki, tarixin təcrübəsindən məlumdur ki, hakimiyyətə malik olan hər bir insan ondan sui-istifadəyə meyllidir və bu istiqamətdə onun üçün qoyulmuş sərhədə, hüduda və vaxta çatana qədər gedir [43, s. 289].

Lakin korrupsiyanın yayılma miqyası müxtəlif dövrlərdə və müxtəlif ölkələrdə heç də eyni səviyyədə olmamışdır. Müşahidələr ilə görmək çətin deyildir ki, bu hadisənin yayılması böyük sosial sarsıntılar dövründə daha sıçrayışla artır.

Korrupsiyanın mövcudluğunu inkar edən kommunist ideologiyasının hökm sürdüüyü və Azərbaycan Respublikasının da 70 il tərkibində olduğu keçmiş Sovetlər İttifaqında bu təzahür sosializmə yad olan, kapitalist sisteminə məxsus olan element kimi təqdim olunurdu. Lakin bu amil hüquq mühafizə orqanlarının korrupsiya hallarına qarşı biganəliyinə gətirib çıxarırdı, bəzi hallarda isə həmin orqanların özləri də korrupsiya məngənəsinin altına düşürdü.

Sovet liderlərinin ayrı-ayrı dövrlərdə korrupsiyaya, rüşvətxorluğa qarşı öz mübarizə metodları olmuşdur. Kremldə dövlət əmlakının mənimsənilməsi, yüksək vəzifəli şəxslərin rüşvət alması, xüsusilə, ticarət sahəsindəki yeyintilərə qarşı mübarizə ciddi məsələ sayılmışdır. Nə qədər gizlətməyə cəhd etsələr də, yarandığı vaxtdan süqut etdiyi günə qədər SSRİ-də korrupsiya olmuşdur və “ideal” sosializm rejimindəki bu cinayətlərdən zaman-zaman hamı xəbərdar olmuşdur. Bununla belə, keçmiş SSRİ-də korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ən yaxşı nəticələri Stalin hakimiyyətinin ikinci onilliyində və Yuri Andropovun ölkəyə rəhbərlik etdiyi vaxtda əldə olunmuşdur. SSRİ-də dövlət məmurlarının zəngin həyat tərzinə kütləvi aludəçiliyi Nikita Xruşovun hakimiyyəti illərindən başlamışdır. Əgər əvvəlki dövrlərdə az bir qism məmur cah-cəlal içərisində yaşamağı özünə rəva bilibsə, Xruşov hakimiyyətə gəldikdən sonra bir çox rayon və şəhər partiya komitələrinin birinci katibləri heç də Moskvadakılardan geri qalmayıblar. Xruşovun səs-küylü çıxışları, hədə-qorxuları dövlət məmurlarını “zəngin həyatdan” geri çəkə bilməmişdir. Məsələn, Xruşovun ən yaxın adamlarından biri sayılan mədəniyyət naziri Yekaterina Furtseva qiymətli hədiyyələr, habelə hədiyyə qismində pul (özü də yalnız xarici valyutada) almaqdan çəkinməmişdir. Y.Furtseva müəyyən dairələrdə bu məsələnin müzakirəsi zamanı ona verilən qiymətli hədiyyələri və pulları şəxsiyyətinə olan ehtiramın ifadəsi kimi qiymətləndirərək, bunları rüşvət kimi deyil, hədiyyə kimi qəbul etdiyini və burada heç bir qəbahətin olmadığını demişdir.

SSRİ-də korrupsiyanın, həmin dövrün təbirincə desək, sosialist əmlakının dağıdılmasının ən geniş vüsət aldığı dövr Leonid İliç Brejnevin hakimiyyəti illərinə təsadüf etmişdir. Hətta Yuri Andropov kimi sərt bir DTK sədri bir çox hallarda

yeyintilərə qarşı mübarizədə susmaq məcburiyyəti qarşısında qalmışdır. Moskvada keçirilən Olimpiya oyunlarına (1980) bir il qalmış, yəni 1979-cu ildə Almaniya hökuməti SSRİ-nin daxili işlər naziri Nikolay Şelokova üç ədəd “Mercedes” avtomobili təqdim etmişdir. Məqsəd Olimpiya oyunları ərəfəsində ictimai asayişin qorunmasında bu avtomobillərdən istifadə etmək olmuşdur. Almaniya hökuməti isə bununla istehsal etdiyi avtomobilləri böyük partiyalarla SSRİ-yə satmaq niyyətini güdmüşdür. Bu haqda Brejnevın məlumatı olsa da, Şelokov bu sövdələşmədən heç bir qazanc əldə edə bilməyəcəyini yaxşı anladığından buna getmək istəməmişdir. Onun üçün milis orqanlarına sovet istehsalı olan avtomobillər almaq daha “sərfəli” olmuşdur. Öz məqsədini həyata keçirmək üçün nazir Brejnevın qəbuluna getmiş və xüsusi futlyarda olan, xaricdə istehsal olunmuş, üzərindəki qızıl işləmələrlə göz oxşayan tufəngi Brejnevə təqdim etməklə, Brejnevdən milis orqanları üçün yerli istehsal maşınlarının tədarük edilməsi razılığını ala bilmiş, almanların bağışladığı üç maşının isə biri Şelokova, biri Şelokovun qızına, digəri isə Şelokovun oğluna çatmışdır.

Daha bir fakt. Moskva dövlət təhlükəsizliyi idarəsinin rəisi general-polkovnik Viktor Alidin Yuri Andropova balıq təsərrüfatı naziri Aleksandr İşkovun fəaliyyətində dəqiqləşdirilmiş korrupsiya faktı haqqında məlumat verərək, onun həbs olunmasını zəruri saymışdır. Andropov İşkovun vəzifə rəngini nəzərə alaraq, onun həbs olunmasının baş katiblə razılaşdırılmasının vacibliyini bildirmiş və bu haqda Brejnevə məsləhətləşmişdir. İşkov nazir olmaqla yanaşı, həm də Mərkəzi Komitənin üzvü olduğundan, Brejnev onun həbsinin partiyanın adına ləkə gətirə biləcəyini əsas gətirib, Andropova onu çağıraraq ciddi söhbət aparmasını tövsiyə etmişdir. Andropov İşkovu DTK-ya dəvət etmiş, nazir 23 min rubl yeyintinin olduğunu etiraf edərək həmin pulları büdcəyə qaytaracağına söz vermişdir. Daha sonra Viktor Alidin təqdim etdiyi sənədlərdə İşkovun daha 29 min rubl yeyintisi üzə çıxmış, İşkov həmin pulları da büdcəyə qaytarmışdır. Əslində isə sonralar məlum olmuşdur ki, 40 ildən artıq bir müddətdə ölkənin balıq təsərrüfatına nəzarət edən Aleksandr İşkov dövlətin milyonlarla pulunu mənimsəmiş, illər boyu siyasi elitanı, o cümlədən Brejnevi təzə

balıq və qara kürü ilə susdurmağı bacarmışdır [2].

Brejnevdən sonra hakimiyyətə gələn Y.Andropov korrupsiyaya qarşı mübarizəni xeyli gücləndirsə də, 15 aylıq hakimiyyət ilə 18 illik Brejnev hakimiyyətinin özbaşnalıqlarına son qoya bilməmişdir. SSRİ-nin dağılmasının səbəblərindən birinin məhz bu cür korrupsiya və özbaşnalıq hallarının olduğu qeyd edilməlidir. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, Sovetlər İttifaqında, hətta Brejnevin hakimiyyəti illərində korrupsiya ilə mübarizənin əsasını qoyanlardan biri Azərbaycan xalqının ümummillî lideri Heydər Əliyev olmuşdur. Heydər Əliyevin Sovetlər İttifaqının məşhur «Literaturnaya qazeta»da «Qoy ədalət zəfər çalsın» başlığı ilə verilmiş böyük müsahibəsində qeyd edilmişdir ki, rüşvətxorluq ictimai bəla olduğundan, burada fəal vətəndaşlıq mövqeyinin olması, yəni vətəndaşların daha fəal çıxış etməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb etməlidir. Çox illər öncə deyilmiş bu kəlam indi də öz aktuallığını itirməmiş və rüşvətxorluğa qarşı mübarizə üçün olduqca böyük istiqamətləndirici əhəmiyyət kəsb edir [11, s. 12-13].

Sovet idarəetmə sistemində rüşvətin mövcudluğu inkar olunduğu şəraitdə, 1969-cu ildə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin 1-ci katibi seçilən H.Əliyev ölkədə mərkəzi idarəetmə orqanlarından yerli idarəetmə orqanlarındakə dövlət hakimiyyət orqanları sistemində rüşvətin mövcudluğunu etiraf etmiş, buna qarşı ciddi və ardıcıl mübarizənin aparılmasından ötrü prinsipial mövqe nümayiş etdirilmişdir. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi birinci dövrdə - 1970-1980-cı illərdə ölkəmizdə korrupsiya və rüşvətxorluğa qarşı ardıcıl mübarizədə gizli «sexlər», korrupsiya və rüşvətxorluqla bağlı çoxsaylı cinayətlərin açılması, yüksək vəzifələrdə çalışan şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi həmin vaxt bütün Sovetlər Birliyində əks-səda doğurmuşdu.

1993-cü ildə Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasında siyasi hakimiyyətə ikinci dəfə rəhbərlik etməyə başlamasından sonra korrupsiya ilə mübarizə sahəsində həm mühüm normativ-hüquqi aktlar və əməli qərarlar qəbul olunmuşdur. Bunların sırasında H.Əliyevin «Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında» 9 avqust 1994-cü il tarixli,

«İstehsalat, xidmət, maliyyə-kredit fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin qaydaya salınması və əsassız yoxlamaların qadağan edilməsi haqqında» 17 iyun 1996-cı il tarixli, «Azərbaycan Respublikasının iqtisadi cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində bəzi tədbirlər haqqında» 27 yanvar 1998-ci il tarixli, «Dövlət nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında» 7 yanvar 1999-cu il tarixli, «Azərbaycan Respublikasında korrupsiyaya qarşı mübarizənin gücləndirilməsi haqqında» 8 iyun 2000-ci il tarixli, «Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında» 28 sentyabr 2002-ci il tarixli sərəncam və fərmanlarının və s. sənədlərin adlarını qeyd etmək olar.

2003-cü ildən Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etməyə başlayan Prezident İlham Əliyevin siyasi xəttində ölkənin ictimai, dövlət həyatının bütün sahələrində şəffaflığın təmin edilməsi, demokratik vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu, qanunçuluq rejiminin yaradılması, o cümlədən korrupsiya və digər bu kimi neqativ hallar ilə barışmaz mübarizə əsas istiqamətləri təşkil etmişdir. Prezident İlham Əliyev 4 noyabr 2015-ci ildə Şəki Məhkəmə Kompleksinin yeni inzibati binasının açılışında iştirak edərkən demişdir ki, cəmiyyətdə hələ ki, mövcud olan, bizi - iqtidarı və xalqı narahat edən problemlər aradan qaldırılmalıdır. Bunların içində korrupsiya, rüşvətxorluq birinci yerdədir. Çünki korrupsiya dövlətimizin dayaqlarını sarsıdır, inkişafı, azad rəqabəti əngəlləyir, müəyyən dərəcədə inamsızlıq yaradır. Prezident böyük təəssüflə ölkəmizdə son illərdə dövlət nümayəndələri tərəfindən sahibkarlara qarşı böyük ədalətsizliklərin edildiyini, onlara qarşı əsassız tələblərin irəli sürüldüyünü, bəzi hallarda əmlaklarının əllərindən alındığını, külli miqdarda rüşvət alındığını qeyd etmişdir. Həmçinin vurğulamışdır ki, Azərbaycanda korrupsiyaya və rüşvətxorluğa qarşı mübarizə üç istiqamət üzrə davam etdirilir. İnzibati tədbirlər, cəza tədbirləri görülür və görülcək. Cəmiyyətdəki mövqeyindən asılı olmayaraq korrupsiyaya, rüşvətxorluğa yol vermiş şəxslər ciddi şəkildə cəzalandırılır. Cəmiyyətdə heç kim toxunulmaz ola bilməz, heç kimin immuniteti ola bilməz. Qanun qarşısında hər kəs bərabərdir. Ona görə cəza tədbirləri davam etdiriləcək.

Ancaq bununla bərabər, əlbəttə ki, sistem xarakterli, institusional islahatların aparılmasına ehtiyac vardır. Korrupsiya üçün meydan daralmalı və bu bəla, yara aradan götürülməlidir [14].

Azərbaycanda korrupsiya ilə mübarizə kampaniya xarakteri daşımır və bu proses dövlət başçısının daimi nəzarəti altındadır. Son illər dövlət başçısı keçirdiyi bütün müşavirələrdə demək olar ki, bu mövzuya toxunur. Prezident İ.H.Əliyev 31 oktyabr 2019-cu il tarixdə bir neçə rayonun icra hakimiyyəti başçısını qəbul edərkən yenidən korrupsiya mövzusunə toxunaraq demişdir ki, “rüşvətxorluq, korrupsiya tamamilə yığışdırılmalıdır. Mən sizə şəxsən bu göstərişi verirəm. Əgər eşitsəm, bilsəm ki, əyri yola gedirsiniz, onda siz çox ciddi cəzalandırılacaqsınız. Bunu bəri başdan bilin və bütün başqa yerli icra orqanlarının nümayəndələri, rəhbərləri məni yaxşı eşitsinlər. Korrupsiyaya, rüşvətxorluğa qarşı Azərbaycanda amansız mübarizə aparılmalıdır. Bu yara bizim inkişafımızı ləngidir və gələcəyə olan planlarımızı sarsıda bilər. Azərbaycanda şəffaflıq, dürüstlük hər bir dövlət məmuru üçün həyat tərzi olmalıdır” [15].

Azərbaycan Respublikasında korrupsiya ilə uğurlu mübarizə aparılmasından ötrü normativ bazanın inkişafı istiqmətində mütəmadi işlər görülür. Belə ki, dövlətimizin hazırkı rəhbəri cənab İlham Əliyev tərəfindən «Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğu yanında korrupsiyaya qarşı mübarizə İdarəsinin Əsasnaməsinin təsdiq olunması haqqında» 28 oktyabr 2004-cü il tarixli, «Dövlət və bələdiyyə əmlakının və vəsaitlərinin idarə olunması sahəsində korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmalara qarşı mübarizənin gücləndirilməsi haqqında» 22 iyun 2009-cu il tarixli sərəncam və fərmanlar imzalanmışdır. Bundan başqa, “Korrupsiya ilə əlaqədar cinayət məsuliyyəti və mülki-hüquqi məsuliyyət haqqında konvensiyaların təsdiq edilməsi barədə» 30 dekabr 2003-cü il tarixli, «Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında» 13 yanvar 2004-cü tarixli, «Dövlət Qulluğu İdarəetmə Şurasının yanında korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Komissiyanın Əsasnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında» 3 may 2005-ci il tarixli qanunlar qəbul olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası 2004-cü ilin iyun ayının 1-dən Korrupsiyaya qarşı mübarizə aparan dövlətlər qrupu – QREKO-

nun üzvüdür. Korrupsiyaya qarşı mübarizənin cəmiyyətin bütün sahələrində həyata keçirilməsinin zəruriliyi nəzərə alınmaqla hüquq, iqtisadiyyat, maliyyə və digər sahələrin təcrübəli mütəxəssislərindən ibarət yaradılmış işçi qrupu tərəfindən Korrupsiyaya qarşı Mübarizə üzrə Dövlət Proqramının layihəsi işlənib hazırlanmış və ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin 03 sentyabr 2004-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

«Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında» qanunun tətbiqi ilə əlaqədar olaraq 3 mart 2004-cü il tarixdə ölkə Prezidenti tərəfindən imzalanmış Fərmanla korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşdırılmış orqan – Korrupsiyaya qarşı mübarizə Komissiyası yaradılmışdır. Mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları Fəaliyyət Planlarında nəzərdə tutulan tədbirlərin icrası ilə bağlı məlumatları Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə və Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Komissiyasına təqdim edirlər. Komissiya Fəaliyyət Planlarının qiymətləndirilməsində dövlət orqanları tərəfindən təqdim edilmiş məlumatlardan əlavə olaraq, kütləvi informasiya vasitələrində yer alan məlumatları, vətəndaş cəmiyyəti üzvlərinin araşdırmalarını, fikir və rəylərini də nəzərə alır. Komissiya tərəfindən Fəaliyyət Planından nəzərdə tutulan tədbirlərin icra vəziyyəti ilə bağlı məlumatlar təhlil edilərək, müntəzəm olaraq ictimaiyyətin diqqətinə təqdim edilir.

Respublikamızda eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 3 mart tarixli 114 nömrəli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsi yaradılmışdır. Baş İdarə həm korrupsiya ilə əlaqədar cinayətlərin yüksək ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, həm də ölkəmizin qoşulmuş olduğu BMT-nin “Korrupsiyaya qarşı” Konvensiyasının 36-cı maddəsinin hər bir iştirakçı dövlətin öz hüquq sisteminin əsas prinsiplərinə uyğun olaraq korrupsiya ilə mübarizə aparmaq üçün ixtisaslaşmış orqanların mövcudluğunun təmin edilməsi barədə öhdəliyinin icrası qaydasında yaradılmışdır. Ölkəmizin mövcud hüquq sistemi və prokurorluğun dövlət orqanları sırasında yeri və rolunun, yerinə yetirdiyi funksiyaların xarakterinin korrupsiya ilə bağlı cinayətlər üzrə həyata keçirilən ibtidai istintaq sahəsində ixtisaslaşmış qurumun müstəqilliyinin

təmin olunmasına əsaslı zəmin yaratması bu qurumun Baş Prokurorluqda yaradılmasını şərtləndirən amillərdən ən əsası olmuşdur. Baş İdarə korrupsiya ilə bağlı cinayətlər üzrə həyata keçirilən ibtidai istintaq sahəsində ixtisaslaşmış qurumdur və Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroruna tabedir. Baş İdarənin əsas vəzifələrinə korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmalara dair daxil olmuş məlumatlara baxmaq və araşdırma aparmaq, korrupsiya ilə bağlı cinayətlərlə əlaqədar cinayət işi başlamaq və ibtidai istintaq aparmaq, korrupsiya ilə bağlı cinayətlərin qarşısının alınması, aşkar edilməsi və açılması məqsədi ilə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək, korrupsiya ilə bağlı cinayətlər üzrə əməliyyat-axtarış tədbirlərini idarənin yazılı tapşırığı əsasında əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin digər subyektləri yerinə yetirdikdə bu sahədə qanunların icrasına nəzarəti həyata keçirmək, korrupsiyaya qarşı mübarizənin vəziyyətini öyrənmək, korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmalarla bağlı məlumatları toplamaq, təhlil etmək, ümumiləşdirmək və korrupsiyaya qarşı mübarizənin səmərəliliyinin artırılması üçün təklif və tövsiyələr hazırlamaq, korrupsiya ilə bağlı cinayətlərin ibtidai istintaqı, habelə həmin işlərin məhkəmə baxışı zamanı cinayət prosesində iştirak edən şahidlərin, zərərçəkmiş, təqsirləndirilən və digər şəxslərin təhlükəsizliyi üçün tədbirlərin görülməsini təmin etmək, korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində görülən tədbirlər barədə Baş prokuror vasitəsilə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə və Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Komissiyaya mütəmadi olaraq məlumat vermək, korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində dövlət orqanları və digər qurumlarla əməkdaşlıq etmək, görülən tədbirlər barədə ictimaiyyəti məlumatlandırmaq və fəaliyyətində aşkarlığı təmin etmək və s. daxildir.

Korrupsiyaya qarşı mübarizə aparılmasının bütün hüquq-mühafizə orqanları və dövlət qurumlarının prioritet vəzifəsi olmasını nəzərə alaraq İdarə tərəfindən yalnız yüksək ictimai təhlükəli, mürəkkəb, çoxepizodlu korrupsiya hüquqpozmaları ilə əlaqədar cinayət təqibi həyata keçirilir. Beləliklə, Azərbaycan Respublikası Baş prokuroru yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsi ölkədə korrupsiya əməlləri üzrə əsas cinayət təqibi orqanı olduğundan, bu sahədə cinayətkarlığın

ümumi vəziyyəti ilə tanış olmağımız üçün İdarənin son illərdə fəaliyyətinin bəzi nəticələrini diqqətə çatdıraraq.

Korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ölkənin ictimai həyatında şəffaflığın təmin edilməsi başlıca təminatlardan biri sayılır. Təsadüfi deyildir ki, cənab İlham Əliyev demişdir: “Biz Azərbaycanı müasir, sürətlə inkişaf edən, şəffaflığı öz siyasətində bayraq edən ölkə kimi görmək istəyirik və buna nail olacağıq. Heç kim bu işdə bizə mane ola bilməz”. İnkişafın açarı olan şəffaflığın təmin edilməsi ictimai münasibətlərinin iştirakçıları üçün bərabər şərtlərin tətbiq edilməsinə kömək edir. Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində davamlı həyata keçirilən strategiya nəticəsində ölkəmiz böyük uğurlar əldə etmişdir. Açıq hökumət prinsipləri, daim bu strategiyanın ayrılmaz hissəsi olmuş və həyata keçirilən tədbirlər dövlət idarəçiliyində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqinin genişləndirilməsini, informasiyanın əldə edilməsində açıqlığın təmin edilməsini, ictimai iştirakçılığın artmasını və vətəndaş cəmiyyəti institutları ilə sıx əməkdaşlığı nəzərdə tutmuşdur. Ölkəmiz açıq hökumət prinsiplərinin təşviqi sahəsində beynəlxalq səylərə də öz töhfəsini vermiş və “Açıq Hökumət Tərəfdaşlığı” beynəlxalq təşəbbüsünə ilk qoşulan dövlətlərdən biri olmuşdur.

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında həm qabaqlayıcı (preventiv), həm institusional, həm də inzibati tədbirlərin birgə həyata keçirilməsi yolu ilə, korrupsiyaya qarşı mübarizənin aşağıdakı sütunlar üzərində qurulması təmin edilmişdir: 1) beynəlxalq standartlara cavab verən qanunvericilik bazasının yaradılması; 2) dövlət idarəetməsində şəffaflığın təmin edilməsi; 3) ədalətli məhkəmə sisteminin yaradılması; 4) korrupsiya ilə peşəkarcasına mübarizə aparan müvafiq inzibati orqanların fəaliyyətinin təmin edilməsi.

Korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində beynəlxalq standartlara cavab verən müvafiq qanunvericilik bazasının yaradılması ilə bağlı yuxarıda müəyyən qədər bəhs etdik. Dövlət idarəetməsində şəffaflığın təmin edilməsi üzrə də silsilə tədbirlər görülmüşdür. Elektron xidmətlər korrupsiyanın, məmur özbaşınalığının, süründürməçilik hallarının qarşısını alınması, şəffaflığın, hesabatlılığın,

operativliyin, səmərəliliyin təmin edilməsində mühüm vasitələrdən olmaqla çevik idarəçiliyin uğurlu formuludur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 28 iyul tarixli 2292 sayılı sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya” və onun həyata keçirilməsi ilə bağlı 2007-2011-ci illər üçün Fəaliyyət Planı qəbul edilərək icra olunmuşdur. “Milli Strategiya”da korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, vətəndaş cəmiyyətinin daha sıx əməkdaşlığa cəlb edilməsi, antikorrupsiya mədəniyyətinin artırılması, dövlət orqanlarının, o cümlədən hüquqmühafizə orqanlarının və məhkəmələrin fəaliyyətinin müasir tələblərə uyğun qurulması, iqtisadi və sosial sahədə inkişafa mane olan amillərin aradan qaldırılması üçün tədbirlər üzrə qısa və uzun müddətli hədəflər müəyyən edilmişdir.

Milli Strategiyanın məqsədi korrupsiyaya qarşı mübarizəni vahid strategiya çərçivəsində qurmaq, bu sahədə məqsəd və prinsipləri aydın müəyyən etmək, görülən tədbirləri səmərəli surətdə əlaqələndirmək və dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığı təmin etməkdən ibarət olmuşdur. Burada şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya şərait yaradan halların aradan qaldırılması korrupsiyaya qarşı mübarizənin əsas prinsipləri kimi təsbit edilmişdir. Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşmış qurumların, hüquq mühafizə orqanlarının və məhkəmələrin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi əsas tədbirlər kimi göstərilmişdir. Bu sıraya həmçinin beynəlxalq əməkdaşlıq, maarifləndirmə və iqtisadi və sosial sahədə tədbirlərdə əlavə edilmişdir. Milli Strategiyanın icrası ilə əlaqədar Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və Avropa Şurasının korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində konvensiyalarının və bu sahədə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı digər beynəlxalq müqavilələrin milli qanunvericiliyə implementasiyası üzrə tədbirlər həyata keçirilmiş, zəruri normativ hüquqi aktlar qəbul edilmişdir.

Qeyri-qanuni yolla əldə olunmuş pulların və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında qanun qəbul edilmiş (10 fevral 2009-cu il) və bu mexanizimin tam işə düşməsi üçün zəruri olan normativ

hüquqi baza yaradılmışdır. 2012-ci il 14 mart tarixdə hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti haqqında qanun qəbul edilmişdir.

Dövlət orqanları tərəfindən vətəndaşların ərizə və müraciətlərinə baxılması işi təkmilləşdirilmiş, bu məqsədlə kompüter şəbəkələri və müvafiq proqram təminatları hazırlanmışdır. Azərbaycan Respublikası Baş prokurorluğu tərəfindən “Korrupsiya hüquqpozmaları haqqında müraciətlərə baxılması və cinayət xarakterli məlumatların araşdırılması, bu qəbildən olan cinayətlərin istintaq edilməsi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” əmr imzalanmışdır. Həmçinin Baş Prokurorluq tərəfindən korrupsiya cinayətləri ilə əlaqədar məlumatları qəbul etmək üçün xüsusi “161” nömrəli qaynar xətt təşkil edilmişdir. Bu qaynar xətt, istirahət və bayram günləri də daxil olmaqla, daim vətəndaşlardan korrupsiya halları ilə əlaqədar məlumatları qəbul edir. Respublika ədliyyə nazirliyi tərəfindən vətəndaşların qəbulunu asanlaşdırmaq məqsədi ilə “Qaynar xəttə” daxil olan şikayətlərin baxılması qaydaları qəbul edilmişdir. Qaydalar artıq vətəndaşların internet vasitəsilə istənilən iş günü və saati seçməklə mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarında qəbula yazılması proseduru təmin etməyə imkan verir.

Prezident İlham Əliyev tərəfindən 2012-ci il 5 sentyabr tarixli Sərəncamlar ilə təsdiq edilmiş “Korrupsiyaya qarşı mübarizəyə dair 2012 - 2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət planı” və “Açıq hökumətin təşviqinə dair Milli Fəaliyyət Planı” ölkəmizdə korrupsiyaya qarşı mübarizə tədbirlərinin daha sistemli, genişmiqyaslı və səmərəli həyata keçirilməsinin təmin edilməsi, əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsinə yönəldilmiş, dövlət orqanları ilə ictimaiyyətin səylərini birləşdirən mühüm konseptual sənədlər olmuşdur. Bu sənədlərdən irəli gələn vəzifələrin icrası üçün dövlət orqanları ilə vətəndaşlar arasında münasibətlərin səmərəliliyinin artırılması, korrupsiya və süründürməçiliyin qarşısının alınması məqsədilə elektron xidmətlərin tətbiqi dairəsinin genişləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. 2012 - 2015-ci illər ərzində Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Fəaliyyət Planında nəzərdə tutulan tədbirlər dövlət orqanları tərəfindən 86% icra edilmişdir. Bu müddət ərzində korrupsiya ilə əlaqədar ərizə və şikayətlərin baxılması qaydaları təkmilləşdirilmiş,

dövlət orqanlarının rəhbərləri tərəfindən regionlarda səyyar qəbul günləri həyata keçirilmişdir. Dövlət qulluğuna dair qanunvericilik və institusional mexanizmlər təkmilləşdirilmiş, dövlət qulluqçularına anti-korrupsiya və etik davranış qaydaları ilə bağlı mütəmadi təlimlər keçirilmişdir. Sahibkarların dövlət orqanları ilə münasibətlərində qarşılaşdıqları problemlər öyrənilmiş, “Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların dayandırılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamalar 2 il müddətinə dayandırılmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2015-ci il 21 dekabr tarixli “Lisenzialaşdırma sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” Fərmanına əsasən lisenziyaların sayı azaldılmış, 22 fəaliyyət növü üzrə lisenziya ləğv edilmiş, lisenziya verən dövlət orqanlarının sayı 23-dən 4-ə endirilmiş, lisenziyaların verilməsi müddəti 15 gündən 10 iş gününə azaldılmış, lisenziya verilməsi üçün tələb olunan proseduralar əhəmiyyətli dərəcədə sadələşdirilmiş, lisenziyaların “ASAN xidmət” mərkəzlərində verilməsi təmin edilmişdir.

Həyata keçirilən islahatlar nəticəsində Azərbaycan artıq 2015-ci ildə Dünya İqtisadi Forumunun rəqabət qabiliyyəti indeksinə əsasən 148 ölkə arasında 40-cı yerə, Dünya Bankının “Doing Business” 2016-cı il hesabatında isə “Biznesə başlama” meyarı üzrə 189 ölkə arasında 7-ci yerə layiq görülmüşdür.

Kommunal sahədə xidmətlərin göstərilməsində idarəetmənin optimallaşdırılması və şəffaflığın artırılması, xidmətlərin daha keyfiyyətli, rahat və innovasiyaların tətbiqi ilə həyata keçirilməsi və bu sahədə vətəndaş məmnunluğunun təmin olunması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 4 may tarixli Fərmanı ilə “ASAN Kommunal” mərkəzləri yaradılmışdır.

Korrupsiyaya qarşı mübarizəyə dair 2012 - 2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planında prokurorluq orqanlarının üzərinə qoyulmuş vəzifələrin icrası ilə əlaqədar "İnformatorların (korrupsiya halları haqqında məlumat verən şəxslərin) müdafiəsi haqqında" qanun layihəsi, korrupsiya cinayətləri üzrə istintaq sövdələşməsinin cinayət-prosessual qanunvericiliyə daxil edilməsi, korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində bir sıra vəzifəli şəxslərin toxunulmazlıq hüququnun məhdudlaşdırılması,

korrupsiyaya qarşı mübarizədə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin səmərəliliyinin artırılması, şahidlərin və cinayət təqibini həyata keçirən orqanlarla əməkdaşlıq edən şəxslərin müdafiəsinin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər və bununla əlaqədar qanunvericiliyə dəyişiklik və əlavələr edilməsi barədə qanun layihələrinin hazırlanması istiqamətində işlər davam etdirilmişdir [3].

Ümumiyyətlə, Açıq hökumətin təşviqi ilə bağlı Milli Fəaliyyət Planında nəzərdə tutulan tədbirlər dövlət orqanları tərəfindən 2012 - 2013-cü illərdə 64%, 2014-cü ildə isə 76%, 2015-ci ildə 82% icra edilmişdir. Dövlət orqanları tərəfindən informasiya əldə edilməsinin asanlaşdırılması, dövlət orqanlarının fəaliyyətləri barədə ictimaiyyətə müntəzəm məlumat verilməsi və elektron xidmətlərin təkmilləşdirilməsi istiqamətində xeyli işlər görülmüşdür. Elektron hökumət portalı tərəfindən göstərilən xidmətlərin sayı artmış, “ASAN ödəniş” sisteminin imkanları genişləndirilmiş, dövlət xidmətlərinin göstərilməsinin keyfiyyətini qiymətləndirən “ASAN xidmət” indeksi yaradılmışdır. Dövlət orqanları tərəfindən vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydaları təkmilləşdirilmiş, “Asan xidmət” mərkəzlərinin coğrafiyası və göstərdiyi xidmətlər genişlənməmişdir. Eyni zamanda dövlət orqanlarının yanında ictimai şuraların yaradılması, ictimai müzakirə və dinləmələrin keçirilməsi və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının dövlət orqanlarının fəaliyyətində daha sıx iştirakı təmin edilmişdir. Dövlət orqanları tərəfindən açıq hökumətin təşviqi üzrə həyata keçirilən layihə və təşəbbüslərin prioriteti müəyyən edilmiş, bu sahədə fəaliyyət göstərən vətəndaş cəmiyyəti institutlarına dəstək göstərilmişdir.

Açıq hökumətin təşviqi və korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin davamlılığının təmin edilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 27 aprel tarixli Sərəncamı ilə “Açıq hökumətin təşviqinə dair 2016-2018-ci illəri əhatə edən Milli Fəaliyyət Planı” təsdiq edilmişdir. Növbəti Milli Fəaliyyət Planının qəbulu Azərbaycanda açıq hökumət prinsiplərinin genişlənməsi və korrupsiyanın qarşısının alınması üzrə güclü siyasi iradənin mövcud olmasının göstəricisi olmuşdur. Milli Fəaliyyət Planı vətəndaş cəmiyyəti üzvlərinin aktiv iştirakı ilə birgə hazırlanmış və çoxsaylı ictimai dinləmələrdə müzakirə

edilmişdir. Diqqətəlayiq cəhət ondan ibarət olmuşdur ki, 2012 - 2015-ci illəri əhatə edən Milli Fəaliyyət Planlarında icrası təmin edilməmiş tədbirlər bu Fəaliyyət Planına daxil edilmişdir [23].

Korrupsiyaya qarşı mübarizədə profilaktik tədbirlər, maarifləndirmə, sistem xarakterli islahatlar sahəsində “elektron hökumət” sistemi və “ASAN xidmət” modeli xüsusi yer tutur. Dövlət xidmətlərinin göstərilməsində tətbiq edilən və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 2015-ci il “Dövlət Xidmətləri Mükafatına” layiq görülmüş innovativ “ASAN xidmət” modeli korrupsiyaya qarşı mübarizənin dünya brendinə çevrilmiş uğurlu milli nümunəsidir. Açıq hökumət prinsiplərindən biri olan ictimai iştirakçılığın genişlənməsi üçün qanunvericilik bazasını təmin edən “İctimai iştirakçılıq haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbulu və icrası dövlət orqanları yanında ictimai şuraların yaradılmasını, ictimai əhəmiyyət kəsb edən qanun layihələrinin müzakirəsində və dövlət orqanlarının fəaliyyətində vətəndaş cəmiyyəti institutlarının daha sıx iştirakını təmin etmişdir. Dövlət orqanları tərəfindən açıq hökumətin təşviqi üzrə həyata keçirilən layihələr və təşəbbüslər prioritet müəyyən edilmiş, bu sahədə fəaliyyət göstərən vətəndaş cəmiyyəti institutlarına dəstək göstərilmişdir.

2018-ci il oktyabrın 31-də Dünya Bankı tərəfindən yayılan “Doing Business 2019” hesabatında Azərbaycan dünyanın 10 ən islahatçı dövləti siyahısına daxil edilmiş, dünyanın ən çox islahat aparan ölkəsi elan olunmuşdur. Hesabatda Azərbaycanın mövqeyi 2017-ci il ilə müqayisədə 32 pillə irəliləyərək, 190 ölkə arasında 25-ci yerdə qərarlaşıb, dünyanın bir çox ölkələrini geridə qoymaqla, Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri arasında lider mövqeyə yüksəlmişdir [1].

Korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq çox zəruridir. Azərbaycan Respublikası bu sahədə ixtisaslaşmış beynəlxalq qurumlar və digər ölkələrin müvafiq hüquq mühafizə orqanları ilə əlaqələrin genişlənməsinə xüsusi diqqət yetirir. 2017-ci il iyun ayında Azərbaycan Hökumətinin dəstəyi ilə Bakıda İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına (ECO) üzv dövlətlərin prokurorluq, ixtisaslaşdırılmış korrupsiyaya qarşı mübarizə qurumları rəhbərlərinin və

ombudsmanlarının üçüncü iclası keçirilmişdir. Tədbirə Türkiyə, İran, Qazaxıstan, Pakistan, Əfqanıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və digər dövlətlərin müvafiq qurumlarının, eləcə də ECO, Beynəlxalq Anti-Korrupsiya Akademiyasının (IACA) rəhbər vəzifəli şəxsləri qatılmış, tədbirin sonunda ECO-ya üzv dövlətlərdə korrupsiyaya qarşı mübarizəyə dair Bakı Bəyannaməsi qəbul edilmişdir.

2017-ci ilin 9-11 oktyabr tarixlərində Azərbaycan Respublikası Prokurorluğu və Beynəlxalq Prokurorlar Assosiasiyasının, həmçinin Avropa İttifaqı və Avropa Şurasının birgə təşkilatçılığı ilə Şərqi Avropa, Balkan regionu və Mərkəzi Asiya ölkələrinin hüquq mühafizə orqanlarının 50-dək əməkdaşı, beynəlxalq ekspertlər, Beynəlxalq Prokurorlar Assosiasiyasının rəsmi şəxslərinin iştirakı etdiyi kibercinayətlər və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etməklə törədilən çirkli pulların yuyulması və digər cinayətlərin ibtidai istintaqı və cinayət təqibi, elektron sübutların əldə edilməsi, ortaya çıxan problemlər və onların həlli yolları kimi mövzuları əhatə edən “Kibercinayətkarlıqla mübarizəyə dair Konfrans” keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikası Avropa Şurasının Korrupsiyaya qarşı Dövlətlər Qrupu (QREKO) 3-cü dəyərləndirmə raundunu tamamlamış, Avropa Şurasının MONEYVAL Komitəsinin 2017-ci il 25-29 sentyabr tarixlərində keçirilən plenar iclasında dördüncü raund qiymətləndirmə ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası üzrə tərəqqi hesabatı qəbul edilmişdir [9, s. 91-95].

Beynəlxalq müstəvidə korrupsiya halları, xüsusən, iqtisadi münasibətlər sahəsində korrupsiya əməlləri ilə mübarizənin normativ əsaslarının hazırlanmasında fəal iştirak edən təşkilatlardan biri İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD) sayılır. Hazırkı dövrdə OECD-nin qarşısında duran ən əsas məsələlərdən biri gəlirlərin köçürülməsi ilə bağlı vergitutma bazasının eroziyası problemlərinin həllidir. Aydındır ki, gəlir və kapitala münasibətdə vergi yukunu azaltmaq məqsədilə azad iqtisadi və ofşor zonalarda qarşılıqlı əlaqəli müəssisələr yaradılmaqla gəlirlərin bu müəssisələrə toplanması və yenidən bəlli strategiya əsasında reinvestisiya edilməsi və s. neqativ təcrübələrdən geniş istifadə olunur.

Qloballaşan dünyanın yaratdığı müasir çağırışlardan biri iqtisadi münasibətlərdə transmilli korporasiyaların rolunun getdikcə güclənməsidir. Bu korporasiyalar çoxsaylı şirkət və filiallar şəbəkəsi yaratmaqla daha çox ölkəni iqtisadi proseslərə cəlb edir. Müasir dövrdə beynəlxalq şirkətlərin, transmilli korporasiyaların, müxtəlif istiqamətli maliyyə - investisiya qurumlarının fəaliyyətinin genişlənməsi, rəqəmsal iqtisadiyyatın meydana gəlməsi, texnologiyaların, qeyri-maddi aktivlərin rolunun artması, şirkətlərin eyni zamanda müxtəlif vergi sistemlərinə malik olkələrdə fəaliyyət göstərməsi gəlirlərin yuxarı vergi dərəcəli ölkələrdən aşağı vergi dərəcəli ölkələrə köçürülməsinə və beləliklə, vergidən yayınmaq məqsədi ilə şirkətlər tərəfindən həyata keçirilən vergi planlaşdırılması sahəsində tətbiq olunan manipulyasiya əməliyyatlarında yeni imkanlar yaratmışdır. Proseslərin iştirakçısına çevrilmiş ölkələr, əsasən, müxtəlif iqtisadi inkişaf səviyyəsinə malik olmaqla, fərqli normativ-hüquqi təminat ilə xarakterizə olunurlar. Bu isə korrupsiya əməlləri hesabına, dövlətə mühüm zərərin vurulmasına (vergitutma bazasının hərəkət etməsinə) gətirib çıxarır. Ana şirkət və törəmə şirkətlər arasında gəlir və xərclərlə manipulyasiyalara nəzarət etmək kimi köhnə transfer qiymətləndirməsinə nəzarət yanaşması müasir mərhələdə qeyd edilən neqativ prosesin qarşısını almağa kifayət etmir. Bu, qloballaşma ilə bağlı beynəlxalq ticarətdəki münasibətlərin Ümumdünya Ticarət Təşkilatının prinsiplərindən kənarlaşmaların artdığı müasir mərhələdə özünü daha qabarıq biruzə verir.

Azərbaycanda hazırda beynəlxalq şirkətlər, korporasiyalar və tərkibi çoxlu sayda qarşılıqlı asılı olan hüquqi şəxslərdən ibarət transmilli şirkətlər fəaliyyət göstərir. Şirkətlərin sayının artması, bir tərəfdən, ölkədə iqtisadi aktivliyi gücləndirir, investisiya mühitini yaxşılaşdırır, yeni iş yerləri yaratmaqla əhalinin həyat səviyyəsini, onun maddi rifahını və həyat tərzini keyfiyyətcə yeni mərhələyə qaldırır, digər tərəfdən isə, müvafiq orqanların bu sahədə nəzarət mexanizmlərinin gücləndirilməsini zəruri edir. Bir sıra şirkətlər tərəfindən aparılan əməliyyatlar əvvəlcədən digər ölkələrdə təcrübədən keçdikdən sonra planlaşdırılır və yenidən başqa ölkələrdə tətbiq edilir. Son illərdə istər inkişaf etmiş ölkələrdə, istərsə də

inkişaf etməkdə olan ölkələrdə transfer qiymətlər və onların transmilli müəssisələr tərəfindən qrup daxili apardıqları əməliyyatlar zamanı tətbiqi məsələlərinin təhlili xeyli dərəcədə aktuallaşmışdır. Bunun əsas səbəblərindən biri həmin şirkətlərin sürətlə artması və beynəlxalq ticarət əməliyyatlarının mütləq cəmiyyətinin onların payına düşməsi ilə bağlıdır. Yeri gəlmişkən, izah verək ki, bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli müəssisələr arasında aparılan əməliyyatlarda qiymətlərin bazar qiymətləri ilə müqayisədə fərqli şəkildə (ümumi qiymətlərdən aşağı və ya yuxarı) müəyyən edilməsinin transfer qiymətləri adlandırılması qəbul olunmuşdur. Qiymətlərin bazar qiymətlərindən fərqli şəkildə tətbiqi korrupsiyanın, o cümlədən vergi öhdəliklərindən yayınmanın geniş yayılmış usullarından biri sayılır [50].

Müasir dövrdə, xüsusən, maliyyə böhranı şəraitində gəlirlərin yüksək vergi dərəcələrinə malik ölkələrdən güzəştli vergi dərəcələrinə malik ölkələrə istiqamətlənməsi tendensiyası müşahidə olunur. Bu səbəbdən ilk əvvəllər transfer qiyməti mövzusu yalnız vergi orqanlarının maraq dairəsində idisə, son zamanlar bu məsələ nəinki iqtisadçıların, siyasətçilərin, həm də korrupsiya ilə mübarizə aparan dövlət orqanlarının diqqət mərkəzinə çevrilmişdir. Hesablamalara görə, beynəlxalq ticarət əməliyyatlarının üçdə biri transmilli şirkətlər daxilində aparılır və transfer qiymətləndirmədən sui-istifadə edildiyinə görə dövlətlər hər il bir neçə yüz milyard ABŞ dolları vergi itirirlər. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələri tərəfindən transmilli şirkətlər qrupuna transfer qiyməti ilə bağlı başlatılmış vergi auditi nəticəsində dövlət büdcəsinə milyardlar ilə vəsait bərpa edilir. Məsələn, Böyük Britaniyada transfer qiyməti ilə mübarizə nəticəsində 2012 - 2018-ci illər ərzində dövlət büdcəsinə 6.5 milyard funtsterlinqin daxil olması təmin edilmişdir. Potensial vergi itkisinin 25%-i (təxminən 8 milyard funtsterlinq) transmilli şirkətlərin tətbiq etdiyi müxtəlif mexanizmlər ilə əlaqəli olmuşdur.

Beləliklə, transfer qiyməti artıq çoxdan dünya ölkələri üçün həyacan təbili olmağa başlamışdır. Odur ki, bir çox ölkənin qanunvericiliyində transfer qiyməti ilə bağlı müddəalar öz əksini tapmağa başlamışdır. Dünyanın artıq 50-dən çox ölkəsi müəyyən formalar ilə transfer qiymətini tətbiq etməyə başlamışdır. Dünya üzrə

transfer qiyməti üzrə başladılmış yoxlamaların sayı da artmaqda davam edir. OECD-in verdiyi hesabatə əsasən, 2018-cü il üzrə transfer qiyməti üzrə yoxlamalarının sayı 2017-ci il ilə müqayisədə 20% artmışdır. Dünya ölkələri transfer qiyməti ilə mübarizə sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı, həm də bu sahə üzrə kadr potensialının gücləndirilməsinə səy göstərirlər. Belə ki, son dövrlərdə ABŞ dövlət vergi orqanlarına transfer qiyməti üzrə mütəxəsislər - 800-dən çox daxili auditor və iqtisadçı bu sahədə görülən işlərə cəlb edilmişdir. Böyük Britaniya hökuməti də bu sahədə çalışan kadrların sayını artırmaqda davam edir. Böyük Britaniya vergi orqanında 2018-ci ilin 30 aprel tarixinədək olan müddətdə beynəlxalq risk, transfer qiyməti və yayındırılmış mənfəət vergisi üzrə çalışan işçilərin sayı 365 nəfərə çatmışdır.

OECD-nin vergitutma bazasının aşınmasına və mənfəətin vergitutmadan yayındırılmasına (Base Erosion and Profit Shifting, BEPS) qarşı tədbirlər planı təşəbbüsü nəticəsində maliyyə əməliyyatlarının transfer qiymətləndirilmə aspektlərinə dair layihə sənədi hazırlanmışdır. Bu cür tədbirlərin Azərbaycan üçün də əhəmiyyəti böyükdür. Odur ki, Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi tərəfindən qabaqcıl təcrübələrin mübadiləsi sayəsində itirilən vergilərin büdcəyə bərpa edilməsi üçün optimal yolların müəyyənəşdirilməsi istiqamətində işlər aparılır. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin Kollegiyasının 2017-ci il 27 yanvar tarixli Qərarı ilə "Transfer qiymətlərinin müəyyən edilməsi və tətbiqi qaydaları", eləcə də "Transfer qiymətlərinə nəzarət üzrə Metodik Göstəriş" təsdiq edilmişdir [16].

2017-ci il fevralın 20-də Azərbaycan Respublikası Baş prokuroru yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsində OECD-in Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya üçün Anti-Korrupsiya Şəbəkəsinin İstanbul Fəaliyyət Planının IV Monitoring Raundu çərçivəsində ölkə üzrə qəbul edilmiş hesabat təqdim edilmişdir. 25-27 oktyabr 2017-ci il tarixlərdə həmin beynəlxalq təşkilatın Azərbaycan Respublikası Prokurorluğu və Azərbaycan Respublikasının Korrupsiyaya qarşı Mübarizə üzrə Komissiyası ilə birgə təşəbbüsü ilə OECD-nin Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya üçün

Anti-Korrupsiya Şəbəkəsinin (ACN) Hüquq Mühafizə Orqanları Şəbəkəsinin “Korrupsiya cinayətlərinin istintaqı və cinayət təqibi: cinayət yolu ilə əldə edilmiş gəlirlərin müsadirəsi, əmlakın bərpası və prokurorların müstəqilliyi” mövzusunda keçirilmiş beynəlxalq konfransına Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya regionundakı 20-dən artıq ölkənin korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə ixtisaslaşmış qurumlarının rəhbər şəxsləri, bilavasitə korrupsiya cinayətlərinin istintaqı və cinayət təqibini həyata keçirən müstəntiq və prokurorlar, anti-korrupsiya məsələləri üzrə ixtisaslaşmış beynəlxalq ekspertlər, OECD-nin rəsmiləri, eləcə də ölkəmizin hüquq mühafizə orqanlarının nümayəndələri olmaqla 70-dən artıq iştirakçı qatılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsinin Əsasnaməsində dəyişiklik edilməsi və cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə sahəsində bəzi tədbirlər haqqında» 08 oktyabr 2018-ci il tarixli Fərmanının icrası ilə əlaqədar görülən işlər çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsi tərəfindən cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi və əlaqəli cinayətlərin Vahid İnformasiya Bazasının proqram təminatı və istifadə qaydalarına dair təlimatın hazırlanması təmin edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğun nümayəndə heyəti korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində əməkdaşlığın davam etdirilməsi məqsədilə 2018-ci ilin oktyabr ayında Avstriyanın Rust şəhərində təşkil olunan beynəlxalq tədbirdə - Korrupsiyaya qarşı Avropa Tərəfdaşları Təşkilatı (EPAC) və Korrupsiyaya qarşı Avropa Əlaqələndiricilər Şəbəkəsinin (EACN) 18-ci illik Peşəkar Konfransı və Baş Assambleyasının iclasında iştirak edərək, Beynəlxalq Anti-Korrupsiya Akademiyası (IACA), Avropa Komissiyasının Dələduzluğa qarşı Mübarizə İdarəsi (OLAF), Avropa Şurasının Korrupsiyaya qarşı mübarizə aparən Dövlətlər Qrupu (GRECO) və digər beynəlxalq təşkilatların, habelə bir sıra ölkələrin nümayəndələri ilə görüşlər keçirmiş, qarşılıqlı əməkdaşlıq perspektivlərini müzakirə etmişlər.

Beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində görülmüş işlərin məntiqi nəticəsi olaraq, Avropa Şurasının MONEYVAL Komitəsinin 57-ci plenar iclası çərçivəsində cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə sahəsində Azərbaycanın IV raund qiymətləndirilməsi üzrə növbəti tərəqqi hesabatı dinlənilməklə, respublikada bu sahə beynəlxalq səviyyədə mövcud standartlara tam cavab verən sistem kimi qiymətləndirilmiş, MONEYVAL-ın tövsiyələrinin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirildiyi qeyd edilmişdir. Həmçinin, OECD Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya üçün Antikorrupsiya Şəbəkəsinin İstanbul Fəaliyyət Planı üzrə 19-ci monitoring görüşündə Şəbəkənin IV Monitoring Raundu üzrə Azərbaycana dair verilmiş tövsiyələrin böyük qismində icrası istiqamətində əsaslı nailiyyətin əldə olunması barədə yekdil fikrə gəlinmişdir. OECD-nin 20-ci monitoring görüşü zamanı ölkəmiz üzrə İstanbul Fəaliyyət Planının IV Monitoring Raundu çərçivəsində qəbul edilmiş hesabatda nəzərdə tutulmuş tövsiyələrin icra vəziyyəti ilə bağlı Tərəqqi Hesabatı müzakirə edilərək qəbul edilmişdir. Qeyd edilməlidir ki, IV Monitoring Raund hesabatı üzrə ölkəmizə ünvanlanmış 31 tövsiyədən 21-i uğurla icra edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Baş prokurorunun müavini – Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsinin rəisi tərəfindən 2018-ci ildə Strasburq şəhərində Avropa Şurasının Korrupsiyaya qarşı Dövlətlər Qrupunun (GRECO) 81-ci Plenar İclasında korrupsiyanın qarşısının alınması və aşkar edilməsinə məsul olan dövlət qurumları arasında təcrübə mübadiləsinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə təsis edilmiş Korrupsiyanın qarşısının alınması üzrə Orqanlar Şəbəkəsinə ölkəmizin qoşulması ilə bağlı Bəyannamə imzalanmışdır [10, s. 85-89]. Avropa Şurasının Korrupsiyaya qarşı Dövlətlər Qrupunun (GRECO) sonuncu plenar iclasında millət vəkilləri, hakimlər və prokurorlara münasibətdə korrupsiyanın qarşısının alınması tədbirlərinin dəyərləndirilməsini nəzərdə tutan Azərbaycan Respublikasının IV raund dəyərləndirilməsi çərçivəsində Uyğunluq Hesabatı müzakirə edilərək qəbul edilmiş, ölkəmizə ünvanlanan 21 tövsiyədən 18-i uğurla icra edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası tərəfindən eyni zamanda Avropa İttifaqının Avropa Qonşuluq Siyasətinin “Şərq Tərəfdaşlığı” və TAİEX (Texniki Yardım və İnformasiya Mübadiləsi) aləti çərçivəsində, Korrupsiyaya qarşı Avropa Tərəfdaşları Təşkilatı (EPAC) və Korrupsiyaya qarşı Avropa Ələqələndiricilər Şəbəkəsi (EACN), Avropa Şurasının Korrupsiyaya qarşı mübarizə aparən dövlətlər qrupu (GRECO), Beynəlxalq Prokurorlar Assosiasiyası (İAP), Beynəlxalq Antikorrupsiya Akademiyası (İACA), Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Naminə Təşkilatı (GUAM) və digər təşkilatlar ilə səmərəli əməkdaşlıq aparılır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən və müxtəlif sahələri sistemli şəkildə əlaqələndirən islahatların müsbət nəticələri vətəndaş-məmur təmasında şəffaflıq, hesabatlılıq və rəqəmsallaşmanın genişləndirilməsi kimi korrupsiya riskini minimuma endirən indikatorlara öz töhfəsini verib. Bununla da hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı, tikinti, elektrik, əmlakın qeydiyyatı, vergi, gömrük, xarici ticarət və dövlət satınalmaları kimi ayrı-ayrı sektorların yeni inkişaf müstəvisinə keçidi stimullaşdırılıb. “Beynəlxalq Şəffaflıq” Təşkilatının (1993-cü ildə Berlində təsis edilən “Beynəlxalq Şəffaflıq” Təşkilatı (Transparency International) dövlət və özəl sektorlarda mövcud korrupsiya haqqında araşdırmaların aparılması və digər fəaliyyətləri həyata keçirir. Təşkilatın dünyanın yüzdən çox ölkəsində yerli bölmələri var. Qurumun Azərbaycan nümayəndəliyi olan “Şəffaflıq Azərbaycan” Təşkilatı 2000-ci ildə təsis edilib və 2001-ci ildə qeydiyyatdan keçərək fəaliyyət göstərir) 2019-cu il üzrə tərtib etdiyi Korrupsiya Qavrama İndeksində (KQİ) Azərbaycan 30 balla 26 pillə irəliləyərək 180 ölkə arasında 126-cı sırada yer alıb. Qeyd edək ki, 2018-ci ildə Azərbaycan 25 balla 180 ölkə arasında 152-ci yerdə qərarlaşmışdı.

Azərbaycanın dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən olan korrupsiyaya qarşı mübarizə tədbirləri həyata keçirilməkdə olan sosial-iqtisadi və hüquqi islahatların ruhuna uyğun olaraq daha intensiv xarakter alıb, ölkəmizdə iqtisadiyyatın liberallaşdırılması, bürokratik əngəllərin aradan qaldırılması, məmur vətəndaş münasibətlərinin sağlam zəmində qurulması, şəffaflığın və hesabatlılığın təmin

edilməsi və digər bu kimi korrupsiyaya qarşı mübarizə tədbirləri konkret əməli-praktiki addımlarla müşayiət olunub. Aparılan genişmiqyaslı islahatların digər istiqaməti kimi milyonlarla vətəndaşa xidmət göstərməklə dövlət qulluqçusu-vətəndaş münasibətlərində yeni yanaşmanın formalaşmasına mühüm töhfə verən, bürokratiya, süründürməçilik və korrupsiya hallarının aradan qaldırılmasında əhəmiyyətli rol oynayan “ASAN xidmət” mərkəzlərinin fəaliyyət coğrafiyasının daha da genişləndirilərək 16 mərkəzə çatdırılması, habelə yarandığı gündən keçən qısa müddət ərzində bu xidmətə 34 milyondan çox müraciət daxil olması, əhalinin məşğulluğu, əmək, sosial müdafiə və təminat sahələri üzrə 132 xidmətin “bir pəncərə”dən təqdim edilməsinə imkan verən nadir layihə kimi “DOST mərkəzləri”nin fəaliyyətə başlaması kimi əhəmiyyətli tədbirlər ölkəmizin mötəbər KQİ-də əhəmiyyətli dərəcədə irəliləməsi ilə nəticələnmişdir.

Ötən il Korrupsiya Qavrama İndeksinin hazırlanmasında ümumilikdə 13 fərqli hesabatdan istifadə edilib. Azərbaycana dair məlumat isə Bertelsman Fondu (Bertelsmann Foundation), İqtisadi Təhlil Birliyi (Economist Intelligence Unit), “Freedom House”, “Global Insight”, “Political Risk Services”, “Varieties of Democracy Project” kimi müxtəlif mötəbər mənbələr əsasında hazırlanıb. Bu mənbələr antikorrupsiya siyasətinin səmərəliliyinə təsir göstərən bir sıra siyasi, iqtisadi və sosial xarakterli meyarlar üzrə ölkələrin mövqeyini qiymətləndirir. Hazırda Azərbaycanın 26 pillə irəliləməsi onu göstərir ki, Prezidentin yürütdüyü siyasət təkcə ölkə daxilində yox, beynəlxalq arenalarda da düzgün nəticələr verir. KQİ “Beynəlxalq Şəffaflıq” Təşkilatının 1995-ci ildən etibarən dərc etdiyi ən başlıca hesabatlardan biridir. Müxtəlif mənbələrə əsaslanaraq sistemli şəkildə hər il dünya ölkələrində korrupsiyanın qavranılmasına dair məlumatları və təhlilləri özündə əks etdirən hesabatda ölkələr üzrə qiymətləndirmə 2013-cü ildən etibarən 100 bal (çox yaxşı) - 0 bal (çox korrupsiyalaşmış) nisbətində müəyyənləşdirilir. 2012-ci ilədək qiymətləndirmə 10 bal (çox yaxşı), 0 bal (çox korrupsiyalaşmış) nisbətində müəyyən edilirdi. KQİ-nin hazırlanmasında ümumilikdə 13 fərqli hesabatın göstəriciləri nəzərə alınıb. Korrupsiya Qavrama İndeksində ölkəmizin mövqeyinin əhəmiyyətli

dərəcədə irəliləməsində digər faktorlarla yanaşı, İlham Əliyevin imzaladığı “Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında” 2019-cu il 3 aprel tarixli Fərmanın icrası ilə yeni müstəviyə keçən məhkəmə-hüquq islahatlarının da müstəsna rolu vardır. Belə ki, bu aktın qəbulu sahibkarların məhkəməyə müraciət imkanlarının asanlaşdırılması məqsədilə ixtisaslaşmış məhkəmələrin yaradılmasını mübahisələrin alternativ həllini, beynəlxalq arbitraj prosedurlarının, habelə vahid məhkəmə təcrübəsinin tətbiqinin genişləndirilməsini şərtləndirmişdir [29].

Lakin yuxarıda qeyd edilənlər Azərbaycan Respublikasında korrupsiya ilə mübarizə sahəsində hər şeyin qaydasında olduğunu, heç bir problemin olmadığını deməyə əsas vermir. Ölkədə korrupsiyaya qarşı mübarizəni çətinləşdirən obyektiv səbəblər haqqında danışarkən, ilk növbədə, psixoloji sahəyə aid olan subyektiv faktorlara toxunmaq lazımdır. ABŞ və Qərbin demokratik ölkələrindən fərqli olaraq, post-sovet məkanı dövlətlərində büsbütün ayrı dövlət anlayışı kök salmışdır. Post-sovet məkanı dövlətlərinin vətəndaşları psixoloji cəhətdən özlərini dövlətin bir hissəsi saymağa hazır deyil, dövlət onlar üçün yad bir qurumdur və onlar özlərini bu qurumdan müdafiə etməyi vacib bilirlər. Bu səbəbdən bəzi insanlar dövlət orqanları və ya məmurlarından əsassız olaraq çəkinir, onların qeyri-qanuni tələblərini çox zaman sözsüz yerinə yetirirlər. Çox cüzi hissə məhkəmə orqanları vasitəsilə haqq-ədalətə çatmağı lazım bilir. Bununla yanaşı, maddi təminatı yüksək olan vətəndaşların bir qismi problemlərinin həlli üçün şüurlu şəkildə bürokratik prosedurlardan yan keçir, daha asan həll yollarının əldə edilməsi imkanlarını axtarır və dövlət məmurlarına hətta tələb edilməyən hallarda qanunsuz haqq verməyə cəhd göstərirlər. Digər problem kimi ölkədə müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin tam bərqərar olmaması ilə bağlıdır. Baxmayaraq ki, Prezident İlham Əliyevin “Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında” 2019-cu il 3 aprel tarixli Fərmanı və bundan əvvəl qəbul edilmiş bir sıra normativ aktlara əsasən bu sahədə xeyli mühüm işlər görülmüşdür. Hakimlərin sosial müdafiəsi əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirilib, məhkəmə fəaliyyətinin təminatı yaxşılaşdırılıb, məhkəmələrin fəaliyyətinə müdaxilələrin qarşısının alınması və sair istiqamətlər üzrə təsirli

tədbirlər həyata keçirilib. Sonuncu sənəd ədliyyə və məhkəmə sisteminin inkişafı baxımından “yol xəritəsi” sayılır və icrası üçün ardıcıl tədbirlər görülür. Qeyd edilənlər ilə dövlətin lazım olduğu kimi dərki üçün hər bir cəmiyyətin həqiqətən uzunmüddətli demokratik inkişaf yolu keçməsinin vacibliyi təsdiq olunur.

Bununla belə, Azərbaycanda bu cür vəziyyətin aradan qalxması, vətəndaşların öz hüquqlarını dərk etməsi sahəsində mühüm işlər görülür. Dövlət idarəçiliyi sistemində köklü islahatlar aparılır, məmurlar tərəfindən bürokratik əngəllərin yaradılması və öz səlahiyyətlərindən sui-istifadə etmələrinin aradan qaldırılması istiqamətində səmərəli tədbirlər görülür. Hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunu ardıcılıqla davam etdirən Prezident İlham Əliyev tərəfindən son illərdə aparılan uğurlu siyasət dövlət idarəetmə sistemində şəffaflıq prinsipinin qorunması, maliyyə intizamının gücləndirilməsi, o cümlədən, iqtisadi sahədə korrupsiyaya qarşı mübarizə tədbirlərinin genişləndirilməsi sahələrində öz töhfəsini verməkdədir. Əlbəttə, konkret müddət çərçivəsində korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində yüz faizlik müsbət nəticənin əldə edilməsi mümkün deyildir. Lakin əsas odur ki, Azərbaycanda ölkə rəhbərliyinin korrupsiya ilə çox ciddi surətdə mübarizənin aparılmasından ötrü möhkəm siyasi iradəsi mövcuddur.

FƏSİL II. Azərbaycan Respublikasında korrupsiya cinayətlərinə görə məsuliyyətin hüquqi tənzimlənməsi

2.1. Azərbaycan Respublikasında korrupsiya cinayətlərinə görə məsuliyyət müəyyən edən qanunvericiliyin inkişaf tarixi

Elmi idrakın əsasını təşkil edən mühüm metodlardan biri tarixi araşdırma sayılır. Keçmiş öyrənilmədən reallıqda baş verən hadisə və proseslərin mahiyyətini, inkişafın düzgün istiqamətini müəyyən etmək çətin olur, gələcək haqqında təsəvvürlər aydın olmur. Tarixi yanaşma vacib metodoloji qanunlardan olmaqla, hadisə və proseslərin öyrənilməsində müntəzəmliyə, ardıcılığa və sistemliliyə riayət olunmasını tələb edir [17]. Bu baxımdan elmin müxtəlif sahələrində uğurla tətbiq edilən tarixi analiz metodu vacib metodoloji üsullardan biri sayılır və mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu metod müvafiq qanunvericilik sahəsinin keçdiyi inkişaf yolunu izləməyə, qanunvericiliyin inkişaf meyllərini aşkar etməyə və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini proqnozlaşdırmağa, öyrənilən sahənin dərinəndən idrakına və təkmilləşdirilməsi yollarını müəyyən etməyə imkan verir. Buna görə də korrupsiya əməllərinin qanunvericilik tənzimlənməsini tarixi mövqedən nəzərdən keçirilməsini zəruri hesab edirik.

Məlum olduğu kimi, Rusiya ilə İran arasında bağlanmış 12 oktyabr 1813-cü il tarixli Gülistan və 10 fevral 1828-ci ildə tarixli Türkmənçay müqavilələri əsasında Azərbaycanın şimal hissəsi - müasir Azərbaycan Respublikasının ərazisi Rusiya İmperiyasına birləşdirilmişdir. Həmin vaxta kimi Azərbaycanda hüquqi məsələlər, o cümlədən cinayət-hüquqi münasibətlər VII əsrdən başlayaraq dini qanunvericiliklə - şəriət qanunları əsasında həll edilmişdir. Rusiya İmperiyasının hakimiyyəti altına keçdikdən sonra Azərbaycan ərazisində Rusiya cinayət qanunvericiliyinin tətbiqinə başlanılmışdır.

Rusiya imperiyasının dağılması ilə 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan müstəqillik qazanaraq özünün dövlətini – Azərbaycan Demokratik Respublikasını

yaratdı. Ancaq 1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycan bolşeviklər tərəfindən işğal edildi, ölkədə sovet hakimiyyəti quruldu və bu dəfə sovet imperiyasına birləşdirildi. Bundan sonra Azərbaycanda 1991-ci ildə yenidən müstəqillik qazanılana qədər Sovetlər İttifaqının (SSRİ) qanunvericiliyi tətbiq edilmişdir. Ona görə də korrupsiya cinayətləri ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin inkişaf tarixinə nəzər salarkən həm Rusiya İmperiyasının, həm də SSRİ-nin qanunvericiliyinə müraciət etməli olacağıq.

Rusiyanın 1845-ci ildə qəbul edilmiş, 1846-cı il mayın 1-dən qüvvəyə minmiş və müəyyən dəyişikliklərlə 1917-ci ilədək qüvvədə olmuş Cinayət və islah cəzaları Qanunnaməsinin beşinci bölməsinin altıncı fəslində vəzifədən sui-istifadə etməyə, o cümlədən rüşvətxorluğa görə məsuliyyət müəyyən edən normalar cəmlənmişdi. On üç maddədən ibarət olan bu fəsil «Rüşvətxorluq və sələmçilik» adlanırdı. Qanunnamənin 401-ci maddəsində törədilməsinə görə cəza olaraq alınan hədiyyənin dəyərindən iki dəfə artıq pul cəriməsi müəyyən edilən rüşvətə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulurdu. Həmin maddədə rüşvət almanın iki forması müəyyən edilirdi:

- göstərilən xidmətə görə təşəkkür əlaməti olaraq verilən rüşvət;
- məmurları və ya digər qulluqçuları ələ almaq üçün verilən rüşvət.

Dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxsləri rüşvətlə ələ alınmağa görə pul cəriməsindən başqa daşdığı vəzifədən də azad edilirdi. Vəzifəli şəxs qanunla nəzərdə tutulmayan hədiyyə almaqla bağlı törətdiyi cinayətə görə səmimi peşman olduğu halda məhkəmənin qərarı ilə daha yüngül cəzaya məhkum edilə bilərdi.

Cinayət və islah cəzaları Qanunnaməsinin 402-ci maddəsində dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxslərinin qanunla nəzərdə tutulmayan hədiyyəni almasının vəzifə öhdəliyini pozmaqla müşayiət edilməsi halında məsuliyyəti nəzərdə tutulurdu. Belə əmələ görə bir ildən üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya 70-dən 80-ə qədər şallaq cəzası və iki ildən beş ilədək müddətə dustaq rotasına vermə cəzası müəyyən edilirdi. Təqsiri

yüngülləşdirən və səmimi peşmançılıq hallarında vəzifəli şəxs məhkəmə tərəfindən ciddi töhmətlə və ya daşdığı vəzifədən azad edilməklə cəzalandırılırdı.

Cinayət və islah cəzaları Qanunnaməsinin 405-ci maddəsində rüşvət vermə və almanın forma və üsulları qismində aşağıdakılar nəzərdə tutulurdu:

- rüşvətin vasitəçilər, o cümlədən qohumlar vasitəsilə alınması və verilməsi;
- xidmət üzrə hərəkət və ya hərəkətsizliyə görə vəzifəli şəxsə qabaqcadan vəd verilmiş haqqın verilməsi və alınması;
- xidmət üzrə hərəkət və ya hərəkətsizliyə görə vəzifəli şəxsə qabaqcadan vəd verilməmiş haqqın verilməsi və alınması;
- uduzma, mübadilə, satma və ya hər hansı digər əsli olmayan əqdlər şəklində haqq verilməsi.

Qanunnamənin 406 və 407-ci maddələrində rüşvətin tələb etmə qismində forması olaraq aşağıdakılar müəyyən edilirdi:

- vəzifəli şəxs tərəfindən hədə-qorxu yolu ilə və ya təzyiqli qorxusu altında hədiyyə və ya qanunda nəzərdə tutulmayan haqq və ya güzəştli borc yaxud hər hansı xidmət, mənfəət və ya digər fayda tələb etmə;
- qanunla müəyyən edilməmiş, yaxud müəyyən edilmiş miqdardan artıq pul, əşya və hər hansı digər vergi alma;
- özünün və ya başqasının işinin görülməsi barədə sakinlərə hər hansı tapşırıqlar vermə;
- işgəncə verməklə və ya şəxsiyyət üzərində hər hansı zorakılıqla müşayiət olunan hədə-qorxu ilə tələb etmə.

Hədə-qorxu ilə rüşvət tələb etməyə görə cəza olaraq bütün hüquqlardan məhrum etmə, Sibirin ucqar rayonlarına sürgün etmə və dörd ildən altı ilədək müddətə dustaq rotasına vermə ilə cəzalandırılırdı.

Qanunnamənin 408-ci maddəsində göstərilirdi ki, nahiyə və kənd idarəetməsinin vəzifəli şəxsləri, habelə mirzələr (katiblər) və onların köməkçiləri qanunsuz pul vergisi yığdıqda və ya hər hansı hədiyyə aldıqda altı aydan bir ilədək müddətə həbs cəzasına məhkum edilirdilər. Həmin şəxslər yığdıqlarının hamısını və ya bir hissəsini

mənimsədikdə bütün hüquqlardan məhrum edilməklə Sibirə sürgün edilirdilər, onlar qanunla cismani cəzalardan azad edilməyən şəxslər olduqda, əlavə olaraq ondan iyirmiyyə qədər şallaq cəzasına məruz qalırdı.

Qanunnamənin 409-cu maddəsində rüşvətə kömək göstərməyə, hədə-qorxu ilə rüşvət tələb etmədə iştirakçılığa görə, 411-ci maddədə isə kəndli tərəfindən icma adından vəzifəli şəxsə rüşvət verməyə görə məsuliyyət müəyyən edilirdi.

Cinayət və islah cəzaları Qanunnaməsinin 1866-cı ildə yeni redaksiyası qəbul edildi. Ancaq o, rüşvətçorluğa görə cinayət məsuliyyətini tənzimləyən hüquqi normaların məzmununu prinsipcə dəyişdirmədi. Bununla belə, Qanunnamənin yeni redaksiyasının 336-cı maddəsində rüşvətin anlayışı verilirdi. Həmin maddədə göstərilirdi ki, rüşvətçorluq cinsi anlayış olub, hədə-qorxu ilə və ya hədə-qorxu olmadan rüşvət almanı və verməni nəzərdə tutur.

Cinayət və islah cəzaları Qanunnaməsinin rüşvətçorluqla bağlı bəzi maddələrinin mükəmməl olmaması dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxslərinin böyük dairəsinin cəzasız qalmasına imkan yaradırdı.

Rusiya İmperiyası dağıldıqdan və 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Demokratik Respublikası yaradıldıqdan sonra da ölkədə Rusiyanın cinayət qanunları cüzi dəyişikliklər edilməklə qüvvədə olmuşdur. Respublikanın öz cinayət qanunlarının hazırlanması istiqamətində işlər görülməsi nəzərdə tutulsa da, 1920-ci il aprelin 28-də bolşevik işğalı onun həyata keçirilməsinə imkan vermədi.

1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulması ilə cinayət qanunvericiliyinin inkişafının yeni - sovet dövrü başlandı. 12 may 1920-ci il tarixli «Xalq məhkəməsi haqqında» dekretlə və «Burjua məhkəmə orqanlarının ləğv edilməsi və xalq məhkəmələrinin və istintaq komissiyalarının yaradılması haqqında» qərarla Azərbaycan SSR-in cinayət hüququnun əsası qoyuldu. Bu aktlarla həmin vaxta qədər mövcud olan bütün cinayət qanunvericiliyi və məhkəmə sistemi ləğv edildi, devrilmiş hökumətin qanunlarının tətbiq edilməsi qəti qadağan olundu və beləliklə, yeni sosialist cinayət hüququnun yaradılması prosesi başlandı. «Xalq məhkəməsi haqqında» dekretin 4-cü maddəsində deyilirdi ki, «xalq məhkəmələri öz

əraziləri hüddudunda bütün cinayətlər və xətalər haqqında işlərə, əmlak, şəxsi hüquq və maraqlar barədə mübahisələrə baxmağa səlahiyyətlidir».

Azərbaycan SSR-in ilk Cinayət Məcəlləsi qəbul edilənə qədər respublikada cinayət hüququnun normaları ən müxtəlif orqanlar tərəfindən verilən müvafiq dekretlər, qərarlar, təlimatlar, əmrlər, müraciətlər və s. vasitəsilə yaradılırdı. Həmçinin bu iş xalq məhkəmələrinin, inqilabi tribunalların, məhkəmə-inzibati vəzifələri həyata keçirən digər orqanların, o cümlədən fəvqəladə komissiyaların praktik fəaliyyəti ilə həyata keçirilirdi. Həmin dövrdə bu və ya digər əməllərin cəzalandırılan olmasını müəyyən edən dekretlər olduqca az idi, mövcud dekretlərdə isə müəyyən edilən cəzalar, bir qayda olaraq, qeyri-müəyyən xarakter daşıyırdı, onlarda nə konkret cəza növü, nə müddəti və nə də tətbiq qaydası göstərilirdi. Buna görə törədilən əməllərin cinayət hesab edilməsi, onları törədən şəxslərə müvafiq cəza növü seçilməsi (ölüm cəzasından başqa, bu cəza növünü tətbiq etmək inqilabi tribunalların səlahiyyətinə daxil idi) və cəza müddəti müəyyən edilməsi məsələsinin həlli bütünlüklə məhkəmələrin səlahiyyətinə verilirdi. Məhkəmələr isə öz fəaliyyətində partiyanın və hökumətin siyasətini, inqilabi hüquqi düşüncəni və vicdanı rəhbər tuturdular. Beləliklə, məhkəmələr cəza növünün və müddətinin seçilməsində və müəyyən edilməsində qeyri-məhdud hüquqlara malik idilər və onlar əsasən «yazılmamış cinayət qanunları» əsasında fəaliyyət göstərirdilər.

Qeyd edək ki, sovet qanunvericiliyində korrupsiya terminindən istifadə olunmamış, bu cür əməllərin ifadəsi üçün, əsasən, rüşvətxorluq və digər neqativ əməllər ifadəsindən istifadə olunmuşdur. Sovet hakimiyyətinin ilk illərində rüşvətxorluğa qarşı geniş mübarizə aparılmışdır. «Sovet idarələrinin işinin nizama salınması barədə» əmrdə deyilirdi ki, rüşvətxorluqda əli olan hər kəs dərhal işdən kənarlaşdırılmalı və İnkilabi tribunala verilməlidir. Həmin əmrdə həmçinin qeyd olunurdu ki, sovet idarələrinə müraciət edənlərə qarşı kobudluğa yol verən şəxslər dərhal məhkəməyə verilməli və adı qara lövhəyə yazılmaqla sovet hakimiyyətinin düşməni elan edilməlidir [47].

Səlahiyyətinə həmçinin vəzifəli şəxsləri cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə və

vəzifədən kənarlaşdırmaq daxil edilmiş fəhlə-kəndli müfəttişliyi rüşvətxorluqla mübarizədə xüsusi rol oynayırdı.

Korrupsiya halları (rüşvətxorluq timsalında) xüsusilə dəmiryolu nəqliyyatı sahəsində geniş yayılmışdı. Buna görə Yollar Xalq Komissarlığının 6 sentyabr 1920-ci ildə «Dəmiryolçular arasında biletlərlə bağlı rüşvətxorluğun və möhtəkirliliyin kökünü kəsmək barədə» dekret qəbul etdi. Dekretdə bütün vətəndaşlar bu şər əməllə mübarizəyə və belə hallar barədə Yollar Xalq Komissarlığına xəbər verməyə çağırılırdı. Dekretdə xəbərdar edilirdi ki, asan qazanc və şəxsi mənfəət əldə etmək üçün ölkədə və nəqliyyatda olan ağır vəziyyətdən istifadə etməyə cəhd edənlərə qarşı zəhmətkeşlərin inqilabi məhkəməsi sərt və amansız olacaqdır [48].

Yeni iqtisadi siyasətə keçiddən sonra korrupsiya halları xüsusilə geniş yayıldı. Şəxsi sahibkarlığın inkişafına, kapitalist elementlərinin ayrı-ayrı vəzifəli şəxsləri ələ almaq yolu ilə sosialist iqtisadiyyatının möhkəmlənməsinə və inkişafına zərər vurmaqla öz maddi vəziyyətlərini yaxşılaşdırmağa cəhdlərin güclənməsinə uyğun olaraq dövlət və təsərrüfat idarələrinin işçiləri arasında bu sahədə neqativ əməllər geniş yayıldı və sovet hakimiyyətinin mövcudluğu üçün təhlükəli xarakter aldı. Dövlət və təsərrüfat aparatında «köhnə adamların» kök atması korrupsiyanın geniş yayılmasına şərait yaradırdı.

Buna görə Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Soveti 12 oktyabr 1921-ci ildə «Rüşvətxorluqla mübarizə üzrə dektet» qəbul etdi. Bu dekretlə ilk dəfə olaraq rüşvətxorluq cinayət tərkibi dövrün tələblərinə uyğun müfəssəl tənzimləndi, rüşvəti almanın anlayışı, ağırlaşdırıcı halları müəyyən edildi, rüşvətxorluqda vasitəçiliyə, rüşvətxorluğu gizlətməyə, rüşvət verməyə görə məsuliyyət nəzərdə tutuldu, rüşvət verənlərin məsuliyyətdən azad edildiyi şərtlər formulə edildi [73]. Dekretdə rüşvətə aşağıdakı anlayış verilirdi: «Dövlət, ittifaq və ya ictimai vəzifə tutan şəxs tərəfindən rüşvət verənin xeyrinə özlərinin xidməti vəzifələr dairəsinə daxil olan hər hansı hərəkəti yerinə yetirməyə və ya yerinə yetirməməyə görə şəxsən və ya vasitəçi vasitəsilə hər hansı şəkildə olursa-olsun rüşvət alması və ya almağa cəhd etməsi».

Dekretdə aşağıdakılar rüşvət almanın ağırlaşdırıcı halları kimi müəyyən edilirdi:

- vəzifəli şəxsin xüsusi səlahiyyətə malik olması;
- hədə-qorxu ilə rüşvət alma.

Dekretə uyğun olaraq rüşvət alanlar, rüşvət vermənin vasitəçiləri və gizlədənləri əmlakı müsadirə edilməklə və ya edilməməklə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilirdilər. Qeyd edək ki, dekretə azadlıqdan məhrum etmənin müddəti müəyyən edilmirdi. Dekretə uyğun olaraq aşağıdakı hallardan biri olduqda rüşvət verən şəxs cəzadan azad edilirdi:

- a) əgər hədə-qorxu ilə rüşvət vermə barədə vaxtında xəbər verərdisə;
- b) əgər rüşvətxorluq işinin üstünün açılmasına kömək göstərərsə.

Rüşvətxorluğu gizlədənlərin məsuliyyətini nəzərə almasaq, dekret rüşvət verənlərin məsuliyyətini bilavasitə müəyyən etmirdi.

12 oktyabr 1921-ci ildə «Rüşvətxorluqla mübarizə üzrə dekret»in tətbiqi üzrə Azərbaycan SSR Ədliyyə Nazirliyinin təlimatında bununla bağlı deyilirdi: «Dekretin 4-cü maddəsinin dəqiq mənasına görə, vəzifəli şəxs tərəfindən tələb olmadan hədiyyə şəklində rüşvət verən şəxs məsuliyyətdən azad edilmir» [6].

Sovet hakimiyyətinin ilk vaxtlarından Azərbaycan SSR-in məhkəmə orqanları rüşvət verənləri məsuliyyətə cəlb edirdilər. Bununla bağlı o dövrün məhkəmə təcrübəsinə nəzər salaq. Hərbi səhra tribunalı 7 sentyabr 1920-ci ildə Arza Şərifov və Mövsüm Nəsir oğlunun həbs edilmiş bəy arvadlarının azad edilməsinə görə rüşvət verməsi ilə bağlı işinə baxaraq, onlardan birincini yeddi il, ikincisini isə altı il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum etmişdir [37]. 5 avqust 1920-ci il tarixdə Azərbaycan SSR Hərbi İnkilabi Tribunalı Slutskinin mühafizə altından azad edilməsi məqsədilə rüşvət verdiyinə, habelə öz xeyrinə 240 min manat artıq pul almaq məqsədilə saxta tabellər verdiyinə görə Buyanovskini iyirmi il müddətinə məcburi əməyə cəlb edilməklə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum etmişdir [8]. 10 iyun 1920-ci ildə həmin məhkəmə həbs edilmiş şəxsi azad etməyə görə Fövqəladə Komissiyanın üzvünə rüşvət verdiyinə görə V.Portnov məcburi əməyə cəlb edilməklə on il müddətinə həbs cəzasına məhkum edilmişdir [7].

Azərbaycan SSR Ədliyyə Xalq Komissarlığının 15 noyabr 1922-ci il tarixli

sərəncamında göstərilirdi ki, inqilabın nailiyyətlərinin əsaslarını sarsıdan rüşvətxorluğun kökünü kəsmək məqsədilə Ədliyyə Xalq Komissarlığın rüşvətxorluğa dair xüsusi qanun qəbul etməyə qədər aşağıdakı tədbirləri təxirə salmadan rəhbər tutmaq və icra üçün qəbul etməyi təklif edir:

a) bütün istintaq orqanları rüşvətxorluq haqqında təhqiqatları ən qısa müddətdə qurtarmağa borcludur;

b) əməlin qarşısını almaq tədbiri qismində yalnız mühafizə altına alma seçilməlidir;

c) mühüm işlər üzrə xalq məhkəmələri ən qısa müddət ərzində rüşvətxorluq haqqında işlərə baxılma vaxtını təyin etməli və məhkəmə istintaqını işə az aidiyyəti olan hallarla yükləməmək üçün yalnız ən zəruri şahidləri dəvət etməklə həmin işləri araşdırmalıdır.

Azərbaycan SSR Ədliyyə Xalq Komissarlığı daha sonra rüşvətxorlara və rüşvətxorluq işi ilə bağlı bütün şəxslərə (köməkçi, vasitəçi və s.) uzun müddətə məcburi işə cəlb etməklə azadlıqdan məhrum etmə cəzası tətbiq etməyi tövsiyə etmişdi. Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi və Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin «Rüşvətxorluqla mübarizə haqqında» dekretində rüşvətxorluqla mübarizə fəvqəladə dövlət əhəmiyyətli iş elan edilir və günün mühüm vəzifəsi sayılırdı [36].

Geniş miqyas almış rüşvətxorluqla qətiyyətlə və planlı mübarizə aparmaq üçün Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi və Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Soveti yanında rüşvətxorluqla mübarizə üzrə Azərbaycan SSR Mərkəzi Fəvqəladə Üçlüyü yaradıldı. Azərbaycan SSR Mərkəzi Fəvqəladə Üçlüyünə həm bilavasitə rüşvətxorluqla mübarizəyə, həm də bu cinayəti törədən səbəbləri məhv etməyə yönəlmiş bütün tədbirləri işləyib hazırlamaq və keçirmək səlahiyyəti verilmişdi. Mərkəzi Fəvqəladə Üçlüklə yanaşı rüşvətxorluqla mübarizə üzrə idarə üçlükləri, yerlərdə uyezd üçlükləri yaradılmışdı. Azərbaycan SSR Mərkəzi Fəvqəladə Üçlüyün qərarına uyğun olaraq hər bir uyezddə, uyezd komitələri vasitəsilə idarələrarası üçlüklər yaradılmışdı. Onların hamısı öz işində Mərkəzi Fəvqəladə Üçlüyə tabe idi.

İnqilabi tribunallar və xalq məhkəmələri fəvqəladə üçlüklərdən daxil olmuş işlərə növbədənkənar və ən qısa müddətə baxmalı idi.

Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Soveti sədrinin dəmiryolunda rüşvətxorluqla mübarizə haqqında əmrində bu şər əməllərlə bütün mümkün vasitələrlə mübarizənin gücləndirilməsinin zəruriliyinə diqqət yönəldilir, rüşvətxorluqla mübarizədə hökumətə hər cür kömək göstərilməsi respublikanın hər bir vicdanlı vətəndaşının borcu elan edilirdi. Əmrdə qeyd edilirdi ki, rüşvətxorluqda ifşa edilmiş hər bir şəxs tutduğu mövqedən asılı olmayaraq çox ciddi məsuliyyətə cəlb ediləcək və inqilab vaxtının qanunları ilə bütün ciddiyyəti ilə cəzalandırılacaqdır [49].

Azərbaycan SSR Mərkəzi Fəvqəladə Üçlüyünün respublikanın bütün vətəndaşlarına müraciətində göstərilirdi ki, fəvqəladə üçlüklərin işi yalnız o halda uğurla gedə bilər ki, bütün vətəndaşlar bir nəfər kimi həqiqətən köməyə gələcək, rüşvətin köməyi ilə yaxşı yaşamaq istəyən bütün zərərli elementləri gizlətməyəcək. Yalnız bütün vicdanlı vətəndaşların ümumi və əlbir səyləri sayəsində biz bu qəddar düşməyə də qalib gələcəyik [5].

Rüşvətxorluqla mübarizənin səmərəliliyini yüksəltmək üçün Azərbaycan SSR Mərkəzi Fəvqəladə Üçlüyünün göstərişi ilə müstəsna olaraq bu kateqoriya işlər üzrə istintaq işlərini aparmaq üçün xüsusi müstəntiqlər ayrılmışdı.

Azərbaycan SSR-in ilk Cinayət Məcəlləsi 1922-ci il dekabrın 9-da qəbul edilmiş və 1923-cü il fevralın 1-dən qüvvəyə minmişdir. Sosialist cinayət hüququ prinsipləri əsasında yaradılan bu Məcəllə sinfi mövqedən çıxış edirdi və yeni cinayət hüquq sisteminin inkişafı yolunda mühüm əhəmiyyətə malik idi. İlk redaksiyasında iki hissədən, səkkiz fəsildən, 228 maddədən ibarət olan həmin Məcəllənin ikinci fəslə «Vəzifə (qulluq) cinayətləri» adlanırdı. Həmin fəslin 114 və 115-ci maddələrində rüşvətxorluğa görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edilirdi. 1922-ci il Cinayət Məcəlləsinin 114-cü maddəsində deyilirdi: «Dövlət, ittifaq və ya ictimai xidmətdə olan şəxs tərəfindən, rüşvət verənin maraqları naminə özünün xidməti vəzifələri dairəsinə daxil olan hər hansı hərəkəti etməyə və ya etməməyə görə şəxsən və ya

vasitəçilər vasitəsilə hər hansı şəkildə rüşvət alması - əmlakı müsadirə edilməklə və ya edilməməklə beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Göstərilən cinayəti törətməyə vasitəçilik etmə, habelə rüşvətخورluğu gizlətmə – əmlakı müsadirə edilməklə və ya edilməməklə iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Rüşvət almada aşağıdakı ağırlaşdırıcı hallar olduqda:

a) rüşvət alan vəzifəli şəxs xüsusi səlahiyyətə malik olduqda,

b) vəzifə borcunu pozduqda,

c) hədə-qorxu ilə tələb etmədən və ya şantajdan istifadə etdikdə - üç ildən az olmayan müddətə ciddi şəkildə təcrid edilməklə azadlıqdan məhrum etmədən ən ağır cəzaya qədər və əmlakı müsadirə etmə ilə cəzalandırılır.

Rüşvət verən şəxs yalnız rüşvətin hədə-qorxu ilə alındığı barədə vaxtında məlumat verdiyi və ya rüşvətخورluq işinin üstünün açılmasına kömək etdiyi halda cəzalandırılmır. Əks halda – iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır. 1922-ci il Cinayət Məcəlləsinin 114-cü maddəsində rüşvətə təhrik etməyə, yəni rüşvət verəni sonradan ifşa etmək məqsədilə rüşvət vermək təklifi edilməsi üçün şərait və vəziyyəti bilə-bilə yaratmağa görə üç ildən az olmayan müddətə ciddi şəkildə təcrid edilməklə azadlıqdan məhrum etmə və ya ən ağır cəza müəyyən edilirdi.

Azərbaycan SSR-in 1927-ci il dekabrın 3-də qəbul edilmiş və 1928-ci il yanvarın 15-dən qüvvəyə minmiş ikinci Cinayət Məcəlləsi respublikanın cinayət qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində növbəti addım oldu. İlk redaksiyasında bu Məcəllə iki hissədən, doqquz fəsildən, 264 maddədən ibarət idi.

Azərbaycan SSR-in 1927-ci il Cinayət Məcəlləsi otuz ildən artıq bir müddətdə müəyyən dəyişikliklərə və əlavələrə uğramaqla respublikanın cinayət qanunvericiliyi üçün əsas mənbə rolunu oynadı. Bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin üçüncü fəslinin – «Vəzifə (qulluq) cinayətlər» fəslinin 152, 153 və 154-cü maddələrində rüşvətخورluğa görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulurdu. CM-nin 152-ci maddəsinin birinci hissəsində deyilirdi: «Vəzifəli şəxsin öz qulluq mövqeyinə görə yerinə yetirə biləcəyi

ya yerinə yetirməli olduğu hər hansı bir işi rüşvət verənin mənfəətindən ötrü yerinə yetirmək və ya yerinə yetirməmək üçün şəxsən və ya başqa adamlar vasitəsilə nə şəkildə olursa-olsun rüşvət alması – üç illik müddətə qədər azadlıqdan məhrum etməyə səbəb olur».

1927-ci il CM-in 152-ci maddəsinin ikinci hissəsində göstərilirdi:

«a) rüşvət alan vəzifəli şəxsin məsul bir vəzifə başında durması;

b) rüşvət almaq üstündə əvvəllər məhkum edilmiş olması və ya dəfələrlə rüşvət alması;

c) rüşvəti qəbul edən şəxs tərəfindən başqasını cəbr və təhdid yolu ilə rüşvət verməyə məcbur etməsi kimi vəziyyəti ağırlaşdıracaq hallarda rüşvət almaq – əmlakının hamısını və bir hissəsini müsadirə etməklə üç ildən az olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etməyə səbəb olur».

1927-ci il Cinayət Məcəlləsinin 153-cü maddəsinə görə rüşvət vermək və rüşvətخورluqda vasitəçi olmaq beş il müddətinə azadlıqdan məhrum etməyə səbəb olurdu. 153-cü maddənin qeydində aşağıdakı rəğbətləndirici norma müəyyən edilirdi: 153-cü maddənin təsiri altına düşən rüşvət verən şəxs hədə-qorxu ilə rüşvət verməyə məcbur edildikdə və ya rüşvət verdikdən sonra könüllü olaraq gecikmədən bu barədə lazımı yerlərə məlumat verdikdə məsuliyyətə cəlb edilməkdən azad edilirdi. 1927-ci il Cinayət Məcəlləsinin 154-cü maddəsi 1922-ci il Cinayət Məcəlləsinin 114-ü maddəsinin təkrarı idi.

Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyin inkişafının növbəti mərhələsi sovet dövründə sayca üçüncü və sonuncu olan, 1960-cı il dekabrın 8-də qəbul edilmiş və 1961-ci il martın 1-dən qüvvəyə minmiş Cinayət Məcəlləsi ilə bağlıdır. Bu Məcəllə ilkin redaksiyada iki hissədən, on bir fəsildən, 264 maddədən ibarət idi. 1960-cı il Cinayət Məcəlləsinin 170 və 171-ci maddələrində rüşvətخورğuğa görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulurdu. Bu maddələr Azərbaycan SSR-in 1927-ci il Cinayət Məcəlləsinin 152 və 153-cü maddələrinə oxşar idi.

20 fevral 1962-ci ildə SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti «Rüşvətخورluğa görə cinayət məsuliyyətini gücləndirmək haqqında» fərman qəbul etdi. Bu fərmanın

əsasında cinayət qanunvericiliyinin rüşvətxorluğa görə məsuliyyəti tənzimləyən normalarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi dururdu. Qeyd edilən fərmanda deyilirdi: «Rüşvətxorluq keçmişin rüsvayçı və mənfi qalıqlarından biri olub kapitalizmdən bizim cəmiyyətə miras qalmışdır. Bu eybəcər hadisə inkişaf etmiş kommunizm quruculuğu dövrünə daxil olmuş Sovet dövləti üçün yad və tamamilə dözülməzdir. Bizim dövlət və ictimai quruluş şəraitində rüşvətxorluğun bütün formalarının kökünün tam kəsilməsi üçün bütün imkanlar vardır» [34].

SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinin 20 fevral 1962-ci il tarixli fərmanına uyğun olaraq Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti 28 fevral 1962-ci il tarixdə «Azərbaycan SSR Cinayət Məcəlləsinə dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında» fərman qəbul etdi. Beləliklə, SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinin «Rüşvətxorluğa görə cinayət məsuliyyətini gücləndirmək haqqında» fərmanının bütün müddələri Azərbaycan SSR Cinayət Məcəlləsində öz əksini tapdı.

Sovet cinayət qanunvericiliyində korrupsiya hallarına görə məsuliyyət müəyyən edən normalara edilən dəyişikliklər bu əməllər ilə mübarizə işinə səmərəli kömək edə bilməmiş, korrupsiya əməlləri mövcud olmaqda davam etmiş və hətta getdikcə yüksəlmişdir.

2.2. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət qanununda korrupsiya əməllərinə görə məsuliyyət

1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası özünün dövlət müstəqilliyinin bərpasına nail ola bilsə də, xarici və daxili amillərin təsiri, o cümlədən hakimiyyəti ələ keçirmiş qüvvələrin səriştəsizliyi nəticəsində qısa müddət ərzində milli dövlət quruculuğu prosesi xeyli çətinliklər ilə qarşı-qarşıya dayandı. Xalqın xahişi ilə xilaskarlıq missiyasını öz üzərinə götürmüş və hakimiyyətə qayıtmış ümummilli lider Heydər Əliyevin yüksək qətiyyəti, böyük iradəsi, dövlətçilik təcrübəsi ilə respublikamızda vətəndaş müharibəsinin qarşısı alınmış, milli dövlətçiliyimiz məhv olma təhlükəsindən xilas ola bilmişdir. Bundan başqa, ölkəmizdə mövcud ictimai-siyasi

böhranın aradan qaldırılması yolları və müstəqil dövlətimizin daxili və xarici siyasətinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş və hüquqi, dünyəvi, demokratik dövlətin qurulması istiqamətində fəaliyyətin həyata keçirilməsinə başlanılmışdır.

H.Əliyev müasir, sivil, demokratik dünyaya inteqrasiyanın əsas yolunun insan hüquq və azadlıqlarının etibarlı müdafiəsi ilə bağlılığına möhkəm əmin olduğundan, bu istiqamətdə məqsədyönlü surətdə yeni məzmunlu siyasi, iqtisadi, mədəni, o cümlədən hüquqi islahatlar həyata keçirmişdir. Ölkəmizin iqtisadi, siyasi, sosial, mədəni həyatında sürətli və kardinal dəyişikliklərin baş verdiyi yeni bir tarixi şəraitdə təkcə öz dövrünün deyil, həm də gələcəyin hüquqi, iqtisadi, sosial-siyasi aktı statusuna malik olan milli Konstitusiyamız yox idi. Əsas qanun kimi Konstitusiyanın təkcə qəbul edildiyi dövrdə yaranan münasibətləri deyil, həmçinin gələcəkdə formalaşdırılması arzu olunan ictimai münasibətləri tənzimləyə bilən və bu münasibətləri inkişaf etdirməyə qadir mühüm hüquqi sənəd olduğunu düzgün qiymətləndirən ulu öndər 12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi yolu ilə beynəlxalq standartlara, mütərəqqi norma və prinsiplərə tam uyğun olan ilk milli Konstitusiyamızın qəbul edilməsinə nail ola bildi. Ölkəmizin ictimai-siyasi, sosial-mədəni həyatında bundan sonrakı dövrdə baş vermiş bütün yeniliklər milli qanunvericiliyimizin məhz konstitusion prinsipləri ilə bilavasitə bağlı olmuşdur.

Ulu öndərin rəhbərliyi dövründə qəbul edilmiş qanunvericilik aktlarından biri də Azərbaycan Respublikasının 1 sentyabr 2000-ci ildən qüvvəyə minmiş, 30 dekabr 1999-cu il tarixli Cinayət Məcəlləsidir. Bu məcəllə respublikamızda sovet sosialist ictimai quruluşunun ideya və prinsiplərinə uzun müddət ərzində xidmət etmiş 1960-cı il CM-ni əvəz etmişdir. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan CM-ni müstəqilliyin bərpasından sonra ölkəmizin həyatında baş vermiş köklü dəyişikliklər, cəmiyyətimizin və dövlətimizin konstitusiya müddəalarına uyğun yeni modelinin formalaşdırılması ilə bağlı yaranan ictimai münasibətlərin cəmiyyət üzvlərinin deviant davranışlarından mühafizəsinə yönəlmiş cinayət-hüquqi islahatların yekun sənədi kimi də qiymətləndirmək olar. Məcəllə respublikamızın ictimai inkişafının elə bir tarixi mərhələsində qəbul edilmişdir ki, ölkəmiz artıq müəyyən müddət ərzində

iqtisadi sferada bazar münasibətləri, siyasi sferada çoxpartiyalılıq, ideoloji sferada fikir müxtəlifliyi şəraitində yaşamaq təcrübəsini əldə etmişdi. İctimai həyatda baş verən dəyişikliklərin, o cümlədən bazar iqtisadiyyatı ilə bağlı yaranan yeni növ iqtisadi münasibətlərin neqativ tərəfləri ölkədə cinayətkarlığın quruluşuna özünün müəyyən təsirini göstərməklə, tamah-zorakı və mütəşəkkil cinayətkarlığın səviyyəsində artımın baş verməsinə gətirib çıxarmışdır. Yeni CM-si qəbul edilərkən bu amillər, şübhəsiz, nəzərə alınmış və cinayətkarlığın təhlükəli növləri ilə səmərəli və intensiv mübarizəni nəzərdə tutan cinayət-hüquqi normalar ilə möhkəmləndirilmişdir. Ölkəmizin ilk milli konstitusiyasında təsbit olunmuş hüququn həm ümumi prinsipləri, həm də insan və vətəndaşın əsas hüquq və azadlıqları CM-də bilavasitə özünün əksini tapmışdır. Məcəllə qanunçuluq, qanun qarşısında bərabərlik, təqsirə görə məsuliyyət, ədalət və humanizm kimi prinsiplərə, beynəlxalq hüququn dövlətdaxili hüquq üzərində üstünlüyü, cinayət-hüquqi təsirin profilaktik imkanlarının genişləndirilməsi kimi konseptual müddəalara əsaslanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan CM-si ənənəvi olaraq Ümumi və Xüsusi hissələrdən ibarətdir. CM-nin Ümumi hissəsi cinayət, cinayət qanunu, cəza, cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmə institutlarını özündə birləşdirir. CM-nin Xüsusi hissəsində isə ayrı-ayrı cinayət tərkibləri və onların törədilməsinə görə tətbiq edilən sanksiyalar formulə edilmişdir. CM-nin Ümumi və Xüsusi hissələri arasında üzvü, korrelyasiya əlaqəsi mövcuddur və onlar birlikdə cinayət hüququnun bütöv sisteminin yaradırlar. Belə ki, Ümumi hissənin normaları olmadan Xüsusi hissənin normalarının, Xüsusi hissənin normaları olmadan isə Ümumi hissənin normalarının həm dərkisi, həm də bilavasitə tətbiqi qeyri-mümkündür. Qanunverici tərəfindən bəzi hallarda CM-nin Ümumi hissəsinin müddəaları Xüsusi hissənin normalarında konkretləşdirilmişdir.

CM-nin Xüsusi hissəsində xarakter və məzmun baxımından eyni növlü ictimai təhlükəli əməllərə görə məsuliyyət nəzərdə tutan normalar bölmələr və fəsillər şəklində qruplaşdırılmışdır. Ədəbiyyatda düzgün qeyd olunduğu kimi, cinayət qanunvericiliyinin əməllərin kriminallığını müəyyən etmək həddləri ilə ölkədə

cinayətkarlığın vəziyyəti və dinamikası arasında müəyyən asılılıq əlaqəsi vardır və bu asılılıq ölkənin sosial-iqtisadi, siyasi, mənəvi-psixoloji və s. bu kimi amilləri ilə korrelyasiya əlaqəsini nəzərdə tutur [30, s. 18]. Odur ki, cinayət hüququnun Xüsusi hissəsinin sistemi ictimai münasibətlərin inkişafı, ölkədə cinayətkarlığın vəziyyəti və səviyyəsi ilə bilavasitə bağlı olan prosesdir. Bu isə öz ifadəsini yeni cinayət tərkiblərinin formulə edilməsi (kriminallaşdırma) və ictimai təhlükəliliyini itirmiş əməllərə görə məsuliyyətin aradan qaldırılmasında (dekriminallaşdırma) tapır.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan CM-nin Xüsusi hissəsinin sistemi aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

VII bölmə - Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər (XVI fəsil - Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər (100 - 113-cü maddələr); XVII fəsil - Müharibə cinayətləri (114 - 119-cu maddələr));

VII bölmə - Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər (XVIII fəsil - Həyat və sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlər (120 - 143-1-cü maddələr); XIX fəsil - Şəxsiyyətin azadlığı və ləyaqəti əleyhinə olan cinayətlər (144 - 148-1-ci maddələr); XX fəsil - Şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı əleyhinə olan cinayətlər (149 - 153-cü maddələr); XXI fəsil - İnsan və vətəndaşın konstitusiyaya hüquq və azadlıqları əleyhinə olan cinayətlər (154 - 169-1-ci maddələr); XXII fəsil - yetkinlik yaşına çatmayanlar və ailə münasibətləri əleyhinə olan cinayətlər (170 - 176-1-ci maddələr));

IX bölmə - İqtisadi sahədə cinayətlər (XXIII fəsil - Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər (177 - 189-1-ci maddələr); XXIV fəsil - İqtisadi fəaliyyət sahəsində olan cinayətlər (190 - 213-3-cü maddələr));

X bölmə - İctimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlər (XXV fəsil - İctimai təhlükəsizlik əleyhinə olan cinayətlər (214 - 233-3-cü maddələr); XXVI fəsil - Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar cinayətlər (234 - 241-ci maddələr); XXVII fəsil - İctimai mənəviyyət əleyhinə cinayətlər (242 - 246-cı maddələr); XXVIII fəsil - Ekoloji cinayətlər (247 - 261-ci maddələr); XXIX fəsil - Hərəkət təhlükəsizliyi və nəqliyyat vasitələrinin

istismari qaydaları əleyhinə olan cinayətlər (262 - 270-ci maddələr); XXX fəsil - Kibercinayətlər (271 - 273-2-ci maddələr));

XI bölmə - Dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan cinayətlər (XXXI fəsil - Dövlətin konstitusiyaya quruluşunun əsasları və təhlükəsizliyi əleyhinə olan cinayətlər (274 - 285-ci maddələr); XXXII fəsil - Ədalət mühakiməsi əleyhinə olan cinayətlər (286 - 307-ci maddələr); XXXIII fəsil – Korrupsiya cinayətləri və qulluq mənafeyi əleyhinə olan digər cinayətlər (308 - 314-3-cü maddələr); XXXIV fəsil - İdarəetmə qaydası əleyhinə olan cinayətlər (315 - 326-cı maddələr);

XII bölmə - Hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər (XXXV fəsil - Hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər (327 - 353-cü maddələr)).

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan CM-nin Xüsusi hissəsinin sisteminin dövlətin cinayət qanunu ilə müdafiə etdiyi dəyərlərin iyerarxiyası əsasında qurulduğunu qeyd etməliyik. Azərbaycanın müasir cinayət hüququ doktrinasında dəyərlərin iyerarxiyası isə şəxsiyyət – cəmiyyət – dövlət prinsipi şəklində müəyyən edilmişdir. Bu meyarla görə CM-nin Xüsusi hissəsinin əvvəlində sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər, ardınca şəxsiyyətin hüquq və qanuni mənafeələrinə qəsd edən cinayətlər, bunun ardınca iqtisadi və digər sahələrdə olan cinayətlər, sonda yerləşdirilmiş hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlərdən (XII bölmə) əvvəldə isə “Dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan cinayətlər” (XI bölmə) təsbit olunmuşdur. Cinayət qanununun bu quruluşunun demokratik cəmiyyətlərdə ümumqəbuledilmiş müddəalara, ümumən, uyğun olduğu qənaətindəyik. Bununla belə, dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan cinayətlərin CM-nin Xüsusi hissəsinin sonunda¹ yerləşdirilməsinə müəyyən mənada tənqidi yanaşırıq. Çünki hüquqi və demokratik dövlət mənafeyinin zəif müdafiəsi şəxsiyyətin və cəmiyyətin hüquq və qanuni mənafeələrinin etibarlı müdafiəsi üçün ciddi təhlükə yarada bilər.

Müstəqilliyin bərpasından sonra Azərbaycan dövlətinin Avropa dəyərlərinə qovuşmaq niyyəti ilə nüfuzlu beynəlxalq strukturlara inteqrasiya olunması

¹ CM-nin Xüsusi hissəsinin sonuncu bölməsi əslində “Hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər” adlanır. Lakin məlumdur ki, hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər CM-nin Xüsusi hissəsinin sistemləşdirilməsində cinayətin qəsd obyektinə meyarına görə deyil, xüsusi subyektinə meyarına görə müəyyən edilmiş və yerləşdirilmişdir.

istiqlamətində atdığı ardıcıl, məqsədyönlü addımlar, demokratik cəmiyyətin, sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının, hüquqi dövlətin qurulması yolunda həyata keçirilən siyasi-iqtisadi, sosial-mədəni və hüquqi islahatlar ölkənin həyatında əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərinin baş verməsini, yeni növ münasibətlər sisteminin yaranmasını şərtləndirməklə yanaşı, beynəlxalq standartlara cavab verən, insanların hüquq və azadlıqlarının etibarlı müdafiəsini təmin edən qanunların qəbulunu zəruri etmişdir. Ümumbəşəri prinsiplərə əsaslanan Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1999-cu il tarixli Qanunu ilə qəbul edilən və 1 sentyabr 2000-ci il tarixdən qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi məhz belə qanunlardan sayılır.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin otuz üçüncü fəslə "Korrupsiya cinayətləri və qulluq mənafeyi əleyhinə olan digər cinayətlər" adlanır. Burada "Vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə" (maddə 308), "Dövlət büdcəsinin, məqsədli büdcə fondlarının və ya büdcədən kənar dövlət fondlarının vəsaitindən təyinatı üzrə istifadə etməmə" (maddə 308-1), "Satınalma prosedurları keçirilmədən dövlət vəsaitlərini xərcləmə və ya dövlət satınalmalarını qanunsuz keçirmə" (maddə 308-2), "Vəzifə səlahiyyətlərini aşma" (maddə 309), "Vəzifəli şəxsin səlahiyyətlərini mənimsəmə" (maddə 310), "Rüşvət alma (passiv rüşvətخورluq)" (maddə 311), "Rüşvət vermə (aktiv rüşvətخورluq)" (maddə 312), "Vəzifəli şəxsin qərarına qanunsuz təsir göstərmə (nüfuz alveri)" (maddə 312-1), "Vəzifə saxtakarlığı" (maddə 313), "Səhlənkarlıq" (maddə 314), "Dövlətin müstəsna mülkiyyətində olan torpaq sahələrinə dair qanunsuz qərar qəbul etmə" (maddə 314-1), "Qanunla müəyyən olunmuş qaydaları pozmaqla torpaq sahələri ayırma, yaxud tikinti və ya quraşdırma işlərinin aparılmasına icazə vermə" (maddə 314-2), "Qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydaları pozmaqla aparılan tikinti işlərinin qarşısının alınmaması" (maddə 314-3) adlı cinayət tərkibləri nəzərdə tutulmuşdur. Lakin Azərbaycan Respublikası CM-nin Xüsusi hissəsinin digər bölmələrində də (xüsusən, "İqtisadi sahədə cinayətlər" adlanan 9-cu bölmədə) korrupsiya ilə əlaqədar cinayət tərkiblərinin olduğunu nəzərə almaq lazımdır.

CM-nin 33-cü fəslində nəzərdə tutulmuş əməllərdən vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə və rüşvət alma (passiv rüşvətxorluq) cinayətləri korrupsiyanın kifayət qədər geniş yayılmış və ictimai şüur tərəfindən daha ictimai təhlükəli əməllər kimi qəbul edildiyindən, işdə onların qısa cinayət-hüquqi xarakteristikasının verilməsini məqsədəuyğun hesab edirik.

Vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə cinayəti vəzifəli şəxs tərəfindən tamah və ya digər şəxsi maraqdan öz qulluq səlahiyyətlərindən qulluq mənafeyinə qəsdən zidd olaraq istifadə etməklə vətəndaşların və ya təşkilatların hüquqlarına və qanuni mənafeələrinə, yaxud cəmiyyətin və ya dövlətin qanunla qorunan mənafeələrinə mühüm zərər vurulmasını nəzərdə tutur. Azərbaycan Respublikası CM-nin 308-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş bu cinayət obyektiv cəhətdən aşağıdakı zəruri əlamətlər ilə səciyyələnir: a) vəzifəli şəxsin qulluq səlahiyyətlərindən qulluq mənafeyinə zidd olaraq istifadə etməsindən ibarət olan əməl; b) vətəndaşların və ya idarə, müəssisə və təşkilatların hüquqlarına və qanuni mənafeələrinə, yaxud cəmiyyətin və ya dövlətin qanunla qorunan mənafeələrinə mühüm zərər vurulmasından ibarət nəticənin baş verməsi; c) əməllə nəticə arasında səbəbli əlaqənin olması.

E.M.Əfəndiyevin fikrincə, vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə həm hərəkət, həm də hərəkətsizliklə törədilə bilər. Burada hərəkətsizlik vəzifəli şəxsin müvafiq normativ akta əsasən yerinə yetirməli olduğu, lakin yerinə yetirmədiyi istənilən halı əhatə edir [13, s. 775]. Vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə cinayəti obyektiv cəhətdən maddi tərkibli olduğundan, kriminal əməl vətəndaşların və ya idarə, müəssisə və təşkilatların hüquqlarına və qanuni mənafeələrinə, yaxud cəmiyyətin və ya dövlətin qanunla qorunan mənafeələrinə mühüm zərər vurulduğu andan başa çatmış hesab edilir. Qiymətləndirici anlayış olan “mühüm ziyan” hər bir konkret hal üçün fərdi şəkildə müəyyən edilir, bu zaman zərərçəkən şəxslərin sayı, onlara vurulmuş maddi (əmlak), mənəvi və fiziki ziyanın ağırlığı, xarakteri və s. amillər nəzərə alınır.

CM-nin 308-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan vəzifə səlahiyyətlərindən sui istifadə cinayəti subyektiv cəhətdən qəsdlə (həm birbaşa, həm də dolaylı) törədilir. Təqsirkar

qulluq səlahiyyətlərindən qulluq mənafeyinə zidd olaraq istifadə etdiyini dərk edir, bunun vətəndaşların və ya təşkilatların hüquqlarına və qanuni mənafeələrinə, yaxud cəmiyyətin və ya dövlətin qanunla qorunan mənafeələrinə mühüm zərər vurmada ifadə olunan nəticələrini qabaqcadan görür, bu nəticələrin baş verməsini arzu edir (birbaşa qəsd) və ya belə nəticələrin baş verməsinə şüurlu surətdə yol verir (dolaylı qəsd). Qeyd edək ki, qəsdin növü cinayətin tövsifinə təsir etmir, lakin cəzanın fərdiləşdirilməsində nəzərə alınır.

Vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə cinayətinin subyektiv tərəfinin zəruri əlamətlərindən biri də, maddənin dispozisiyasında göstərildiyi kimi, təqsirli şəxsin cinayəti özü və ya üçüncü şəxslər üçün qanunsuz üstünlük əldə etmək məqsədi törətməsidir. Cinayətin motivi tamah, sair şəxsi maraq ola bilər. Tamah niyyəti – təqsirkarın vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə etməklə dövlətin, hüquqi və fiziki şəxslərin əmlakını qanunsuz olaraq özü, yaxınları və tanışlarının mülkiyyətinə keçirməklə əmlak xarakterli mənfəət, qazanc əldə etmək istəməsi, gələcəkdə müəyyən mənfəət əldə etmək üçün bağışlanması, mübadilə olunması, özü və yaxınlarına maddi xarakter daşıyan müəyyən öhdəliklərdən, əmlak xərclərindən azad olmaq cəhdində ifadə olunur. Sair şəxsi maraq - vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə etməklə qeyri-əmlak xarakterli müəyyən mənfəət, səmərə, fayda əldə etmək cəhdində təzahür edir. Sair şəxsi maraq mənsəbpərəstlik, qohumbazlıq, dostbazlıq, tayfabazlıq, ailə intiqamı, paxıllıq, qısqanclıq, işdəki nöqsanları, səriştəsizliyi ört-basdır etmə, real vəziyyəti gizlətmə, məsuliyyətdən yaxa qurtarma, rəhbərliyi razı salmağa cəhd etmə və s. şəkildə ifadə oluna bilər.

Vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə cinayətinin subyektiv xüsusiyyəti və yalnız vəzifəli şəxs ola bilər. CM-nin 308-ci maddəsinin «qeyd» hissəsinə əsasən, “vəzifəli şəxs” dedikdə aşağıdakı şəxslər başa düşülür:

1. hakimiyyət nümayəndələri, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyən olunmuş qaydada dövlət orqanlarına seçilmiş və ya təyin edilmiş, yaxud xüsusi səlahiyyət əsasında dövlət və ya yerli özünüidarə orqanlarını təmsil edən şəxslər, zabit, gizir və ya miçman olan hərbi

qulluqçular, dövlət qulluqçuları (dövlət qulluğunun xüsusi növündə çalışan şəxslər daxil olmaqla), bələdiyyə üzvləri və bələdiyyə qulluqçuları;

2. dövlət orqanlarında seçkili vəzifələrə namizədliyi qanunla müəyyən edilən qaydada qeydə alınmış şəxslər;

3. dövlət və bələdiyyə müəssisə, idarə və təşkilatlarının, o cümlədən publik hüquqi şəxslərin, həmçinin kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatlarının rəhbərləri və işçiləri;

4. dövlət və bələdiyyə müəssisə, idarə və təşkilatlarında, o cümlədən publik hüquqi şəxslərdə, həmçinin kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatlarında xüsusi səlahiyyət üzrə təşkilati-sərəncamverici və ya inzibati-təsərrüfat funksiyalarını yerinə yetirən şəxslər;

5. hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər;

6. xarici ölkələrin dövlət orqanlarının vəzifəli şəxsləri, xarici ölkələrin seçkili dövlət orqanlarının üzvləri, beynəlxalq təşkilatların vəzifəli şəxsləri və digər qulluqçuları, beynəlxalq parlament assambleyalarının üzvləri;

7. beynəlxalq məhkəmələrin hakimləri və digər vəzifəli şəxsləri, Azərbaycan Respublikası və ya xarici ölkələrin qanunlarına, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə əsasən fəaliyyət göstərən yerli, xarici və beynəlxalq arbitrlər, xarici andlı iclasçılar.

Hakimiyyət nümayəndəsi dedikdə, öz səlahiyyəti çərçivəsində qeyri-müəyyən sayda vətəndaşlar, sahəvi mənsubiyyətindən, tabeçiliyindən, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq istənilən idarə, təşkilat və müəssisələr üçün icrası məcburi olan tələblər irəli sürmək və qərarlar qəbul etmək hüququ, hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olan şəxslər başa düşülür. Hakimiyyət nümayəndəsi kateqoriyasına Prezident, Milli Məclisinin deputatları, hökumətin üzvləri, yeri özünüidarə orqanlarının üzvləri, Konstitusiya Məhkəməsinin və başqa məhkəmələrinin hakimləri, hakimiyyət strukturlarının qanunların icrasına nəzarəti həyata keçirən, ictimai qaydanı qoruyan, cinayətkarlıqla mübarizəni həyata keçirən, yangın, epidemiya əleyhinə və digər təhlükəsizliyi təmin edən orqanların (polis, təhlükəsizlik xidməti, prokurorluq,

sanitar-epidemioloji nəzarət, vergi xidməti, gömrük xidməti, tikinti-arxitektura nəzarəti, dövlət meşə nəzarəti və s.) işçiləri və s. şəxslər aid edilir [4, s. 822].

Təşkilati-sərəncamverici funksiyaları həyata keçirən şəxslər dedikdə, əmək kollektivlərinə, iş sahələrinə, kadrların seçilməsi və yerləşdirilməsi, işin təşkili və planlaşdırılması, tabeçilikdəki şəxslərin işə qəbulu və işdən azad edilməsi, icra intizamına nəzarət, yoxlama-təftiş və s. ibarət olmaqla ayrı-ayrı şəxslərin əmək fəaliyyətinə rəhbərlik funksiyasını həyata keçirən şəxslər başa düşülür. Belə funksiyalara malik olan şəxslər kateqoriyasına idarə, təşkilat və müəssisə rəhbərləri aid edilə bilər. İnzibati-təsərrüfat funksiyalarını həyata keçirən şəxslər – dövlət və bələdiyyə mülkiyyəti ilə əlaqədar əmlakı idarə və sərəncam səlahiyyətinə (əmlakın saxlanması, yenidən işlənməsi, satışı, uçotu, nəzarəti, maliyyə vəsaitlərinin, sənədlərin alınması və verilməsi qaydalarını müəyyən etmə, əməyə görə haqqın ödənilməsi və s.) malik olan şəxslərdir. Belə şəxslər kateqoriyasına təsərrüfat, təchizat, maliyyə şöbələrinin rəhbərləri və müavinləri, idarə, müəssisə və təşkilatların inzibati-təsərrüfat hissələrinin rəisləri, baş mühasiblər, anbar müdirləri və digərləri də aiddir. Vəzifəli şəxslər kateqoriyasının analizi əsasında R.İ.Quliyev və M.N.İmanov belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, eyni bir subyekt vəzifəli şəxsin bir və ya bir neçə əlamətinə malik ola bilər. Məsələn, şəhər polis şöbəsinin rəisi hakimiyyət səlahiyyətləri ilə yanaşı, eyni zamanda həm də təşkilati-sərəncamverici və inzibati-təsərrüfat funksiyalarını yerinə yetirir [24, s. 722].

Dövlət orqanlarında, yerli özünüidarə orqanlarında, dövlət və bələdiyyə müəssisə, idarə və təşkilatlarında, habelə digər kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatlarında peşə fəaliyyətini həyata keçirən və texniki vəzifələri icra edən şəxslər vəzifə cinayətlərinin subyektı sayılırlar. Əgər belə işçilərə hansısa təşkilati-sərəncamverici və ya inzibati-təsərrüfat vəzifələri həvalə edilərsə, onda onlar vəzifə cinayətlərinin subyektı ola bilərlər. Məsələn, həkim hərbi xidmətə çağırış üzrə hərbi-həkim komissiyasının üzvü vəzifəsini müvəqqəti icra edərkən səlahiyyətindən sui-istifadə edərək hərbi xidmətə yararsızlıq haqqında sənəd verdikdə digər əlamətlər də

mövcud olduqda, onun əməli təhlil edilən maddə üzrə tövsif edilə bilər [4, s. 822-823].

Vəzifə cinayətləri cinayətin törədilmə üsulları, baş vermiş nəticənin xarakterinə, iştirakçıların dairəsinə və cinayətin törədilməsinə imkan yaradan şəraitin mahiyyətinə görə fərqlənirlər. Hər bir vəzifə cinayətinin araşdırılması zamanı bu xüsusiyyətlərin nəzərə alınması zəruridir.

Rüşvət alma və rüşvət vermə əməlləri CM-nin uyğun olaraq 311 və 312-ci maddələri ilə nəzərdə tutulan cinayətlər olmaqla, bir qayda olaraq, eyni bir faktın qarşı tərəfləri kimi çıxış edir. Belə ki, rüşvət vermə olduqda, adətən, rüşvət alma faktı da mövcud olur. Bununla belə, bəzi hüquqşünaslar rüşvət almanı rüşvət verməyə nisbətən daha təhlükəli əməl kimi qiymətləndirir. F.Y.Səməndərov korrupsiyanın təzahür formalarından birinin rüşvətxorluq olduğunu qeyd edərək göstərir ki, rüşvət vəzifəli şəxsləri korrupsiyaya bağlamağın vasitəsidir. Korrupsiya dövlət mexanizmini qismən mütəşəkkil cinayətkar qurumlara bağlayan sosial-siyasi hadisə olduğu halda, rüşvət konkret davranış aktıdır [31, s. 6].

Rüşvət alma cinayətinin obyektə dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarında qulluq mənafeyi, dövlət qulluğunun normal həyata keçirilməsinin təmininə istiqamətlənmiş ictimai münasibətlərdir. Qanunvericilik bu kriminal əməlin predmetini “rüşvət” kimi ümumiləşdirilmiş terminlə ifadə edərək onun məzmununa pul, qiymətli kağızlar, maddi dəyəri olan əşyalar, digər əmlak və ya əmlak xarakterli mənfəəti daxil etmişdir. Rüşvətin predmeti olaraq pul dedikdə, qanunverici cinayətin törədildiyi anda tədavüldə olan Azərbaycan Respublikasının, habelə xarici dövlətlərin pul nişanlarını (valyutanı) nəzərdə tutmuşdur. Rüşvətin predmeti qismində çıxış edən digər əmlak dedikdə, müəyyən dəyər kəsb edən istənilən maddi qiymətli şeylər, o cümlədən, borc öhdəlikləri şəklində xarici valyutada ifadə olunmuş valyuta sərvətləri, hər hansı növdə və halda olan qızıl, gümüş, platin (həmçinin bu qrupa daxil olan palladium, iridium, osmium və s. kimi digər metallar), habelə onların ərintiləri, xammal və emal olunmuş formada təbii daş-qaş – almaz, yaqut, zümrüd, mirvari nəzərdə tutulur. Rüşvətin predmeti olaraq əmlak xarakterli mənfəət

əvəzsiz olaraq ən müxtəlif xarakterli xidmətlərin göstərilməsində ifadə oluna bilər. Belə xidmətə avtomobillərin, mənzillərin əsaslı təmiri, bağ evlərinin, villaların tikilməsi və s. misal göstərmək olar. Belə əməllər çox vaxt pərdələnir və onlara qanuni əqdə donu geyindirilir [13, s. 786].

Son dövrlərdə seksual xarakterli xidmətlərin göstərilməsi də rüşvətin predmeti kimi qiymətləndirilir. M.N.İmanov bununla əlaqədar yazmışdır ki, uzun illər məhkəmə təcrübəsində qulluq üzrə arzu olunan fəaliyyətə nail olmaq məqsədilə vəzifəli şəxsə göstərilən seksual xidmət rüşvət hesab edilməmişdir. Məhkəmə təcrübəsində özünə yer almış belə bir fikir vardır ki, əgər qadın vəzifəli şəxsin sərəncamında olan işin öz xeyrinə həll olunması üçün onunla intim əlaqəyə girirsə, qadının əməlinə cinayət tərkibi yoxdur. Lakin həm sosioloqlar, həm də hüquqşünaslar qəbul edirlər ki, mahiyyəti pullu seksual xidmətlərdən ibarət olan fahişəlik mövcuddur. Ona görə də xidmətlərinin ödənilməsi haqqında subyektin məlumatı olan kişi və ya qadının vəzifəli şəxsə təqdim edilməsi və belə xidmətin qəbul olunması, şübhəsiz, CM-nin 311-ci maddəsi ilə tövsif edilməlidir. Əgər daimi fahişəliklə məşğul olan şəxs vəzifəli şəxsdən xidmət üzrə müəyyən zəruri hərəkətlərin edilməsinə nail olmağa cəhd edərək əvəzsiz surətdə onunla cinsi əlaqəyə girirsə, məsələ eynilə yuxarıdakı kimi həll ediləcəkdir [24, s. 733-734].

Ayrı-ayrı ölkələrdə son illərin məhkəmə-istintaq təcrübəsi rüşvət almanın yeni və daha mürəkkəb formalarının, daha hiyləgər və maskalanmış üsullarının yaranmasını göstərir. Hüquq ədəbiyyatında belə üsullara misal olaraq göstərilir: əslində mövcud olmayan borcun «qaytarılması»; vəzifəli şəxsə bahalı şeylərin çox ucuz qiymətə “satılması”; saxta əmək sazişi bağlamaqla rüşvət alana pul verilməsi; guya görülmüş işə görə vəzifəli şəxsin qohumlarına və digər şəxslərə pul verilməsi və s. [4, s. 829].

Hüquq ədəbiyyatında və məhkəmə-istintaq fəaliyyətində saxta diplomların, əmək kitabçalarının, şəhadətnamələrin və s. rüşvətin predmetinə aid olub-olmadığı haqqında məsələ birmənalı şəkildə öz həllini tapmamışdır. Öz-özülüyündə onlar maddi dəyərə malik deyil, lakin onlardan istifadə edilməsi daha yüksək əmək haqqı

olan vəzifələr tutmağa, pensiyalar və ya sair müavinətlər almağa imkan verir. Bəzi müəlliflər belə sənədlərin vəzifəli şəxsə təqdim edilməsini rüşvət hesab edir, digərləri isə bunu vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə kimi qiymətləndirirlər. Fikrimizcə, birinci müəlliflərin mövqeyi daha məntiqlidir, çünki həmin predmetlərin əldə edilməsi son nəticədə tamah məqsədini güdür və əmlak faydası gətirir. Ədəbiyyatda maddi dəyəri olmayan, lakin vəzifəli şəxs üçün qiymətli olan (məktublar, yaxın adamların fotosəkilləri və s.) şeylərin verilməsi və onların rüşvətin predmetinə aid edilməsi haqqında dəfələrlə söylənmiş fikri məhkəmə praktikası məntiqi olaraq qəbul etmir. Qeyri-əmlak xarakterli hərəkətlər rüşvətin predmeti ola bilməz (məsələn, müsbət xasiyyətnamə, tövsiyə, qəzet məqaləsi və s.) [24, s. 733-734].

Rüşvət alma obyektiv cəhətdən aşağıdakı əlamətlər kompleksi ilə xarakterizə olunur: 1) maddənin dispozisiyasında qeyd olunan predmetlər şəklində rüşvət almada ifadə olunan əməl; 2) rüşvətin rüşvət verənin və ya onun təmsil etdiyi şəxsin xeyrinə vəzifəli şəxsin vəzifə səlahiyyətlərinə daxil olan və ya öz qulluq mövqeyinə görə yardım edə bildiyi hərəkətləri (hərəkətsizliyi) etməyə görə və ya xidmət üzrə ümumi himayədarlığa və ya laqeydliyə görə alınması; 3) rüşvətin şəxsən və ya vasitəçidən istifadə etməklə alınması. Rüşvət alma cinayətinin obyektiv cəhətinə daxil olan əməl kimi rüşvət alma - vəzifəli şəxsin rüşvət verənin və ya onun təmsil etdiyi şəxsin xeyrinə göstərdiyi xidmət müqabilində ona verilən pulu, qiymətli kağızı, əmlakı və ya əmlak mənfəətini qəbul etməsindən ibarət olan hərəkətdir.

Rüşvət cinayətlərinin obyektiv cəhətinə aşağıdakı elementlərin daxil edilməsi ilə bağlı təkliflər də mövcuddur: 1) rüşvət alan şəxsin rüşvətə görə etdiyi və ya etmədiyi hərəkət (hərəkətsizlik) onun xidməti vəzifəsinin (səlahiyyətlərinin) icrası ilə əlaqədardır, yəni bu hərəkət (hərəkətsizlik) onun xidməti vəzifəsinə (səlahiyyətlərinə) daxildirmi? 2) vəzifəli şəxs istədiyi və ya aldığı rüşvətə görə gözlənilən hərəkəti (hərəkətsizliyi) edə bilərdimi? 3) vəzifəli şəxsin hansı hərəkətinə (hərəkətsizliyinə) görə verilən maddi və sair nemət rüşvət sayıla bilər? 4) vəzifəli

şəxs rüşvət almaq müqabilində xidmət üzrə ümumi himayədarlıq və ya laqeydlik imkanına malik olmuşdurmu? [20, s. 71].

Rüşvəti səciyyələndirən əlamətlər olaraq onun əmlak mükafatı olmasını, dövlət və ya özünüidarə orqanlarının vəzifəli şəxsinə verilməsini, mükafatın təqdim edilməsinin vəzifəli şəxsin, bu rüşvəti verənin xeyrinə öz səlahiyyətləri çərçivəsinə daxil olan müəyyən hərəkətlərin edilməsi ilə şərtləndirilməsini göstərmək olar. Xidməti iş üzrə himayədarlıq, habelə laqeydlik kimi hərəkət və ya hərəkətsizlik də rüşvəti xarakterizə edən əlamətlər kateqoriyasına aid edilir. Qanunun mənasına görə, rüşvət vəzifəli şəxsin rüşvət verənə yaxşı münasibət bəsləməsindən ötrü verildikdə də, rüşvətخورluq üstündə cinayət məsuliyyəti mövcud olur. Məsələ ondadır ki, xidmət üzrə ümumi himayədarlıq və ya laqeydlik konkret olaraq nə hərəkət, nə də hərəkətsizlik kimi qiymətləndirilmir. Burada hərəkət və hərəkətsizliyin rüşvət verənin xeyrinə spesifik sintezi mövcud olur. Belə hallara bariz nümunə kimi dövlət ticarət təşkilatlarında, xidmət sahəsində, məişət-kommunal sahədə işçilər tərəfindən rəisə “hər ehtimala qarşı” verilən müxtəlif hədiyyələr göstərilir. Bu hədiyyələri verməklə, işçilər rəisin rəğbətini qazanır və onu müəyyən mənada “gözükölgəli” edirlər ki, sonradan hər hansı pozuntuya onun göz yummasını təmin edirlər [13, s. 787-788].

Rüşvət vəzifə səlahiyyətlərindən, qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilən əməllərin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) müqabilində verilir. Eyni zamanda rüşvətin təqsirkarın edə bilməyəcəyi, lakin rüşvət verənin bu barədə məlumatı olmadığı hərəkətlərə (hərəkətsizliyə) görə də verilməsi mümkündür.

Vəzifə səlahiyyətləri dedikdə, qanunla və ya əmək müqaviləsi ilə vəzifəli şəxsə həvalə edilmiş səlahiyyətlər nəzərdə tutulur. Qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilən hərəkətlər isə artıq vəzifəli şəxsin öz səlahiyyətlərindən kənara çıxan fəaliyyəti başa düşülür.

Bu cinayət formal tərkibli olduğuna görə rüşvət tam şəkildə və ya müəyyən hissəsi qəbul edildiyi andan başa çatmış hesab edilir, yəni kriminal əməl “rüşvət alanın “işinin görülmə-görülməməsindən, həmin işi görməyə görə” hazırlığın olub-

olmamasından asılı olmayaraq, rüşvətin heç olmazsa bir hissəsi alındığı andan başa çatmış hesab edilir [4, s. 830]. Təqsirkar özündən asılı olmayan səbəblərdən rüşvəti ala bilməmişdirsə (məsələn, müvafiq orqan işçilərinin rüşvət alma aktının qarşısını alması), əməl rüşvət almağa cəhd kimi tövsif edilir. Rüşvət alma cinayəti – pul və yaxud digər qiymətli şeylərin nəinki vəzifəli şəxsin özü tərəfindən, həm də onun tapşırığı ilə üçüncü şəxs tərəfindən alındığı (qəbul edildiyi) halda da başa çatmış hesab olunur [13, s. 788].

Rüşvət alma cinayəti subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilir. Təqsirkar mükafatın ona vəzifəli şəxs kimi öz vəzifə səlahiyyətlərindən və ya yalnız öz qulluq mövqeyindən istifadə edərək yerinə yetirə biləcəyi hərəkətlərə (hərəkətsizliyə) görə verildiyini dərk edir və bunun baş verməsini arzulayır.

FƏSİL III. Azərbaycan Respublikasında korrupsiya cinayətlərinin bəzi əsas kriminoloji xüsusiyyətləri

Cinayətin ictimai təhlükəlilik əlaməti obyektiv kateqoriya sayılır və qanunverici orqana bu və ya digər əməli kriminalaşdırmaqda və ya dekriminalaşdırmaqda kömək edir. Hər bir cinayətin təhlükəliliyi onun insanlara, cəmiyyətə və dövlətə vurduğu ziyanla müəyyən olunur. Cinayətin ictimai təhlükəliliyi ilk növbədə əməlin qəsd etdiyi obyektə görə araşdırılır. Tədqiq etdiyimiz korrupsiya cinayətləri hakimiyyətin və dövlət idarəçiliyinin əsaslarını sarsıdır, dövlət orqanlarını əhali arasında hörmətdən və nüfuzdan salır, vətəndaşların hüquq və mənafelərinin, mühüm sosial prinsiplər olan ədalətliliyin və bərabərliyin pozulmasına səbəb olur, vətəndaşların müəyyən hissəsində vəzifəli şəxsləri ələ almaq yolu ilə problemlərini həll etmənin, arzularına nail olmanın mümkünlüyü təsəvvürünü yaradır.

Korrupsiya cinayətləri həm də çox vaxt gizli qalmasına görə böyük ictimai təhlükəliliyə malikdir. Qeyd edək ki, yalnız qəsd edilən obyektə göstərməklə cinayətin ictimai təhlükəliliyini açmaq, onu xarakterizə etmək mümkün deyil. Korrupsiya əməllərinin ölkədə törədilmiş cinayətlərin strukturunda, habelə dövlət hakimiyyəti əleyhinə törədilmiş cinayətlərin strukturunda xüsusi çəkisini, illər üzrə bu cinayətlərin vəziyyətini və dinamikasını, intensivliyini, cinayətkarlıq əmsalını (əhalinin hər 100 min nəfərinə düşən cinayətlərin sayını) öyrənmək və onları təhlil etmək əsasında onun ölkənin həyatı üçün yaratdığı real sosial təhlükənin məzmununu açmaq olar.

Qeyd edək ki, statistik hesabatlarda Azərbaycan Respublikası CM-nin 33-cü fəslinə daxil olan bütün cinayətlər üzrə məlumatlar öz əksini tapmır. Digər tərəfdən, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, korrupsiya cinayətləri sistemində ən təhlükəlisi rüşvətxorluq əməlləridir. Buna görə də Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin cinayətkarlıqla bağlı statistik məlumatları əsasında rüşvətxorluq cinayətlərinin vəziyyətini və dinamikasını nəzərdən keçirək.

Azərbaycan Respublikasında rüşvətxorluq cinayətləri ilə bağlı mövcud vəziyyəti

(onların dinamikasını, cinayətkarlıq əmsalını, cinayətkarlığın ümumi strukturundakı, dövlət hakimiyyəti əleyhinə edilən cinayətlərin və korrupsiya cinayətlərin tərkibindəki xüsusi çəkisini, habelə həmin cinayətləri törətməsi müəyyən edilmiş şəxslərlə bağlı müvafiq göstəriciləri) araşdırıb müqayisəli təhlillər və ümumiləşmələr aparmaq, elmi və praktik cəhətdən əhəmiyyət kəsb edən qanunauyğunluqları aşkar etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Baş Əməliyyat və Statistik İnformasiya İdarəsinin məlumatları əsasında dörd cədvəl hazırlamışıq.

Azərbaycan Respublikasında rüşvətxorluq cinayətləri və ümumən cinayətkarlıqla bağlı vəziyyətin dəyişməsi mənzərəsini daha aydın təsəvvür etmək üçün 30 illik (1980-2010-cu illər) bir müddətdəki dinamikanın nəzərdən keçirilməsi qərara alınmışdır. Bunun üçün Azərbaycan Respublikasında 1980-2000-ci illər üzrə cinayətkarlığın strukturunda rüşvətxorluq cinayətləri ilə bağlı göstəricilər cədvəl № 1-də, 2001-2010-cu illər üzrə müvafiq göstəricilər isə dövlət hakimiyyəti əleyhinə edilən cinayətlər və korrupsiya cinayətləri ilə əlaqəli şəkildə cədvəl № 2-də əks etdirilmişdir.

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Baş Əməliyyat və Statistik İnformasiya İdarəsinin respublikada cinayətkarlığın strukturu və dinamikası haqqında məlumatlarında rüşvət alma və rüşvət vermə cinayətlərinin sayı ayrı-ayrılıqda deyil, birlikdə göstərilmişdir. Buna görə tərtib edilən cədvəllərdə də həmin cinayətlərin birgə sayı verilmişdir. Həmin cədvəllərdən göründüyü kimi, respublikada qeydə alınmış cinayətlərin cəmi sayı 1980-ci ildə 15264 olmuş, bu rəqəm ilbəil artaraq 1992-ci ildə 22450-yə çatmışdır: 7186 və 47,1% artım.

1993-cü ildən başlayaraq həmin göstərici azalan xətt üzrə getmiş və 2000-ci ildə 13958-ə enmişdir. Bu göstərici 1980-ci ilin müvafiq göstəricisindən 1306 və ya 8,6% aşağı olmuşdur.

Qeydə alınmış ümumi cinayətlərin sayı 2001-ci ildən başlayaraq (14607) yenidən artma meylinə malik olmuş 2010-cu ildə 23010-a çatmışdır. Artım 8403 və ya 57,5% təşkil etmişdir. 1980-ci illə (15264) müqayisədə 2010-cu ildə (23010) artım 7746-ya və ya 50,7% bərabər olmuşdur. Başqa sözlə, son 30 ildə qeydə alınmış

ümumi cinayətlərin illik artımı 2582 və ya 1,7% təşkil etmişdir.

Cədvəl № 1

**Azərbaycan Respublikasında 1980-2000-ci illər üzrə cinayətkarlığın
strukturunda rüşvətxorluq cinayətləri ilə bağlı göstəricilər**

İllər	Qeydə alınmış cinayətlərin cəmi sayı	1980-ci ilə nisbətən dinamika		Rüşvətxorluq cinayətlərin sayı	1980-ci ilə nisbətən dinamika		Cinayətkarlığın ümumi strukturunda xüsusi çəkisi
		rəqəmlə	%-lə		rəqəmlə	%-lə	
1980	15264	112	0,73
1981	16766	1502	9,8	110	-2	-0,9	0,65
1982	16897	1633	10,7	128	16	14,3	0,76
1983	17451	2187	14,3	107	-5	-4,5	0,61
1984	17152	1888	12,4	137	25	22,3	0,80
1985	16408	1144	7,5	151	39	34,8	0,92
1986	15267	3	0,02	117	5	4,5	0,77
1987	13985	-1279	-8,4	68	-44	-39,3	0,49
1988	14006	-1258	-8,2	62	-50	-44,6	0,44
1989	14979	-285	-1,9	57	-55	-49,1	0,38
1990	15411	147	1,0	32	-80	-71,4	0,21
1991	15617	353	2,3	34	-78	-69,6	0,22
1992	22450	7186	47,1	39	-73	-65,2	0,17
1993	18145	2881	18,9	44	-68	-60,7	0,24
1994	18553	3289	21,5	43	-69	-61,6	0,23
1995	19958	4694	30,8	67	-45	-40,2	0,34
1996	17528	2264	14,8	58	-54	-48,2	0,33
1997	16402	1138	7,5	68	-44	-39,3	0,41
1998	14937	-327	-2,1	66	-46	-41,1	0,44
1999	14400	-864	-5,7	68	-44	-39,3	0,47
2000	13958	-1306	-8,6	55	-57	-50,9	0,40

Cinayətkarlıq əmsalı (əhalinin hər 100 min nəfərinə düşən cinayətlərin sayı) göstəricisi də son on ildə yüksələn xətt üzrə dəyişmişdir. Belə ki, 2001-ci ildə cinayətkarlıq əmsalı 180-ə bərabər olmuşdusa, bu rəqəm 2010-cu ilə 253-ə çatmışdır. Göründüyü kimi artım 73 və ya 40,6%-ə bərabərdir.

Azərbaycan Respublikasında 2001-2010-cu illər üzrə cinayətkarlığın strukturunda rüşvətخورluq cinayətləri ilə bağlı göstəricilər

İllər		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Qeydə alınmış cinayətlərin cəmi sayı		14607	15520	15206	16810	18049	19045	18667	21692	22830	23010
2001-ci ilə nisbətən dinamika	rəqəmlə	...	913	599	2203	3442	4438	4060	7085	8223	8403
	%-lə	...	6,3	4,1	15,1	23,6	30,4	27,8	48,5	56,3	57,5
Cinayətkarlığ əmsalı		180	189	184	203	213	223	216	248	257	253
Dövlət hakimiyyəti əleyhinə edilən cinayətlərin sayı		991	1091	1091	1020	1160	1200	1033
2004-cü ilə nisbətən dinamika	rəqəmlə	100	0	-71	69	109	42
	%-lə	10,1	0	-7,2	7,0	11,0	4,2
Cinayətkarlıq əmsalı		11,9	12,9	12,8	11,8	13,3	13,3	11,3
Cinayətkarlığın ümumi strukturunda xüsusi çəkisi		5,9	6,0	5,7	5,5	5,3	5,3	7,9
Korrupsiya cinayətlərin sayı		166	172	145	137	172	198
2005-ci ilə nisbətən dinamika	rəqəmlə	6	-21	-29	6	32
	%-lə	3,6	-12,7	-17,5	3,6	19,3
Cinayətkarlıq əmsalı		2,0	2,0	1,7	1,6	1,9	2,2
Cinayətkarlığın ümumi strukturunda xüsusi çəkisi		0,9	0,9	0,8	0,6	0,8	0,9
Dövlət hakimiyyəti əleyhinə edilən cina-yətlərin strukturunda xüsusi çəkisi		15,2	15,8	14,2	11,8	14,3	19,2
Rüşvətخورluq		54	17	9	5	13	12	9	4	7	12
2001-ci ilə nisbətən dinamika	rəqəmlə	...	-37	-45	-49	-41	-42	-45	-50	-47	-42
	%-lə	...	-68,5	-83,3	-90,7	-75,9	-77,8	-83,3	-92,6	-87,0	-77,8
Cinayətkarlığ əmsalı		0,67	0,21	0,11	0,05	0,15	0,14	0,10	0,05	0,08	0,13
Cinayətkarlığın ümumi strukturunda xüsusi çəkisi		0,37	0,11	0,06	0,03	0,07	0,06	0,05	0,02	0,03	0,05
Dövlət hakimiyyəti		0,50	1,19	1,10	0,88	0,34	0,58	1,16

əleyhinə edilən cina-yətlərin strukturunda xüsusi çəkisi										
Korrupsiya cina-yətlərin strukturunda xüsusi çəkisi	7,83	6,98	6,21	2,92	4,07	6,06

Qeyd. Cədvəl № 2-nin 3-5-ci qrafalarında Azərbaycan Respublikasında 2001-2010-cu illər üzrə qeydə alınmış cəmi cinayətlərin dinamikası, cinayətkarlıq əmsalı, 7-10-cu qrafalarında dövlət hakimiyyəti əleyhinə edilən cinayətlərin dinamikası, cinayətkarlıq əmsalı, cinayətkarlığın ümumi strukturundakı xüsusi çəkisi, 12-16-cı qrafalarında korrupsiya cinayətlərinin dinamikası, cinayətkarlıq əmsalı, cinayətkarlığın ümumi strukturunda və dövlət hakimiyyəti əleyhinə edilən cinayətlərin tərkibindəki xüsusi çəkisi, 18-23-cü qrafalarında rüşvətxorluq cinayətlərinin dinamikası, cinayətkarlıq əmsalı, cinayətkarlığın ümumi strukturunda, dövlət hakimiyyəti əleyhinə edilən cinayətlərin və korrupsiya cinayətlərinin tərkibindəki xüsusi çəkisi ilə bağlı göstəricilər nəzərdə tutulmuşdur. Bəzi xanalara uyğun göstəricilər Azərbaycan Respublikası DİN-in məlumatlarında verilmədiyindən üç nöqtə qoyulmuşdur.

1980-2010-cu illərdə rüşvətxorluq cinayətlərinin dinamikasına nəzər salaq. Qeyd edilən müddətdə rüşvətxorluq cinayətləri də azalan xətt üzrə dəyişmişdir. Belə ki, 1980-ci ildə respublikada 112 rüşvətxorluq cinayəti qeydə alınmışdırsa, bu rəqəm 1992-ci ildə 39-a bərabər olmuşdur: 73 və ya 65,2% azalma. Rüşvətxorluq cinayətlərinin sayı 1992-ci ildən başlayaraq artma meylinə malik olmuş 2000-ci ildə bu rəqəm 55-ə bərabər olmuşdur. Ancaq bu göstərici də 1980-ci ilin müvafiq göstəricisindən 57 və ya 50,9% aşağıdır.

Qeydə alınmış rüşvətxorluq cinayətlərinin sayı 2001-ci ildən başlayaraq yenidən azalan xətt üzrə dəyişmişdir. Ancaq bu dəfə azalma daha kəskin olmuşdur. Belə ki, 2001-ci ildə rüşvətxorluq cinayətlərinin sayı 54 olmuşdusa, 2002-ci ildə bu rəqəm 17-yə enmişdir. Azalma 37-yə və ya 68,5%-ə bərabər olmuşdur. 2010-cu ildə rüşvətxorluq cinayətlərinin sayı 12-yə enmişdir. Bu, 2001-ci illə müqayisədə 42 və ya 77,8% aşağıdır. 2010-cu ilin göstəricisi (12) 1980-ci ilin göstəricisi (112) ilə müqayisədə 100 və ya 9 dəfə aşağı olmuşdur.

Qeyd edək ki, rüşvətxorluq cinayətlərinin cinayətkarlığın ümumi strukturundakı xüsusi çəkisi də aşağı düşmüşdür. Bu göstərici 1980-ci ildə 0,73%-ə bərabər olmuşdursa da, 2000-ci ildə 0,40%-ə enmişdir. Azalma 2001-2010-cu illərdə daha kəskin şəkildə getmiş və 2010-cu ildə 0,05-ə bərabər olmuşdur.

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Baş Əməliyyat və Statistik İnformasiya İdarəsinin məlumatlarında 2004-cü ildən dövlət hakimiyyəti əleyhinə edilən cinayətlərin, 2005-ci ildə isə korrupsiya cinayətlərinin sayı ilə bağlı göstəricilər əks etdirilmişdir. Rüşvətxorluq cinayətləri bu cinayət qruplarına daxil olduğundan, onlarla bağlı göstəricilərə nəzər salınması maraq doğurur.

Cədvəl № 2-dən göründüyü kimi, 2004-cü ildə dövlət hakimiyyəti əleyhinə edilən cinayətlərin sayı 991 olmuş, sonra bu göstərici ilbəil artaraq 2010-cu ildə 1033-ə çatmışdır. Artım 42 və ya 4,2% təşkil etmişdir. Qeyd edilən əməllərin cinayətkarlıq əmsalı 2004-cü ildə 11,9, 2010-cu ildə isə 11,3 təşkil etmişdir. Dövlət hakimiyyəti əleyhinə edilən cinayətlərin cinayətkarlığın ümumi strukturunda xüsusi çəkisi 2004-cü ildə 5,9-a, 2010-cu ildə 7,9-a bərabər olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında 2005-ci ildə qeydə alınmış korrupsiya cinayətlərinin sayı 166 olmuş, 2010-cu ildə bu rəqəm 32 və ya 19,3% artaraq 198-ə bərabər olmuşdur. Korrupsiya cinayətlərinin cinayətkarlıq əmsalı 2005-ci ildə 2,0, 2010-cu ildə 0,9 olmuşdur. Cinayətkarlığın ümumi strukturunda bu cinayətlərin xüsusi çəkisi 2005-ci ildə 0,9%, 2010-cu ildə cüzi azalaraq 0,9% təşkil etmişdir. Dövlət hakimiyyəti əleyhinə edilən cinayətlərin strukturunda korrupsiya cinayətlərinin xüsusi çəkisi 2005-ci ildə 15,2%, 2010-cu ildə 19,2% olmuşdur.

Rüşvətxorluq cinayətləri ilə bağlı göstəriciləri yuxarıda nəzərdən keçirmişik. İndi isə rüşvətxorluq cinayətlərinin dövlət hakimiyyəti əleyhinə edilən cinayətlər və korrupsiya cinayətləri ilə münasibətlərinə baxaq. Dövlət hakimiyyəti əleyhinə edilən cinayətlərin strukturunda rüşvətxorluq cinayətlərinin xüsusi çəkisi 2004-cü ildə 0,50%, 2010-cu ildə 1,16% olmuşdur. Korrupsiya cinayətlərinin strukturunda rüşvətxorluq cinayətlərinin xüsusi çəkisi isə 2005-ci ildə 7,83%, 2010-cu ildə 6,06% təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsi tərəfindən 2017-ci ildə vətəndaşların 7809 müraciətinə baxılmış, həmçinin 280 cinayət xarakterli material araşdırılmışdır. Həmin materiallardan 181 (65%) material üzrə Cinayət Məcəlləsinin müxtəlif maddələri ilə cinayət işləri başlanmış, 99 (35%) material üzrə digər prokuror təsir aktlarının tətbiq edilməsi təmin edilmişdir. Baş İdarənin 161 sayılı “Qaynar xətt” əlaqə mərkəzinə 4183 müraciət daxil olmuşdur ki, bu da 2016-cı il ilə müqayisədə 1309 vahid (23,8%) azalma sayılır. “Qaynar xətt” əlaqə mərkəzinə daxil olmuş müraciətlər əsasında 23 cinayət işi başlanmış, həmçinin əlaqəli dövlət qurumları ilə birgə görülmüş tədbirlər nəticəsində digər müraciətlərin müsbət həll olunması təmin edilməklə vətəndaşların pozulmuş hüquqları bərpa edilərək aşkar edilmiş qanun pozuntularının aradan qaldırılması məqsədi ilə müvafiq təşkilatlara təqdimatlar göndərilmişdir. Baş İdarənin əməliyyat tədbirləri nəticəsində cinayət başında yaxalanmış şəxslər barəsində 5, habelə əməliyyat üsul və vasitələrindən istifadə etməklə korrupsiya hüquqpozmaları barədə əldə edilmiş məlumatlar əsasında 17, cəmi 22 cinayət işi başlanmışdır.

2017-ci il ərzində Baş İdarədə dövlət və özəl sektorda çalışan 305 vəzifəli şəxs barəsində barəsində 214 cinayət işinin istintaqı tamamlanaraq, baxılması üçün aidiyyəti məhkəmələrə göndərilmişdir. Məhkəmələrə göndərilmiş 305 şəxs barəsində 214 cinayət işindən 127 şəxs barəsində 83 iş qulluq mövqeyindən istifadə etməklə mənimsəmə və israf etmə, 67 şəxs barəsində 56 iş qulluq mövqeyindən istifadə etməklə dələduzluq, 35 şəxs barəsində 25 iş vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə etmə, 17 şəxs barəsində 7 iş rüşvət alma (passiv rüşvətxorluq), 19 şəxs barəsində 11 iş rüşvət vermə (aktiv rüşvətxorluq), 8 şəxs barəsində 7 iş vəzifə saxtakarlığı, qalanları isə digər korrupsiya cinayətləri ilə bağlı olmuşlar. Məhkəmələrə göndərilmiş cinayət işləri üzrə 83 milyon 486 min manat ziyanın ibtidai araşdırma mərhələsində 27 milyon 575 min manat və ya 33.03% ödənilməsi təmin edilmiş, həmçinin qalan ziyanın ödənilməsini təmin etmək məqsədilə əmlak üzərinə həbs qoyulması ilə yanaşı, digər tədbirlər görülmüşdür [9, s. 91-95].

Azərbaycan Respublikasında 2018-ci ildə vətəndaşların korrupsiya ilə bağlı 8058 müraciətinə baxılmış, həmçinin 310 cinayət xarakterli material araşdırılmışdır. Həmin materialların 222-si (71,7%) üzrə cinayət işi başlanmış, 88 (28,3%) material üzrə digər prokuror təsir aktları tətbiq edilməklə, 61 nəfər vəzifəli şəxs intizam məsuliyyətinə cəlb edilmişdir. “161-Qaynar xətt” əlaqə mərkəzinə isə 3854 müraciət daxil olmuş, həmin müraciətlərin 19-u üzrə Cinayət Məcəlləsinin müxtəlif maddələri ilə cinayət işləri başlanmışdır. Əməliyyat tədbirləri nəticəsində 25 şəxs cinayət başında yaxalanmış, əməliyyat üsul və vasitələrindən istifadə etməklə korrupsiya hüquqpozmaları barədə əldə edilmiş məlumatlar əsasında isə 24 cinayət işi başlanmışdır.

2018-ci il ərzində 431 şəxs barəsində 278 cinayət işinin istintaqı tamamlanaraq baxılması üçün aidiyyəti məhkəmələrə göndərilmişdir. Həmin cinayət işlərindən 121 şəxs barəsində 68 iş mənimsemə və israf etmə, 86 şəxs barəsində 55 iş dələduzluq, 33 şəxs barəsində 21 iş vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə etmə, 23 şəxs barəsində 13 iş rüşvət alma (passiv rüşvətخورluq), 46 şəxs barəsində 36 iş rüşvət vermə (aktiv rüşvətخورluq) və şəxsi rüşvət verməyə təhrik etmə, qalanları isə digər korrupsiya cinayətləri ilə bağlı olmuşdur.

Məhkəmələrə göndərilmiş cinayət işləri üzrə 120.0 milyon manat məbləğində maddi ziyandan ibtidai araşdırma mərhələsində 53.3 milyon manatın ödənilməsi təmin edilmiş, həmçinin qalan ziyanın ödənilməsini təmin etmək məqsədilə 34.2 milyon manat dəyərində qiymətləndirilən əmlak üzərinə həbs qoyulmaqla, ümumilikdə vurulmuş maddi ziyanın 73 %-nin ödənilməsi təmin edilmişdir [10, s. 85-89].

2019-cu ildə Baş İdarə tərəfindən vətəndaşların 8447 müraciətinə baxılmış, həmçinin 317 cinayət xarakterli material araşdırılmışdır. Həmin materialların 231-i (72.90%) üzrə cinayət işi başlanmış, 86 (27.10%) material üzrə digər prokuror təsir aktları tətbiq edilmişdir. Korrupsiya hüquqpozmaları barədə müraciətlərin fasiləsiz rejimdə qəbulu məqsədi ilə yaradılmaqla Baş İdarə ilə vətəndaşlar arasında mühüm əhəmiyyətli dialoq vasitəsi rolunu oynayan “161-Qaynar xətt” əlaqə mərkəzinə

hesabat dövründə daxil olmuş əsasən, yerli icra hakimiyyətləri, səhiyyə, sosial müdafiə, təhsil, bələdiyyə və digər sahələri əhatə edən 3849 müraciət üzrə əlaqəli dövlət qurumları ilə birgə görülmüş tədbirlər nəticəsində müraciətlərin müsbət həll olunması təmin edilməklə, vətəndaşların pozulmuş hüquqları bərpa edilmiş, 19 halda müraciət üzrə Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddələri ilə cinayət işləri başlanmış, habelə aşkar edilmiş qanun pozuntularının aradan qaldırılması məqsədi ilə müvafiq təşkilatlara təqdimatlar göndərilmiş, görülmüş tədbirlər nəticəsində 47 vəzifəli şəxs intizam məsuliyyətinə cəlb edilmişdir.

Hesabat dövründə Baş İdarənin əməliyyat qurumları öz vəzifələrini uğurla icra edərək keçirdikləri əməliyyat tədbirləri nəticəsində 19 şəxs cinayət başında yaxalanmış, 17 nəfər axtarışda olan şəxs saxlanılmış, əməliyyat üsul və vasitələrindən istifadə etməklə korrupsiya hüquqpozumları barədə əldə edilmiş məlumatlar əsasında 49 cinayət işi başlanmışdır. 2019-ci il ərzində Baş İdarədə 497 şəxs barəsində 310 cinayət işinin istintaqı tamamlanaraq baxılması üçün aidiyyəti məhkəmələrə göndərilmişdir. Həmin cinayət işlərindən 101 şəxs barəsində 59 iş qulluq mövqeyindən istifadə etməklə mənimsəmə və israf etmə, 69 şəxs barəsində 55 iş qulluq mövqeyindən istifadə etməklə dələduzluq, 36 şəxs barəsində 18 iş vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə etmə, 52 şəxs barəsində 20 iş rüşvət alma (passiv rüşvətخورluq), 68 şəxs barəsində 43 iş rüşvət vermə (aktiv rüşvətخورluq) və şəxsi rüşvət verməyə təhrik etmə, qalanları isə digər korrupsiya cinayətləri ilə bağlı olmuşdur. İl ərzində cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərini və ya digər əmlakı leqallaşdırma faktları üzrə 7 cinayət işinin istintaqı tamamlanmış, hüquqi şəxslərə cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq olunması barədə 3 cinayət işi üzrə 3 hüquqi şəxs barədə qərar qəbul olunaraq, hüquqi şəxslər və onların rəhbərliyi məhkəmə məsuliyyətinə verilmişdir.

Məhkəmələrə göndərilmiş cinayət işləri üzrə 83.2 milyon manat məbləğində maddi ziyanın ibtidai araşdırma mərhələsində 21.8 milyon manatın ödənilməsi təmin edilmiş, həmçinin qalan ziyanın ödənilməsinə təmin etmək məqsədilə 40.3 milyon manat dəyərində qiymətləndirilən əmlak üzərinə həbs qoyulmaqla,

ümumilikdə vurulmuş maddi ziyanın 74.7%-nin ödənilməsi təmin edilmişdir. O cümlədən, Mənzil Tikinti Kooperativlərinin vəzifəli şəxsləri və onlarla cinayət əlaqəsinə girmiş digər şəxslər tərəfindən ayrı-ayrı vətəndaşlara satılmış mənzilləri təkrar satmaqla dələduzluq yolu ilə özgələrinə məxsus külli miqdarda pul vəsaitlərinin ələ keçirilməsi faktları üzrə vurulmuş maddi ziyanın ödənilməsinin təmin edilməsi üçün aidiyyəti dövlət qurumları ilə birgə tədbirlər görülmüşdür [21].

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasında rüşvətxorluq cinayətləri və ümumiyyətlə cinayətkarlıqla bağlı göstəricilər Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri üzrə müvafiq göstəricilərdən xeyli aşağıdır. Bu, bir tərəfdən, Azərbaycan Respublikasında cinayətkarlığa qarşı aparılan mübarizənin nəticəsidir, digər tərəfdən, respublikada cinayətkarlığın latentliyi ilə izah edilə bilər.

Bununla bağlı T.Y.Qarayev göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında cinayətkarlıqla bağlı göstəricilərin aşağı olması respublikada cinayətkarla onun qurbanı arasında razılaşmanın geniş yayılması, zərərçəkənlərin passivliyi, cinayətkarların intiqam almasından qorxmaları, işləyən şəxslərin işdən çıxarılması qorxusu altında sui-istifadə hallarına göz yummaları (respublikada böyük miqdarda artıq işçi qüvvəsi vardır), azərbaycanlıların başqa şəxslərin hüquqazidd əməllərinə dözümlü olması, hüquqmühafizə orqanlarının zəifliyi, bu orqanların milli psixologiya prinsiplərini rəhbər tutan işçilərinin səhlənkarlığı və digər hallarla bağlı cinayətkarlığın latentliyinin yüksək olması və geniş yayılması ilə şərtlənir [38, c. 18-20].

Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasında korrupsiya cinayətləri ilə uğurlu hüquqi mübarizə aparmaq üçün bu növ cinayətlər həm də kriminoloji istiqamətdə öyrənilməli, onların intensivliyi, coğrafiyası, törədilmə səbəbləri aşkar edilməli və neytrallaşdırılmalı, bu cinayətlərin qarşısının alınması və latentliyinin azaldılması üzrə elmi cəhətdən əsaslandırılmış tövsiyələr işlənib hazırlanmalı və həyata keçirilməli, bu zaman qeyd edilən cinayətlərlə mübarizə sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsi nəzərə alınmalıdır.

Qeyd edək ki, cinayətkarlığın vəziyyətinin və dinamikasının kompleks şəkildə

öyrənilməsi, cinayət törətmiş şəxslər barədə sosial-demoqrafik, cinayət-hüquqi və cəza-icra səciyyəli məlumatların toplanılması, təhlil edilməsi və ümumiləşdirmələr aparılaraq müvafiq nəticələr çıxarılması olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələdir. Bu, cinayətkarlığa qarşı uğurlu mübarizə aparılması və profilaktik tədbirlər görülməsi işinə kömək edərdi.

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Baş Əməliyyat və Statistik İnformasiya İdarəsinin respublikada cinayətkarlığın strukturu və dinamikası haqqında məlumatları, Respublika Statistika Komitəsinin DİN-in qeyd olunan idarəsinin məlumatları əsasında hazırladığı illik statistik bülletenlər elmi-tədqiqat işləri üçün müəyyən informasiya əldə etməyə imkan versə də, bu informasiya məhdud və ümumi səciyyəyə daşır, tədqiqat işlərində gərəkli olan bir çox göstəriciləri əhatə etmir.

Ona görə biz Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər, Ədliyyə Nazirliklərinin, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin və digər məhkəmələrin nəzdində cinayətkarlığın statistikasını və öyrənilməsi bölmələrinin işinin gücləndirilməsini və onların işini vahid qaydada ümumiləşdirən elmi-tədqiqat qurumunun yaradılmasını zəruri hesab edirik. Bu qurum respublikada cinayətkarlığın vəziyyəti və dinamikası ilə bağlı, o cümlədən tədqiq etdiyimiz cinayətlərlə və onları törətmiş şəxslərlə bağlı sosial-demoqrafik, cinayət-hüquqi və cəza-icra səciyyəli məlumatların toplanılması, təhlil edilməsi və ümumiləşdirmələr aparılması məsələlərini uğurla həll edərdi ki, bu da mühüm nəzəri və təcrübi əhəmiyyətə malikdir.

NƏTİCƏ

Tədqiqatın yekunu olaraq aşağıdakı elmi nəticələrə gəlirik.

1. Korrupsiya ictimai həyatın bütün sahələrinə pozucu təsir edir. Bu neqativ təzahür cəmiyyətin mütərəqqi inkişafına maneə olmaqla yanaşı, həm də ölkənin milli təhlükəsizliyinə ciddi təhlükə yaradır.

Korrupsiya iqtisadi sahədə sağlam bazar rəqabəti mexanizminin pozulmasına, inhisarçılığın yaranması və inkişafına, dövlət büdcə vəsaitinin, xüsusən dövlət sifarişlərinin bölünməsi və kreditlərin qeyri-səmərəli paylanılmasına, cəmiyyətin əksəriyyətinin hesabına korrupsiya münasibətlərində olan bir qrup insanın əsassız varlanmasına, korrupsiya elementlərinin hesabına malın və xidmətlərin qiymətinin artmasına, gizli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaranmasına gətirib çıxarır ki, bu da son nəticədə dövlətin öz iqtisadi funksiyasını tam həcmdə, səmərəli və ədalətli şəkildə həyata keçirməsinə maneçilik törədir.

Korrupsiya sosial sahədə cəmiyyətin üzvlərində hər şeyin pulla ölçülməsinə, insanın dəyərinin əldə etmə vasitəsindən asılı olmayaraq şəxsi vəsaitinin məbləği ilə qiymətləndirilməsinə, insanların əxlaq və davranışında sivil sosial nizamlayıcıların – əxlaq, din, hüquq və ictimai rəyin devalvasiyasına və dağılmasına gətirib çıxarır. Korrupsiya ölkənin maddi həyat nemətlərinin kiçik oliqarxik qrupun xeyrinə ədalətsiz şəkildə bölünməsinə, cəmiyyətin böyük hissəsinin yoxsullaşmasına və ölkədə sosial gərginliyin artmasına səbəb olur. Korrupsiya cəmiyyətin ayrı-ayrı strukturlarının həyatını nizamlayan əsas vasitəyə çevrilməklə qanunu, hüququ nüfuzdan salır.

Siyasi sahədə korrupsiya siyasətin məqsədinin ümummillilikdən oliqarxik klan və qruplaşmaların hakimiyyətinin təmin olunmasına, kapitalı xaricdə gizlədən korrupsionerlərin ölkənin milli təhlükəsizlik maraqlarına xəyanət etmələrinə, beynəlxalq arenada ölkənin nüfuzdan düşməsinə, onun siyasi və iqtisadi cəhətdən təcrid olunmasına, cəmiyyətin hakimiyyətə inamının azalmasına, insanlarda demokratik dəyərlərə dair ümitsizliyin yaranmasına və başqa, totalitar dövlət forması

olan diktaturaya yol açır.

Ümumiyyətlə, korrupsiya ictimai həyatın bütün sahələrinə pozucu təsir edir. Bu neqativ təzahür cəmiyyətin mütərəqqi inkişafına maneə olmaqla yanaşı, həm də ölkənin milli təhlükəsizliyinə ciddi təhlükə yaradır.

2. Beynəlxalq sənədlərdə korrupsiyanın daha çox demokratik proseslərə və biznesin ədalətli inkişafına təhlükə yaratdığı qeyd edilir. Hesab edirik ki, bu sənədlərdə korrupsiyanın həmçinin dünyada sülhə və təhlükəsizliyə ciddi təhdid yaratdığı, münaqişələrin nəinki yaranma səbəblərindən biri kimi, habelə onların həllinə mane olan bir maneə kimi çıxış etdiyi də qeyd edilməlidir.

3. Sovet cinayət qanunvericiliyində korrupsiya hallarına görə məsuliyyət müəyyən edən normalara edilən dəyişikliklər bu əməllər ilə mübarizə işinə səmərəli kömək edə bilməmiş, korrupsiya əməlləri mövcud olmaqda davam etmiş və hətta getdikcə yüksəlmişdir.

4. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan CM-nin Xüsusi hissəsinin sistemi dövlətin cinayət qanunu ilə müdafiə etdiyi dəyərlərin iyerarxiyası əsasında qurulmuşdur. Azərbaycanın müasir cinayət hüququ doktrinasında dəyərlərin iyerarxiyası isə şəxsiyyət – cəmiyyət – dövlət prinsipi şəklində müəyyən edilmişdir. Bu meyara görə CM-nin Xüsusi hissəsinin əvvəlində sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər, ardınca şəxsiyyətin hüquq və qanuni mənafələrinə qəsd edən cinayətlər, bunun ardınca iqtisadi və digər sahələrdə olan cinayətlər, sonda yerləşdirilmiş hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlərdən (XII bölmə) əvvəldə isə “Dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan cinayətlər” (XI bölmə) təsbit olunmuşdur. Cinayət qanununun bu quruluşunun demokratik cəmiyyətlərdə ümumqəbuledilmiş müddəalara, ümumən, uyğundur. Bununla belə, dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan cinayətlərin CM-nin Xüsusi hissəsinin sonunda yerləşdirilməsinə müəyyən mənada tənqidi yanaşırıq. Çünki hüquqi və demokratik dövlət mənafeyinin zəif müdafiəsi şəxsiyyətin və cəmiyyətin hüquq və qanuni mənafələrinin etibarlı müdafiəsi üçün ciddi təhlükə yarada bilər.

5. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin otuz üçüncü fəslə “Korrupsiya

cinayətləri və qulluq mənafeyi əleyhinə olan digər cinayətlər” adlanır. Burada “Vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə” (maddə 308), “Dövlət büdcəsinin, məqsədli büdcə fondlarının və ya büdcədən kənar dövlət fondlarının vəsaitindən təyinatı üzrə istifadə etməmə” (maddə 308-1), “Rüşvət alma (passiv rüşvətخورluq)” (maddə 311), “Rüşvət vermə (aktiv rüşvətخورluq)” (maddə 312), “Vəzifəli şəxsin qərarına qanunsuz təsir göstərmə (nüfuz alveri)” (maddə 312-1), “Vəzifə saxtakarlığı” (maddə 313), “Səhlənkarlıq” (maddə 314), “Dövlətin müstəsna mülkiyyətində olan torpaq sahələrinə dair qanunsuz qərar qəbul etmə” (maddə 314-1), “Qanunla müəyyən olunmuş qaydaları pozmaqla torpaq sahələri ayırma, yaxud tikinti və ya quraşdırma işlərinin aparılmasına icazə vermə” (maddə 314-2), “Qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydaları pozmaqla aparılan tikinti işlərinin qarşısının alınmaması” (maddə 314-3) adlı cinayət tərkibləri nəzərdə tutulmuşdur. Lakin Azərbaycan Respublikası CM-nin Xüsusi hissəsinin digər bölmələrində də, xüsusən, “İqtisadi sahədə cinayətlər” adlanan 9-cu bölmədə korrupsiya ilə əlaqədar cinayət tərkiblərinin (məsələn, mənimsəmə və ya israf etmə - maddə 179 və s.) olduğunu nəzərə almaq lazımdır.

6. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında həm qabaqlayıcı (preventiv), həm institusional, həm də inzibati tədbirlərin birgə həyata keçirilməsi ilə korrupsiyaya qarşı mübarizənin aşağıdakı sütunlar üzərində qurulması təmin edilmişdir: 1) beynəlxalq standartlara cavab verən qanunvericilik bazasının yaradılması; 2) dövlət idarəetməsində şəffaflığın təmin edilməsi; 3) ədalətli məhkəmə sisteminin yaradılması; 4) korrupsiya ilə peşəkarcasına mübarizə aparan müvafiq inzibati orqanların fəaliyyətinin təmin edilməsi.

İstifadə olunmuş mənbələr:

1. Açıq hökumətin təşviqinə dair 2016-2018-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı / <http://commission-anticorruption.gov.az/view.php?lang=az&menu=49>
2. Almaniyanın bağışladığı 3 “Mercedes”i özünə, oğluna, qızına götürən sovet naziri / https://musavat.com/news/almaniyanin-bagisladigi-3-mercedes-i-ozune-ogluna-qizina-goturen-sovet-naziri-selokovun-tamahi_671507.html
3. Azərbaycan korrupsiyaya qarşı mübarizədə yüksək nəticə göstərib. AzVision.az saytına Azərbaycan Respublikasının Baş prokurorunun mü sahibəsi / <http://www.genprosecutor.gov.az/news/134/1482/azerbaycan-korrupsiyaya-qarsi-mubarizede-yukseketice-gosterib>
4. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası / F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə. Bakı: Digesta, 2002, 930 s.
5. ARDA, fond 27, siyahı 1, iş 612, vərəq 53.
6. ARDA, fond 169, siyahı 1, iş 14, vərəq 32.
7. ARDA, fond 169, siyahı 1, iş 547, vərəq 9.
8. ARDA, fond 410, siyahı 1, iş 54, vərəq 279.
9. Baş prokuror yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsinin 2017-ci il ərzində görülmüş işlərə dair hesabatı // Azərbaycan Prokurorluğu. Elmi-praktiki jurnal (yanvar-mart 2018-ci il).
10. Baş prokuror yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsinin 2018-ci il ərzində görülmüş işlərə dair hesabatı // Azərbaycan Prokurorluğu. Elmi-praktiki jurnal . 2019, № 1.
11. Cəfərov R.İ. Rüşvətxorluq – cəmiyyətin əsasını sarsıda bilən ciddi bəladır. // Qanunçuluq, 1999, № 2, s. 11-17.
12. Cinayətkarlıq və hüquqpozmalar / <http://www.stat.gov.az/source/crimes/>
13. Əfəndiyev E.M. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin şərhli (Xüsusi hissə). Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2001, 920 s.
14. Əliyev İlham Şəki Məhkəmə Kompleksinin yeni inzibati binasının açılışında

- iştirak edib / <https://president.az/articles/16650>
- 15.Əliyev İlham: "Korrupsiyaya, rüşvətxorluğa qarşı amansız mübarizə aparılmalıdır" / <https://qaynarinfo.az/az/ilham-eliyev-korrupsiyaya-rusvetxorlua-qarsi-amansiz-mubarize-aparilmalidir/>
 - 16.Əliyev N.K. Vergi Məcəlləsində transfer qiyməti ilə bağlı nəzərdə tutulan dəyişikliklər / “Vergilər” sosial-iqtisadi onlayn qəzeti. 19 noyabr 2019-cu il.
 - 17.Əliyev N.K. Həyat və sağlamlıq əleyhinə iştirakçılıqla törədilən cinayətlərə görə məsuliyyətin diferensiasiyası problemləri (qanun, nəzəriyyə, praktika). Hüquq üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2015.
 - 18.Həsənov N. Korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində prokurorluq və digər hüquq-mühafizə orqanları arasında olan münasibətlər // Qanunçuluq. 1998, № 1, s. 14-19.
 - 19.İsmayılov İ.A. Hüquqi dövlət: mülahizələr və təkliflər. Bakı: Qanun, 1999, 190 s.
 - 20.Korrupsiya cinayətləri üzrə icraat. Nəzəri və praktiki məsələlər. “Hüquq ədəbiyatı” nəşriyyatı. Bakı, 2008, 296 s.
 - 21.Korrupsiyaya qarşı mübarizədə 2019-cu ildə görülən işlərin hesabatı verilib / <https://transparency.az/korrupsiyaya-qarsi-mubariz%C9%99d%C9%99-2019-cu-ild%C9%99-gorul%C9%99n-isl%C9%99rin-hesabati-verilib/>
 22. “Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu / <http://www.e-qanun.az/framework/5809>
 - 23.Korrupsiyaya qarşı mübarizə və açıq hökumətin təşviqinə dair Milli Fəaliyyət Planlarının 2012-2015-ci illər üzrə icrası barədə yekun məlumat / <http://commission-anticorruption.gov.az/view.php?lang=az&menu=49>
 - 24.Quliyev R.İ., İmanov M.N. Cinayət hüququ. Xüsusi hissə. Bakı: Qanun, 2004, 816 s.
 - 25.Məmmədov R. Yeni qanunvericiliyin tələbləri baxımından korrupsiyaya qarşı mübarizənin bəzi məsələləri haqqında. Korrupsiya və ona qarşı mübarizə

- mövzusunda keçirilmiş elmi seminarın materialları. Bakı: Qanun,2001,s.19-20.
- 26.Mustafayev Ç.F. Müasir şəraitdə cinayətkarlığa qarşı mübarizənin bəzi problemləri // Qanunçuluq, 1997, № 10, s. 3-9.
- 27.Müslümov A.T. Korrupsiya və onunla mübarizə // Qanunçuluq, 2003, №2, s. 20-23.
- 28.Ümumdövlət davranış etikasını sistemləri. Transpransi İnterneşnl vəsaiti. Bakı: Mütərcim, 2000, s.11.
- 29.Prezidentin islahatlarının daha bir nəticəsi: Azərbaycan Korrupsiya Qavrama İndeksində 26 pillə irəliləyib. Respublika qəzeti, 24.01.2020, № 14 (6633).
30. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Ali məktəblər üçün dərslik. Yenidən işlənmiş təkrar nəşr. Bakı, «Digesta», 2013, 720 s.
- 31.Səməndərov F.Y. Mütəşəkkil cinayətkarlıq və onunla mübarizə haqqında (ön söz əvəzi) // Qəniyev Ç.A. Mütəşəkkil cinayətkarlığın bəzi məsələləri.B., 1997, s. 6-7.
- 32.Аристотель Политика // Аристотель. Сочинения. В 4 т. Т.4. М.: Наука, 1983, 320 с.
- 33.Большой юридический словарь / Под ред. А.Я.Сухарева, В.Д.Зорькина, В.Е.Крутских. М.: Инфра-М, 1998, 790 с.
- 34.Ведомости Верховного Совета СССР. 1962, № 8.
- 35.Волженкин Б.В. Коррупция. СПб.: Санкт-Петербургский юрид.ин-т Генеральной прокуратуры РФ, 1998, 10 с.
- 36.Газ. «Бакинский рабочий», 1922, 7 декабря, № 276.
- 37.Газ. «Коммунист», 1920, 12 сентября, № 109.
- 38.Караев Т.Е. Проблемы борьбы с преступностью в Азербайджанской Республике. Баку, «Элм» 1992, 328 с.
- 39.Кирпичников А.И. Взятка и коррупция в России. СПб.: Альфа, 1997, 352 с.
- 40.Локшина С.М. Краткий словарь иностранных слов. / Сост. С.М.Локшина. 8-е изд. М.: Рус.Яз., 1985, 352 с.

41. Лунев В.В. Коррупция, учтенная и фактическая // Государство и право. 1990, № 8, с. 79-83.
42. Максимов С.В. Коррупция. Закон. Ответственность. М.: Учебно-консультационный центр «Юринформ», 2000, 143 с.
43. Монтескье Ш. Избранные сочинения. М., 1955, с. 289.
44. Овчинский В.С. XXI век против мафии. Криминальная глобализация и конвенция ООН против транснациональной организованной преступности. М.: ИНФРА-М, 2001, 148 с.
45. Осегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. 16-е изд. М.: Рус. Яз., 1984, 797 с.
46. Советский Энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. 4-е изд. М.: Сов. энциклопедия, 1989, 1632 с, с. 640.
47. СУ Азерб. ССР, 1920, № 5, ст. 420.
48. СУ Азерб. ССР, 1920, № 5, ст. 511.
49. СУ Азерб. ССР, 1921, № 11, ст. 396.
50. Dealing Effectively with the Challenges of Transfer Pricing. OECD. 2013.